

Міністерство освіти і науки України
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

На правах рукопису

УДК 811.161.2:81'42+373

КАЛИНЮК Наталія Василівна

**ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНА ДИНАМІКА ОБРАЗУ *ЗЕМЛЯ* В
УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕТИЧНІЙ МОВІ**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

Дисертація

на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Науковий керівник –
кандидат філологічних наук, доцент
ЗАВАЛЬНЮК Інна Яківна

Вінниця – 2010

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	10
РОЗДІЛ 1. ОБРАЗНІСТЬ ТА ЕСТЕТИЧНІСТЬ ЯК КАТЕГОРІЙНІ ОЗНАКИ ПОЕТИЧНОЇ МОВИ	18
1.1. Лінгвоестетичний зміст поняття <i>поетична мова</i> : етапи та параметри наукового дослідження.....	18
1.2. Поняття <i>образність</i> та <i>образ</i> у науковій парадигмі сучасної української лінгвостилістики.....	29
1.3. Типологія художніх образів у контексті сучасних лінгвостилістичних методик дослідження поетичного тексту.....	36
Висновки до першого розділу.....	52
РОЗДІЛ 2. КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ НОМІНАЦІЇ <i>ЗЕМЛЯ</i> В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ: МІФОПОЕТИЧНИЙ ТА ЛІНГВОПОЕТИЧНИЙ АСПЕКТИ	56
2.1. Міфопоетика образу <i>земля</i> як основа його семантичного розвитку в народній пісні та індивідуально-авторських системах.....	56
2.2. Семантичне оновлення номінації <i>земля</i> в українській поетичній мові ХХ ст.	80
2.2.1. Земля – «планета».....	81
2.2.2. Земля – «суходіл, простір».....	85
2.2.3. Земля – «грунт».....	88
2.2.4. Земля – «країна».....	100
Висновки до другого розділу.....	111
РОЗДІЛ 3. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ПАРАДИГМА НОМІНАЦІЇ <i>ЗЕМЛЯ</i> В УКРАЇНСЬКОМУ ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ХХ СТОЛІТТЯ	114

	3
3.1. Асоціативно-образне розгортання номінації <i>стен</i>	114
3.2. Лексико-семантична парадигма номінації <i>поле</i>	126
3.3. Образна динаміка просторового конкретизатора <i>луг</i>	145
3.4. Метафоричний розвиток образу <i>лан</i>	151
3.5. Індивідуально- авторське осмислення периферійних мікрообразів (на прикладі мікрообразу <i>пісок</i>).....	154
Висновки до третього розділу.....	161
ВИСНОВКИ	164
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	173
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	194
ДОДАТКИ	199

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- ВТССУМ — Великий тлумачний словник сучасної української мови. / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: ВТФ „Перун” , 2001. – 1426 с.
- ЗУЕ — Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / В.В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
- КТСЛТ — Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С.Я. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 222 с.
- ЛСВ — лексико-семантичний варіант
- ККС — концептуальна картина світу
- СЕУМ — Словник епітетів української мови / за ред. С.Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1998. – 431 с.
- СС — Словник символів / редкол. : О.І. Потапенко, М.К. Дмитренко та ін. – К. : Ред. часопису “Народознавство”, 1997. – 156 с.
- СУМ — Словник української мови : [в 11 т.] – К. : Наук. думка, 1970–1980.
- ФСУМ — Фразеологічний словник української мови : [у 2 кн.] / уклад. В.М. Білоноженко та ін. – К. : Наук. думка, 1999. – 984 с.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- АЮ–П — Андрухович Ю. Поезії / Ю. Андрухович. – К. : Молодь, 1991. – 101 с.
- ББ–ТО — Бойчук Б. Третя осінь : поезії / Б. Бойчук. – К. : Дніпро, 1991. – 324 с.
- Б–К — Балади : кохання та дошлюбні взаємини / упоряд. О.І. Дей, А.Ю. Ясенчук, А.І. Іваницький. – К. : Наук. думка, 1987. – 470 с.
- Б–НТ — Балади : народна творчість / упоряд. і прим. О.І. Дея та А.Ю. Ясенчук ; передм. О.І. Дея. – К. : Дніпро, 1987. – 319 с.
- БО–УНП — Бодяньський О. Українські народні пісні в записах Осипа та Федора Бодяньських / О. Бодяньський, Ф. Бодяньський; упоряд. та прим. А.Ю. Ясенчук; заг. ред. та вступ. ст. О.І. Дея. – К. : Наук. думка, 1978. – 326 с. : іл.
- Б–РС — Балади : родинно–побутові стосунки / упоряд. О.І. Дей та ін. – К. : Наук. думка, 1988. – 528 с.
- ВВ–ІУ — Вовк В. Іконостас України : Містерія / В. Вовк. – Нью-Йорк, Ріо-де-Женейро, 1988. – 49 с.
- ВВ–П — Вовк В. Поезії / В. Вовк. – К. : Родовід, 2000. – 421 с.
- ВІ–НП — Вагилевич І. Народні пісні в записах Івана Вагилевича / І. Вагилевич; упоряд., вступ. ст. і прим. М.Й. Шалати. – К. : Муз. Україна, 1983. – 158, [1] с. : іл., ноти.
- ВМ–ЄЗ — Вороний М. «Євшан-зілля» : поема; поезії; переклади / М. Вороний. – К. : Наук. думка, 2003. – 128 с.
- ВМ–ЖЛ — Вінграновський М. Цю жінку я люблю / М. Вінграновський. – К. : Дніпро, 1990. – 205 с.
- ВМ–П — Вінграновський М. Поезії / М. Вінграновський. – К. : Дніпро, 1982. – 156 с.
- ВМ–ФЗ — Вовчок М. Фольклорні записи Марка Вовчка та Опанаса

- Марковича / М. Вовчок, О. Маркович ; атрибуція автографів, упоряд., передм. і прим. О.І. Дея. – К. : Наук. думка, 1983. – 527 с. : іл., ноти
- ВС–ЛМ — Симоненко В. Лебеді материнства / В. Симоненко. – К. : Молодь, 1981. – 344 с.
- ВС–ТГ — Симоненко В. Тиша і грім : поезії, проза / В. Симоненко. – Х. : АТЗТ «Важкопромавтоматика» : Формат, 2007. – 351 с.
- ГІ–НЛ — Гнатюк І. Нове літочислення : Вірші та поеми / І. Гнатюк. – К. : Рад. письменник, 1990. – 199 с.
- ГЄ–НД — Гуцало Є. Напередодні нинішнього дня : лірика / Є. Гуцало. – К. : Рад. письменник, 1989. – 269 с.
- ДІ–ВТ — Драч І. Вибрані твори : в 2 т. / І. Драч. – К. : Дніпро, 1986. – Т.1 – 351 с.
- ДІ–ЛК — Драч І. Лист до калини : поезії / І. Драч. – К. : Веселка, 1990. – 286 с.
- ДХМ–В — Драй-Хмара М. Вибране : Поезії та переклади / М. Драй-Хмара; упоряд. та авт. приміт. В.П. Іванисенко, передм. С.А. Крижанівський. – К. : Рад. письменник, 1969. – 301 с.
- ЖС–ГЮ — Жадан С. Генерал Юда : Вірші / С. Жадан // Передм. І. Римарука. – К. : Укр. письменник, 1995. – 46 с.
- ЗГК — З гір Карпатських : укр. нар. пісні-балади / упоряд. С.В. Мишанич. – Ужгород : Карпати, 1981. – 462 с.
- ЗМ–Т — Зеров М. Твори. В 2-х т. / Т.1 : Поезії. Переклади / М. Зеров; упор. Г.П. Кочур, Д.В. Павличко. – К. : Дніпро, 1990. – 843 с.
- ЗЯ–ПЯЗ — Зуїха Я. Пісні Явдохи Зуїхи / Я. Зуїха ; зап. Гнат Танцюра; упоряд., передм. та прим. В.А. Юзвенко, М.Т. Яценко; ред. та упоряд. нот. матеріалів З.І. Василенко; відп. ред. О.І. Дей. – К. : Наук. думка, 1965. – 810 с.
- КІ–ПМ — Калинець І. Пробуджена муза / І. Калинець. – Прага, 1986. – 580 с.

- КІ–ТА — Калинець І. Тринадцять алогій / І. Калинець. — К. : Рад. письменник, 1991. — 223 с.
- КЛ–В — Костенко Л. Вибране : поезії / Л. Костенко. — К. : Дніпро, 1982. — 559 с.
- КЛ–СНС — Костенко Л. Сад нетанучих скульптур / Л. Костенко. — К. : Рад. письменник, 1987. — 207 с.
- КЛЮ–В — Клен Ю. Вибране / Ю. Клен ; упоряд., авт. передм. та приміт. Ю. Ковалів. — К. : Дніпро, 1991. — 461 с.
- КП–ЛС — Килина П. Легенди і сни : поезія / П. Килина. — Нью-Йорк : Вид-во Нью-Йоркської групи, 1964. — 63 с.
- КЮ–ГС — Коломиєць Ю. Гранчасте сонце : поезії / Ю. Коломиєць. — Нью-Йорк – Чикаго, 1965. — 79 с.
- ЛУ–ЗТ — Леся Українка Зібрані твори : в 12 т. Т. 9. Записи народної творчості. Пісні, записані з голосу Лесі Українки / Леся Українка. — К. : Наук. думка, 1977. — 430 с.
- МА–ЖС — Малишко А. Жайворонка срібляний смичок : поезії : для ст. шк. віку / А. Малишко; передм. Д.В. Павличка; іл. Ю. Чеканюка. — К. : Веселка, 1988. — 269 с.
- МВ–ЛЕ — Махно В. Лютневі елегії та інші вірші / В. Махно. — Л. : Каменяр, 1998. — 63 с.
- МЄ–П — Маланюк Є. Поезії / Є. Маланюк. — Л. : Фенікс ЛТД, 1992. — 686 с.
- МК–СТ — Москалець К. Символ троянди : поезії / К. Москалець. — К. : Кальварія, 2001. — 32 с.
- ММ–УП — Максимович М. Українські пісні, видані М. Максимовичем / М. Максимович. — Фотокоп. з вид. 1827 р. — К. : Вид-во АН УРСР, 1962. — 343 с.
- МР–П — Руденко М. Поезії / М. Руденко. — К. : Дніпро, 1991. — 413 с.
- НБЗ — Народні балади Закарпаття / запис. та впоряд. текстів, вступ. ст. і прим. П.В. Лінтура. — Л. : Вид-во Львів. ун-ту, 1966. —

- 284 с.
- ОБ–ВТ — Олійник Б. Вибрані твори : в 2 т. / Б. Олійник. – К. : Дніпро, 1985. – Т. 1. – 269 с.
- ОБ–СЛ — Олійник Б. Сива ластівка : поезії про матір / Б. Олійник. – К. : Веселка, 1995. – 102 с.
- ОБ–УДС — Олійник Б. У дзеркалі слова / Б. Олійник. – К. : Вид-во ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1981. – 145 с.
- ОМ–И — Осадчий М. Ирїй : поезії / М. Осадчий. – Л. : Меморіал, 1993. – 181 с.
- ПА–П — Пашко А. Поезії / А. Пашко. – К. : Дніпро, 1978. – 82 с.
- ПД–ВТ — Павличко Д. Вибрані твори: в 2 т. / Д. Павличко. – К. : Дніпро, 1979. – Т.1. – 517 с.; Т.2. – 478 с.
- ПД–Я — Павличко Д. Ялівець : поезії / Д. Павличко. – К. : Веселка, 2004. – 399 с.
- ПО–УНП — Українські народні пісні в записах Олександра Потебні / О. Потебня ; упоряд., вступ. ст. і прим. М.К. Дмитренка. – К. : Муз. Україна, 1988. – 311 с.
- ПУП–П — Перлини української народної пісні : пісенник / упоряд. М.М. Гордійчук. – К. : Музична Україна, 1991. – 382 с.
- РБ–КІ — Рубчак Б. Крило Ікарове : поезії / Б. Рубчак. – К. : Дніпро, 1991. – 205 с.
- РІ–НГ — Римарук І. Нічні голоси : поезії / І. Римарук. – К. : Рад. письменник, 1991. – 94 с.
- РМ–Т — Рильський М. Твори : у 2 т. / М. Рильський. – К. : Дніпро, 1975–1976. – Т. 1 : Лірика – 1975. – 430 с.; Т. 2 : Поєми й цикли. – 1976. – 366 с.
- СВ–ТЯ — Сосюра В. «Такий я ніжний, такий тривожний» : поезії : для ст. шк. віку / В. Сосюра ; упоряд. та передм. М. Сома. – К. : Веселка, 1989. – 286 с.
- СІ–СКР — Світличний І. Серце для куль і для рим : поезії / І. Світличний. –

- К. : Рад. письменник, 1990. – 581 с.
- СМ–МНК — Савка Мар'яна. Малюнки на камені : вірші / Мар'яна Савка // Післямова М. Кіяновської. – К. : Смолоскип, 1998. – 90 с. – Т.1 – 351 с.
- СТВ–ДБ — Стус В. Дорога болю : поезії / В. Стус. – К. : Рад письменник, 1990. – 222 с.
- ТП–ЗТ — Тичина П. Зібр. тв. : в 12 т. Т.1. Поезії 1906 – 1934 рр. / П. Тичина. – К. : Наук. думка, 1983. – 511 с.
- ТЮ–БН — Тарнавський Ю. Без нічого: Поезії / Ю. Тарнавський. – К. : Дніпро, 1991. – 284, [1] с. : портр.
- ФП–П — Филипович П. Поезії / П. Филипович. – К. : Рад. письменник, 1989. – 196 с.
- ШТ–К — Шевченко Т. Кобзар / Т. Шевченко. – Д. : Сталкер, 2003. – 367 с.

ВСТУП

Характерний для сучасної лінгвостилістики пошук складників мовної моделі світу зумовив активне поширення когнітивного підходу до інтерпретації явищ національної поетичної мови, пожвавлення інтересу до питань природи, механізмів семантичної універсалізації концептуальних поетичних образів та особливостей їхнього функціонування в художніх текстах. У працях цього типу:

– здійснено наукову інтерпретацію експлікантів мовної картини світу (А. Вежбицька, Н.Д. Арутюнова, В.В. Морковкін, Л.А. Лисиченко, С.Я. Єрмоленко, А.К. Мойсієнко, Н.М. Сологуб, М.П. Кочерган, Ж.П. Соколовська, Г.В. Межжеріна, М.В. Жуйкова, Л.В. Дмитренко, О.Є. Єфименко та ін.);

– з'ясовано теоретичні та практичні аспекти семантико-стилістичної параметризації поетичного словника (А. А. Уфимцева, Ю. М. Караулов, Л. О. Пустовіт, М. І. Голянич, В. С. Ващенко, В. А. Буда, І. М. Дишлюк, С. В. Форманова, М. М. Мамич та ін.);

– висвітлено механізми семантичної актуалізації та текстової реалізації цих мовних одиниць у процесі творення образності як репрезентативного рівня ідіостилістики твору (В. П. Григор'єв, В. С. Калашник, Л. І. Савченко, Н. О. Данилюк, О. О. Маленко, А. М. Бондаренко, Л. М. Мялковська, О. М. Задорожна, Л. В. Кравець, Т. В. Вільчинська, Л. В. Голоюх та ін.);

– продемонстровано шляхи та засоби модифікації номінативних значень в образні, символічні тощо (В. І. Кононенко, С. Я. Єрмоленко, В. Г. Гак, В. В. Жайворонок, Л. О. Пустовіт, Н. М. Сологуб, Л. О. Ставицька, Г. М. Сюта, С. П. Бибик, І. М. Сирко, О. О. Маленко, Т. М. Берест, Л. М. Задорожна, Н. В. Гаврилюк та ін.).

Названі напрямки досліджень засвідчують продуктивність розгляду явищ сучасної поетичної мови, однак не вичерпують всього обширу

вивчення семантики, аксіології та прагматики слова як основної змістоутворювальної одиниці в художньому тексті й вербалізатора національно-мовної картини світу. Поза належною увагою дослідників поки що залишаються синтагматичні та парадигматичні зв'язки цілої низки концептуальних мовних знаків, категорійних мовних одиниць, лексико-семантична структура яких засвідчує динаміку від конкретно-предметного до поняттєвого значення, що забезпечує їм статус знакових для української словесності образів – архетипів, символів, концептів, мовно-естетичних знаків української культури тощо. Тяжіючи до узагальнення й філософського змістового наповнення, такі мовні знаки «в загальному сенсі є продовженням природної релігії» [101, с. 60], слугують кодами, мовомисленневими інтерпретантами світоглядних та духовних засад життя народу.

На думку С.Я. Єрмоленко, потреба дослідження мовно-естетичних знаків національної культури пов'язана насамперед із тим, що саме через одиниці такого універсалізованого національного змісту «простежуємо, по-перше, зв'язок між мовою фольклору і мовою художньої літератури, по-друге, виявляємо нерозривність і взаємодію таких феноменів національної мови, як *літературна мова* (колективний досвід народу) і *мова художньої літератури*, в якій на перший план виходить не колективний, а індивідуальний досвід мовця» [52, с. 3].

До корпусу таких лексем входить номінація *земля*, яка в сучасній українській поетичній мові творить розгалужену систему генетично закорінених в етнокультурі семантично містких образів, що продуктивно рефлексують в ідіостильових системах авторів ХХ ст., демонструють збереження й продовження традицій образотворення і водночас кардинальне оновлення семантики, розширення напрямків контекстуальної сполучуваності. Відповідні мовні знаки Н.Д. Арутюнова кваліфікує як світоглядні поняття, що є «особистісними і соціальними, національно специфічними і

загальнолюдськими. Вони живуть у контекстах різних типів свідомості – побутової, художньої і наукової» [4, с. 3].

У сучасній українській лінгвостилістиці досвід аналізу концептуального образу *земля* представлений у працях С.Я. Єрмоленко [52], В.І. Кононенка [95, 97], Л.О. Пустовіт [152], В.В. Жайворонка [68], І.М. Сирко [175]. Розгляд окремих сегментів лексико-семантичної парадигми номінації *земля* здійснено в дисертаційних дослідженнях О.Є. Єфименко (концепт «степ» [58–61]), І.М. Дишлюк (концепт «природа» [47]). Проте ці розрізнені студії не можуть задовольнити потреби системного опису повної лексико-семантичної, тропеїчної та етнолінгвальної парадигми цього виразного мовно-естетичного знака національної культури (термін обґрунтований та уведений до наукового обігу в працях С. Я. Єрмоленко [51, 52, 53 та ін.]). Адже він входить у коло найбільш семантично навантажених, етномаркованих образів, вивчення яких «створює надійний ґрунт для моделювання мовної художньої картини світу, яка, видозмінюючись відповідно до часових вимірів літературно-писемної практики, виявляє найвиразніші ознаки національного мовомислення» [52, с. 4].

Пізнання внутрішньої форми номінації *земля* неможливе без встановлення її репрезентативних властивостей, визначення об'єктів дійсності, які вона позначає. З огляду на виразні етнокультурні та етносоціальні особливості світогляду українського народу, внутрішня форма саме цієї номінації виразніше, ніж інші мовно-естетичні знаки національної культури, акумулює, зберігає та експлікує минулий досвід колективного сприйняття землі як реалії навколишнього світу та основи національного ландшафту, способу господарювання, а відповідно – добробуту, відтворює широкий контекст пов'язаних із цими аспектами міфопоетичних та етнокультурно маркованих знань, що певним чином трансформуються у специфічних жанрово-стильових умовах,

задовольняючи комунікативні, експресивні та лінгвоестетичні потреби сучасного соціуму.

Вичерпний лінгвостилістичний аналіз концепту *земля* в українській поетичній мові передбачає, з одного боку, опис константних властивостей мови, її сутнісних ознак, а з другого – контекстуальних варіантних проєкцій. Адже у світовій та українській словесності номінація *земля* функціонує як семантична й аксіологічна універсалія із широкою палітрою прямих (номінативних) і узагальнено-образних значень, експресивних потенцій. У фольклорному дискурсі вони визначаються закоріненою в міфопоетиці специфікою осмислення землі як місця, що посідає серединну позицію між небом і підземним світом. Водночас це зумовлює наявність контрастних позитивних і негативних значеннєвих аспектів, що чітко простежується в бінарній семантичній опозиції *життя – смерть*.

Функціонально-семантичний підхід до дослідження вербальних явищ репрезентує їх як класифіковану структуру із закономірностями сполучення з іншими словесними знаками, уживання в певних ситуаціях. Потреба пізнання лексикографічної інтерпретації лексеми *земля* та підпорядкованих їй слів (*степ, поле, луг, лан, нива* тощо), семантичних опозицій (*смерть – життя, радість – туга* та ін.), а також визначення жанрово-стильових варіантів її парадигматичних і синтаксичних зв'язків набуває дедалі більшої ваги.

Названі чинники, а також відсутність у сучасному мовознавстві комплексного, різнорівневого опису структурно-семантичних, експресивно-оцінних та функціонально-стилістичних параметрів номінації *земля* як важливої мовно-естетичної універсалії, константи української мовно-поетичної свідомості, умотивовує **актуальність** дисертаційної праці.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах наукової теми кафедри стилістики й культури мови Вінницького державного педагогічного університету

імені Михайла Коцюбинського «Стилістика мовних одиниць (науковий і методичний аспекти)». Тему дисертації затверджено вченою радою Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол № 13 від 29 червня 2005 р.) та заочною Науковою радою „Українська мова“ Інституту української мови НАН України (протокол № 32 від 23 травня 2006 р.).

Мета дослідження – простежити лінгвостилістичну динаміку образу *земля*, вивчити парадигматичні й валентні властивості номінативного ряду зі стрижневим компонентом *земля*, напрямки його семантичного розвитку та засоби функціонально-стилістичної реалізації в українській поетичній мові.

Відповідно до мети поставлено такі **завдання**:

- висвітлити лінгвостилістичну сутність феномену *поетична мова*, систематизувавши теоретичні положення щодо трактування *образності* та *естетичності* як категорійних ознак поетичної мови;
- розкрити лінгвостилістичний зміст родових і видових термінопонять, які категоризують процес семантико-функціональної динаміки слова в поетичній мові;
- встановити склад лексем, пов'язаних із номінацією *земля* за лексикографічними джерелами, народнопісенними та авторськими поетичними текстами;
- з'ясувати характер структурно-семантичних зв'язків виокремлених лексем, які формують лексико-семантичну парадигму номінації *земля*;
- зіставити типологію образних значень зафіксованих лексем у фольклорному і художньому дискурсах;
- простежити статику і динаміку аналізованої номінації та її лексичних конкретизаторів у сучасній українській поетичній мові;

– виявити й описати типи і способи мовно-естетичного розвитку аналізованих лексем у репрезентативних текстах української поезії;

– укласти покажчики тропеїчної сполучуваності номінації *земля* та семантично підпорядкованих їй лексичних конкретизаторів.

Об'єктом дослідження слугують українські народнопісенні та літературні поетичні тексти.

Предмет дослідження – процеси функціонально-стильової модифікації номінації *земля* та формантів її лексико-семантичної парадигми.

Матеріалом для дослідження слугували: а) тексти народних пісень; б) тексти авторської поезії ХХ ст. (П. Тичина, В. Сосюра, М. Рильський, Є. Маланюк, Ю. Клен, П. Филипович, М. Драй-Хмара, А. Малишко, М. Вороний, В. Стус, І. Світличний, Л. Костенко, В. Симоненко, І. Драч, Б. Олійник, Д. Павличко, І. Калинець, А. Пашко, І. Гнатюк, М. Руденко, М. Вінграновський, Б. Бойчук, В. Вовк, Ю. Андрухович, С. Жадан та ін.), які засвідчують мовно-естетичну динаміку образу *земля*; в) лексикографічні джерела; г) матеріали лексичної картотеки Інституту української мови НАН України.

Методи дослідження підпорядковано досягненню мети дисертаційної роботи. Для визначення теоретичних засад використано загальнонаукові методи *спостереження, аналізу та узагальнення*. Розв'язання комплексу поставлених конкретних завдань здійснено на основі конкретних лінгвістичних методів *описового аналізу* (забезпечив визначення й характеристику основних типів вербальних текстових виявів номінації *земля* та її семантичних конкретизаторів), *компонентного аналізу семантики багатозначного слова* (уможливив вичленування дистрибутивних сем, визначальних для моделювання образних значень), *типологічного, структурно-семантичного й функціонально-стилістичного аналізу* (дали змогу стратифікувати

лексико-семантичну парадигму номінації *земля* і сприяли з'ясуванню мовно-виражальної, аксіологічної та текстотвірної ролі її складників як одиниць поетичного словника ХХ ст.).

Наукова новизна дисертаційної праці полягає в тому, що в ній уперше в українському мовознавстві цілісно досліджено номінативний ряд лексичних одиниць зі стрижневим компонентом *земля* з погляду семасіології в контексті синхронного зрізу. Застосовано також новаторський підхід до витлумачення мовно-естетичної динаміки поетичної номінації, коли розвиток образу, прийнятого за семантичну модель, простежується в русі від фольклорної мови до сучасних ідіостильових систем, визначаються його статичні й динамічні параметри в поетичній мові на сучасному етапі її функціонування.

Теоретичне значення виконаного дослідження полягає в поглибленні теорії номінативного ряду в проекції на лінгвостилістичну та лексикографічну інтерпретацію структурно-семантичного варіювання його стрижневого компонента та системному використанні наукової літератури з лінгвостилістики, етнолінгвістики, фольклористики, символознавства, культурології, міфології. Висновки й узагальнення, зроблені на підставі аналізу фактичного матеріалу, сприяють докладнішому вивченню лексико-семантичної системи поетичної мови, умотивуванню лінгвостилістичного статусу її одиниць. Матеріали дослідження формують нові знання про структурно-семантичні та функціонально-стилістичні параметри розгортання номінації *земля* в цілісному універсумі української поетичної мови (її фольклорному та авторському виявах).

Практична цінність одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані для створення теоретичних курсів із лексикології та стилістики української літературної мови, у лексикографічній практиці, зокрема для створення ідеографічного словника, словника поетичної мови. Матеріали роботи слугуватимуть

підгрунтям у викладенні фахових курсів і спецкурсів із семантики, когнітивної лінгвістики, лінгвопоетики, етнолінгвістики, лексикології у вищих навчальних та лінгводидактиці загальноосвітніх шкіл.

Апробація результатів дослідження. Положення дисертації обговорено на наукових конференціях різних рівнів, зокрема: Міжнародній науковій конференції «Гуманітарні проблеми становлення сучасного фахівця» (Київ, 2006); V Всеукраїнській науковій конференції «Етнос. Культура. Нація» (Дрогобич, 2006); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Українська лінгвостилістика у сучасній науковій парадигмі, присвяченій 70-річчю від дня народження доктора філологічних наук, професора С.Я. Єрмоленко» (Київ, 2007); VI Всеукраїнській науково-практичній конференції «Етнос. Культура. Нація» (Дрогобич, 2008); Науковій конференції «Міжмовна взаємодія в культурному житті соціуму» (Київ, 2009), а також на звітних наукових конференціях Інституту філології й журналістики та засіданнях кафедри стилістики й культури української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (2005, 2006, 2007).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 8 статей, із них 7 – у виданнях, затверджених ВАКом України як фахові зі спеціальності 10.02.01 – українська мова.

Структура й обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури, списку використаних джерел та комплексного додатка, який містить показники епітетної, метафоричної сполучуваності та показчик порівнянь.

Подано також перелік текстових умовних скорочень та перелік умовних скорочень використаних джерел. Загальний обсяг дисертації – 225 с., обсяг основної частини роботи – 172 с.

РОЗДІЛ І

ОБРАЗНІСТЬ ТА ЕСТЕТИЧНІСТЬ
ЯК КАТЕГОРІЙНІ ОЗНАКИ ПОЕТИЧНОЇ МОВИ1.1. Лінгвоестетичний зміст поняття *поетична мова*: етапи та параметри наукового дослідження

Для визначення лінгвостилістичної сутності поняття *поетична мова* важливим є його термінологічне розмежування з поняттям *мова поезії*. У певному сенсі вони перетинаються, іноді навіть синонімізуються – зокрема, коли йдеться про опис таких феноменів, як: а) мова художньої літератури з її визначальною естетичною функцією, б) система мовно-виражальних засобів, орієнтованих на досягнення ефекту високого стилю, незвичного для буденного спілкування [54, с. 521]. Водночас у сучасній лінгвостилістичній практиці поняття *мова поезії* (або віршована мова) корелює, певним чином протиставляючись, із поняттям *мова прози* [54, с. 521; 109, с. 424]. При цьому, як наголошує С.Я. Єрмоленко, у пересічній свідомості поняття *поетична мова* часто ототожнюється «із засобами традиційної образності (*тропами, фігурами мови*), проте не лише вони визначають зміст цього поняття. В основі поетичної мови лежить особливий характер конкретно-чуттєвого зображення світу, орієнтація на емоційно-естетичне, міфопоетичне сприйняття його» [54, с. 521].

Коли поняття *поетична мова* використовують як термінологічну номінацію мови віршованих творів (тобто синонімізують із *мовою поезії*), то акцентують на «особливій традиції мовного вживання» [26, с. 388]. Цій традиції властива не тільки певна формальна, віршова організація, а й специфічні процеси мовно-естетичної трансформації лексики: «переосмислення слів-понять, виникнення несподіваних асоціативних

зв'язків між ними, семантизація звукової будови, актуалізація синтаксичних структур для створення колоритів індивідуальної та жанрово-стильової мови» [54, с. 521].

Особливої уваги заслуговує позиція В.П. Григор'єва, який переконливо вмотивовує необхідність переходу від розуміння поетичної мови як мови художньої літератури до її усвідомлення як знаряддя поетичного мислення: коли слово стає матеріалом мистецтва, мова набуває особливого статусу через свої естетичні функції [38, с. 185]. Отже, природно, що сучасний методологічний підхід до вивчення поетичної мови як самодостатньої естетичної системи передбачає врахування специфічних законів її внутрішнього розвитку, тенденцій до оновлення та розширення традиційних засобів, усталених формул, словника національної поезики, активізацію та вияскравлення індивідуально-авторського складника, актуалізацію мовно-естетичних знаків національної та світової культури тощо [195, с. 114].

У царині українського мовознавства перші теоретичні обґрунтування потреби вивчення законів організації поетичної мови загалом та природи деяких її явищ зокрема, так само, як і перші цілеспрямовані студії конкретних зразків поетичної мови, хронологічно належать до 20-х рр. ХХ ст.: «У цей час дослідники (М. Сулима, О. Синявський, Т. Сікиринський) започатковують системне осмислення сутнісних ознак мовотворчості Т. Шевченка» [195, с. 115]. Це був початковий досвід аналізу найвиразніших і найбільш продуктивних із погляду образотворення лексико-семантичних процесів, явищ індивідуального словотворення, синтаксичної організації поезії, виявлення й опису наскрізних мотивів та пов'язаних із ними ключових слів і под.

У цьому самому часовому та проблемно-теоретичному контексті варто розглядати й працю І.Я. Франка «Із секретів поетичної творчості», у якій автор одним із перших звернув увагу на «роль змислів у поетичній творчості» [225, с. 78]. Ураховуючи тогочасні психологічні теорії, дослідник

зосереджує увагу на різниці між «вищими зміслами» (які мають власні органи сприйняття – зір, слух, смак, запах) та «нижчими зміслами» (дотиковими). Образи, що виникають у поезії як рефлексії «вищих зміслів» дають найбагатший матеріал для поезії, оскільки слугують основою формування численних поетичних образів. І.Я. Франко наголошує на тому, що в поетичній мові вищі й нижчі «змісли» не існують відокремлено: у процесі образотворення вони перетинаються, взаємодіють, часто й контрастують, відбиваючи таким чином динамічну природу ментального й емоційного сприйняття людиною навколишнього світу. Пор.: «змісл слуху, в контрасті до зміслу дотику, дає нам пізнати цілі ряди явищ моментальних, ... цілі ряди змін наглих і сильних, що вражають нашу душу» [225, с. 85]. Сформульовані І. Я. Франком положення й сьогодні слугують засадничими тезами у теорії текстових асоціацій (Л.А. Лисиченко, А.В. Лагутіна, О.О. Селіванова, Р.І. Стефурак, Ж.В. Марфіна, І.Л. Гоцинець, В.А. Капась та ін.).

Започатковані в перші десятиріччя ХХ ст. студії визначили загальні тенденції подальшого вивчення української лінгвопоетичної системи на всіх мовних рівнях. Продуктивний їхній розвиток спостерігаємо в 40–50-х рр. ХХ ст., коли «знаковими стали праці Л.А. Булаховського, В.С. Ващенко, П.П. Плюща, Т.І. Комаринця, І.В. Губаржевського, Ю.Д. Івакіна, Б.В. Кобилянського та ін. Основним об'єктом лінгвопоетичного вивчення слугувала мова творів Т.Г. Шевченка. Дослідники оперували поняттями *словник мови, народнопоетичні джерела, народнопоетична традиція, книжні елементи, лексика і фразеологія, слововживання, старослов'янізми, образ, епітет* та ін.» [195, с. 115].

Етапними для розвитку лінгвостилістики загалом та досліджень поетичної мови зокрема стали праці В.В. Виноградова. Учений накреслив два шляхи об'єктивного дослідження художньої мови: «Один – від аналізу й розуміння цілісного художньо-словесного твору як естетичної єдності», адже, на думку вченого, «розуміння внутрішньої єдності словесно-

художньої структури твору – одна з умов оцінки законів і правил його динаміки, його композиції, розвитку його сюжету, стилістичних трансформацій окремих частин і т. ін.» [26, с. 32]. Другий умотивований В.В. Виноградим шлях визначення дистрибутивних ознак поетичної мови пов'язаний із розглядом звуків і фонем як базових її складників [26, с. 40]. Цей шлях дозволяє виявити детерміновану звуковою символікою впливовість поетичного слова, встановити його фоносемантичну природу, з'ясувати механізми звукосмислової організації поетичного тексту.

Засадничою для сучасної лінгвостилістики й лінгвопоетики стала також сформульована у працях В.В. Виногорова теза про те, що в художньому тексті, у поетичній мові відбувається семантичний розвиток слова, реалізуються найширші потенції його смислового й оцінного оновлення, у тому числі в аспекті набуття ним нових значеннєвих нюансів, відтінків. Це стає можливим завдяки характерній, часто відмінній від загальномовної, сполучуваності лексичних одиниць: «значення слова визначається не тільки відповідністю його тому поняттю, яке виражається за допомогою цього слова .., воно залежить від ... суспільно усвідомлених і усталених контекстів його вживання, від конкретних лексичних зв'язків з іншими словами, від зумовлених законами цієї мови поєднання словесних значень» [25, с. 6]. Власне, акцентована в цій тезі В.В. Виногорова значущість лексичної валентності, контекстної сполучуваності слів залишається визначальною для сучасної методики функціонально-семантичного аналізу.

Своєрідний «вибух» зацікавлення проблемами різнорівневих мовних явищ, реалізованих у системі національної словесності, зокрема поезії, розпочався приблизно в середині 80-х років ХХ ст. і не втрачає своєї інтенсивності й до сьогодні. Найактуальніші та найбільш продуктивні напрямки наукового опрацювання лінгвопоетичних проблем презентовано в доробку визначних мовознавців, а також у цілому корпусі сучасних

дисертаційних робіт, індивідуальних монографій, статей тощо, виконаних у таких основних річищах:

- теоретичні та практичні питання семантико-стилістичної та функціонально-стилістичної параметризації лексики (В.М. Русанівський, С.Я. Єрмоленко, Л.І. Мацько, Л.І. Шевченко, Л.А. Лисиченко, М.І. Голянич, Ж.П. Соколовська, Є.А. Карпіловська, М.І. Степаненко, А. К. Мойсієнко, Н.М. Бобух, Г.М. Вокальчук, Л.В. Струганець, О.А. Стишов, С.П. Бибик, Т.А. Коць, Ж.В. Марфіна);
- естетична природа слова у художньому тексті (В.С. Калашник, С.Я. Єрмоленко, Л.І. Мацько, Н.М. Сологуб, Л.О. Пустовіт, А.К. Мойсієнко, М.І. Голянич, Л.О. Ставицька, Р.І. Стефурак, Л.В. Кравець, Г.М. Сюта, О.О. Маленко, Л.Ю. Тиха, Н.С. Дужик, Н.Г. Сидяченко, О.І. Хом'як та ін.);
- динаміка емоційно-експресивного змісту різнорівневих (фонетичних, словотвірних, лексико-фразеологічних, синтаксичних виразових засобів національної *поетичної мови* (М.М. Пилинський, Н.Л. Іваницька, В.С. Калашник, Н.Я. Грипас, Н.І. Бойко, М.І. Степаненко, В.А. Чабаненко, Н.В. Гуйванюк, О.В. Галайбіда, Т.П. Беценко, Н.В. Кондратенко, Н.М. Дзюбак, О.С. Грановська);
- концептуалізація художньої мови та вербалізація засобом поетичного слова мовної картини світу (М.П. Кочерган, В.В. Русанівський, О.О. Селіванова, Л.А. Лисиченко, В.В. Жайворонок, Г.В. Межжеріна, В.І. Кононенко, Ж.П. Соколовська, В.Л. Іващенко, М.І. Скаб, Н.М. Бобух, Г.М. Вокальчук, О.М. Сидоренко, О.Є. Єфименко, І.М. Дишлюк, О.Б. Кузьміна, С.А. Романчук та ін.).

У працях, виконаних за цими напрямками, дослідники спираються на розуміння поетичної мови як «особливої функціонально-стилістичної мовної сфери» [72, с. 19], у якій відбувається динамізація семантичної структури слова і в рамках якої будь-яке явище мови може стати поетичним [27, с. 11].

Поетична мова завжди часово маркована, вона несе на собі відбиток епохи, світоглядної системи (вужче – школи, напрямку, течії), що слугує історико-культурним тлом для відповідного етапу розвитку поетичної мови. Саме тому, як зауважує В.П. Григор'єв, «поетична мова ... намагається присвоїти собі саме ті форми, які не освоєні практикою повсякденного конкретно-референтного вживання» [38, с. 34].

Серед концептуальних характеристик поетичної мови, які визначають її лінгвостетичну сутність, домінує поняття *естетичність*.

Термін *естетичне значення* уперше введено в науковий обіг у працях Б.О. Ларіна для розмежування базових лінгвістичних термінопонять *мова* і *мовлення* [113, с. 9]. Лише згодом воно було транспоноване в систему опорних понять лінгвопоетики, передусім через поглиблений розвиток у працях В.П. Григор'єва. Дослідник розвинув думки своїх попередників, умотивував необхідність теоретико-практичного поглиблення понять *естетичне значення* із одночасною кореляцією *експресивного* та *стилістичного* значення слова [39, с. 81].

Обґрунтування естетичного значення слова запропоновано в доробку Л.І. Донецьких: «художньо опосередкований тип значення, співвідносний з номінативно-похідним, переносним (метафоричним і метонімічним) і традиційним символічним значенням, які характеризуються порушенням звичних лексичних зв'язків слова, що викликають актуалізацію його емоційно-експресивних можливостей, “прирощення смислу” і реалізують свої естетичні якості у відтворювальному контексті» [49, с. 27]. Дистрибутивним параметром естетичної сутності поетичного слова, на думку дослідника, є «здатність слова в лоні художнього цілого багатогранно змінити співвідношення сем у своєму змістовному пучку, актуалізувати окремі семи у вигляді нових значень чи відтінків значень, семи предметно-логічного плану, піддавати конотативній трансформації, знаходити нові семи як у смисловій структурі слова, так і на межі функціонування сфер» [49, с. 26]. Загалом Л.І. Донецьких трактує природу естетичного значення

слова як результат поєднання індивідуально-авторських значень та їх відтінків, емоційно-експресивних, конотативних та стилістичних зрушень у його семантичній структурі.

Категорія *естетичності* лягла в основу розвитку поняття *унормована естетична системність* поетичної мови. Як переконливо констатує І.Є. Грицютенко, на текстовому рівні реалізацію цієї системності забезпечує сукупність образних парадигм, образних моделей, регулярні зближення лексем, типізовані сюжетно-образні схеми, семантичні трансформації тощо [40, с. 47]. Отже, особлива функція естетичності художньої мови полягає також у тому, що вона спирається на мовні образи як засоби впливу на емоції реципієнта, акцентує їх здатність розкривати вторинний зміст слова: «письменник, здійснюючи своє естетичне кредо, робить слово в соціально-естетичному відношенні ще активнішим, виразнішим, семантично вагомішим» [233, с. 219].

В.С. Калашник указує на «особливу виразність і емоційність, своєрідну орієнтованість на естетико-емоційний вплив» [72, с. 5] поетичної мови на реципієнтів відповідних текстів. Така позиція зумовлює авторську концепцію лінгвопоетичного аналізу: «Характеризуючи поетичну мову як своєрідну лінгвістичну категорію, ми повинні виходити з естетичної природи специфічності й неповторності мови в художньому творі. Разом з тим було б неправильним відривати розвиток поетичної мови від розвитку мови літературної. Будучи не тільки лінгвістичним, а й естетичним об'єктом, поетична мова потребує розгляду в усій її складності, неоднорідності й суперечливості, діалектичній єдності всіх її компонентів» [72, с. 12].

Водночас Л.О. Ставицька зазначає, що в межах віршової мови особливо дієвими виявляються «домінуючі тенденції естетичного перетворення» [187, с. 11], які зумовлюють семантичну та емоційну напругу окремих образів і текстів загалом. Дослідниця умотивовує поняття естетичної норми, яка, на її думку, визначається «на тлі

однотипних естетичних утворень» [187, с. 11] і виявляється «в розгалуженій системі естетичних значень слова, що актуалізуються в різноманітних образних структурах тропеїчного і нетропеїчного характеру» [187, с. 16].

Сучасне осмислення естетичності слова як носія національно значущої семантики та конотації здійснено в низці сучасних досліджень С.Я. Єрмоленко [51, 52, 54, 55], В.В. Жайворонка [63, 64, 65, 66, 67], В.І. Кононенка [95, 96, 97, 98], Л.І. Мацько [133, 134], Л.О. Ставицької [186, 187, 188], Л.В. Кравець [105, 106], Г.М. Сютти [194, 195], О.С. Комара [93]. У згаданих працях обґрунтовано і введено в активний науковий обіг новітні терміни і поняття, зокрема *мовно-естетичний знак національної культури* (С.Я. Єрмоленко), *знак української етнокультури, етнокультурний концепт* (В. В. Жайворонок), *етносимвол* (В.І. Кононенко), *лінгвокультурема* (Л.І. Мацько, Н.С. Медвідь), *національно маркована мовна одиниця* (В.В. Жайворонок, О.С. Комар). Дослідники акцентують на етносміслах, етноконотації внутрішньої форми мовних одиниць, «семантика яких має, зазвичай, глибинні етнокультурні нашарування» [63, с. 3]. Як носії й акумулянти «індивідуального й суспільно-комунікативного, колективного підсвідомого, емоційного й раціонального, експліцитного та імпліцитного» [52, с. 5], такі знаки не тільки є константними й упізнаваними, але й виявляють здатність до трансформації із збереженням семантико-асоціативного стрижня слова. Крім того, вони слугують мовними засобами інтелектуалізму, оскільки декодування їхнього внутрішнього змісту, розуміння функцій потребує від реципієнта належного етнокультурно-лінгвального рівня, а також має непересічну цінність для вивчення історії літературної мови. Порівняймо: «прочитання змісту МЕЗК [мовно-естетичних знаків культури – *Н.К.*] потребує заглиблення в історію літературної мови. ... Кожний часовий зріз історії літературної мови репрезентує типові мовно-естетичні знаки національної культури» [51, с. 12].

Важливо, що названі вище поняття й терміни значеннєво не конгруентні з активно вживаним у лінгвостилістичній метамові 60–90-х років ХХ ст. поняттям *фольклоризм* (С.Я. Єрмоленко, В.А. Чабаненко, Н.О. Данилюк), а категоризують його в іншому семантичному ракурсі. *Фольклоризми* (на рівні лексики – «естетично й стилістично марковані слова, що міцно вросли в культурно-національний контекст і які прийнято називати народнопоетичними» [233, с. 11]) – це мовні знаки стилізації, тоді як в етносимволах, мовно-естетичних знаках національної культури «етносимволіка слова, тісно переплітаючись з етносимволікою позначуваної ним реалії, стає основною підвалиною становлення особливих концептуальних мовних продуктів» [63, с. 3]. Такі одиниці не залучають до тексту зі спеціальною образно-естетичною метою, а «живуть самостійним життям незалежно від твору, в якому вони вжиті, і від авторського задуму» [52, с. 5].

Ключовими поняттями дисертаційного дослідження Г.М. Сюті стали конкретизовані терміни *внутрішній* та *зовнішній* фольклоризм. Ними дослідниця означає мовно-виражальні засоби усної народної творчості на рівні структурних (словотвірних, синтаксичних) та семантичних (образних, символічних) моделей [195].

На тлі категоризації згаданих вище понять – *фольклоризм, знак української етнокультури, етнокультурний концепт, мовно-естетичний знак національної культури, етносимвол, етноміфологема, лінгвокультурема* – помітним став запропонований до введення у метамовний лінгвостилістичний обіг термін *національно маркована мовна одиниця* [93]. У дисертації О.С. Комара його умотивовано в річищі актуальної сьогодні концепції етноцентризму для кваліфікації лінгвальних явищ та одиниць, мовних знаків, стереотипів, формул, паремійних висловів тощо, які слугують носіями національно значущої семантики, прагматики й аксіології. Внутрішня форма таких мовних знаків розгерметизовується тільки в контексті мовно-мисленнєвої діяльності носіїв мовного коду,

найтісніше пов'язаного з національною ідентичністю, етнокультурним досвідом особистості.

Категорія *естетичності* поетичної мови виявляє зв'язок із поняттям *стилістичне значення* поетичних одиниць, яке дослідники часто синонімізують із *конотацією*. Останнє поняття в сучасному лінгвістичному дискурсі вживають для розширеного трактування естетичної номінації, насиченої узагальнено-символічними, метафоричними, метонімічними значеннями, додатковими відтінками, які виявляються в процесі функціонування цього мовного знака як одиниці поетичної мови при з'ясуванні її ідейно-художнього навантаження.

Емоційно-змістові зрушення, які супроводжують процеси *мовно-естетичної* трансформації слова в поетичному тексті, характеризуються також крізь призму *експресивності*. Так, В.П. Григор'єв наголосив на тому, що слово як носій накопиченого століттями колективного досвіду його вживання, використання, застосування, функціонування у різноманітних контекстних умовах [39, с. 148], у поетичному тексті набуває ознак *експресеми*. Натомість І.Є. Грицютенко для позначення експресивно маркованих одиниць віршової мови коректнішим вважає відгалужений від *експресеми* термін *експресемоїд*. Дослідник акцентує на оказіональній спрямованості текстової реалізації: «конкретним текстуальним виявом експресеми є *експресемоїд*, у якому втілюється висока експресивність художньої творчості» [40, с. 25].

Узагальнення наявних на сьогодні в українській лінгвостилістиці поглядів на поетичну мову дає змогу констатувати, що лінгвоестетичний зміст цього феномена визначають такі характерні ознаки: специфічна (версифікаційна) організація текстів; опора на традиційний поетичний словник; естетичність; образність; оказіональність лексико-семантичної сполучуваності та асоціативно-змістових зв'язків; експресивність (передбачає активізацію засобів усіх мовних рівнів – фонетики, словотвору, лексики, фразеології, синтаксису і т. ін.). Слушним є те, що сучасна

теоретична та практична стилістика, лінгвопоетика зосереджує увагу як на формальних (віршових) засобах організації мови поезії, так і на типових семантичних, смислотвірних процесах, на «динаміці національної поетики (рухливість образної структури слів-понять, розширення традиційних та встановлення нових асоціативно-образних зв'язків, семантизація звукової форми, актуалізація виразових засобів усіх мовних рівнів)» [215, с. 114–115].

Отже, теоретичне поглиблення та практичний аналіз проблем образності й естетичності як категорійних ознак поетичної мови на сучасному етапі розвитку української лінгвостилістики здійснюється досить активно. Дедалі частіше дослідники акцентують на тому, що і образність, й естетичність поетичного мововираження часто досягається саме завдяки авторським інтенціям, спрямуванню на оновлення виражально-асоціативного потенціалу слова, на видобування з лексичної семантики нових значеннєвих нюансів, експресивних відтінків. На рівні мови, тексту, дискурсу це виявляється у специфічній сполучуваності лексичних одиниць, при якій порушуються звичні таксономічні зв'язки номінацій. Іншими словами, поетична мова системно реалізується як «свобода лексико-семантичної сполучуваності» [53, с. 323], яка а) засвідчує необмеженість можливостей формування нових образно-емоційних та естетичних (а також етномаркованих) значень і ракурсів слова в художньому (і поетичному, і прозовому) тексті; б) здійснює креативний, стимулювальний вплив на читача, спонукаючи його «до пошуку образів, через які він може вийти до узагальнення» [16, с. 7].

1.2. Поняття *образність* та *образ* у науковій парадигмі сучасної української лінгвостилістики

Категорійною ознакою поетичної мови є *образність*. На думку В.М. Русанівського, вона виявляється в тому, що «слова в художньому творі становлять в сукупності складне значеннєве плетиво ... Розбираючи окремі нитки такого мережива, можна переконатись, що вони тягнуться від одного вузлика до другого практично нескінченно» [165, с. 3]. До того ж, як стверджувала Л.О. Пустовіт, «образність виявляється результатом пошуків внутрішньої форми для створення мовного засобу вираження нового поняття» [149, с. 9].

Образність поетичної мови пов'язана з текстовою актуалізацією, із семантичним та естетичним розгортанням у її просторі *поетичних образів* – особливої форми естетичного освоєння світу, а також опису дійсності, які не тільки підпорядковані внутрішнім законам функціонування поетичного слова, але й безпосередньо відбивають взаємозв'язок мови з процесами мислення та пізнання, слугують засобом художнього узагальнення дійсності, що конгломерує інформацію про зв'язок слова з культурою (О.О. Потебня [143, 144], М. Бахтін [11], В.В. Виноградов [24, 25, 26], Г.О. Винокур [27, 28], В.М. Русанівський [163, 164, 165, 166], С.Я. Єрмоленко [51, 52, 53, 54, 55, 56, 57], В.І. Кононенко [95, 96, 97, 98, 99], Л.І. Мацько [131, 132], В.В. Жайворонок [64, 65, 66, 67, 68], Л.І. Шевченко [234], А.К. Мойсієнко [136, 137], Л.В. Кравець [105, 106], О.О. Маленко [128], О.М. Тищенко [208], О.С. Комар [93] та ін.). Зокрема, наголошуючи на різниці між поняттями *словесний образ* (або *образ у слові*) та *образ, опосередкований словом*, В.В. Виноградов відзначав: «Питання про слово і образ у художній літературі, про їх зв'язки й взаємодію – одне з найважливіших питань як стилістики художньої літератури, так і вчення про поетичну мову і поетику ... Обговорюючи це питання, потрібно передусім домовитися, аби прийти до згоди, що ми розуміємо під словом. Від розуміння

художнього слова, його структурних якостей і динамічних функцій багато в чому залежить і розуміння сутності мовних образів. Образ у слові і образ, опосередкований словом (підкреслення наше – Н. К.) – різні поняття і різні завдання» [26, с. 94].

На відміну від форм і способів наукового пізнання світу, що вербалізуються у формі абстрактних понять, художній образ завжди спрямований на збереження й максимальне відтворення предметно-чуттєвої сутності пізнаваного, відображення його цілісності, життєвості, конкретності ... Образна мова не просто номінує той чи той предмет, явище, процес, ознаку, рису і т.ін., а експресивно характеризує їх «такими словами, що посилюють якісні ознаки» [150, с. 9].

Джерелом образності поетичної мови О.О. Потебня вважає загальноживану мову з її семантичними потенціями, а поетичність слова, його здатність до семантичної трансформації пов'язує з найближчим етимологічним значенням та *внутрішньою формою* загальноживаного слова. Вона, як переконливо довів учений, детермінує здатність слова до семантичної трансформації і його функціонування як одиниці поетичного тексту [144, с. 332]. Саме тому, що кожне слово має свою внутрішню форму, воно здатне виконувати в поетичному тексті естетичну роль, отже, безобразних слів у поезії немає. Ця думка має логічний розвиток у тезі Г.О. Винокура про співвідношення «більш широкого» або «більш далекого» змісту в поняттях, які не мають власної звукової форми, а користуються замість неї формою іншого, прямого змісту: «Один зміст, який виражається у звуковій формі, слугує *формою іншого* змісту, який не має власного звукового вираження. Ось чому таку форму часто називають *внутрішньою формою*» [28, с. 28].

Потенційну здатність слів загальноживаної мови ставати художніми образами залежно від стилістичних умов їх використання визнавав також В.В. Виноградов. При цьому він вважав естетичність та образність нероздільними, взаємопов'язаними аспектами художнього слововживання:

«немає слів і мовних форм, які не можуть стати матеріалом для образу. Необхідно лише, щоб застосування їх із метою художньої образності було стилістично та естетично виправданим» [26, с. 119].

Сформульовані О.О. Потебнею теоретичні положення образу й образності лягли в основу численних теорій і концепцій, розвинутих сучасними дослідниками (С.Я. Єрмоленко [51, 52, 54, 55, 56, 57], М.І. Голянич [36, 37], Л.О. Пустовіт [148, 149, 150, 151, 152], Н.М. Сологуб [184, 185], В.В. Жайворонок [64, 65, 66, 67], А.К. Мойсієнко [136, 137], Г.М. Сюта [194, 195], С.П. Бибик [13], Л.В. Кравець [105, 106], О.М. Тищенко [208] та ін.) Зокрема, вони спродукували популярну сьогодні ідею про те, що поетичне слово є носієм інтелектуальної та емоційної пам'яті. Остання актуалізується в певних образах, які здатні в конденсованій формі виражати емоційне ставлення до позначуваного, а отже, мають свій внутрішній гносеологічний, експресивно-оцінний, соціально-психологічний, культуротворчий потенціал, містять «нові синтети й способи структурування, нові аспекти “гібридизації” змісту, що в художньому тексті виявляється в різноманітних принципах семантичної, асоціативно-прагматичної зв'язності й поляризації змісту» [37, с. 28]. Оскільки семантична ознака, що лежить в основі внутрішньої форми слова, детермінує переносність, образність значення і включає оцінність, то «письменник використовує внутрішню форму слова як художній засіб, що дозволяє йому підкреслити яскравість слова, його незвичність» [184, с. 45].

У сучасних мовознавчих дослідженнях внутрішня форма слова тлумачиться як креативна засада його семантичної динаміки (В.Г. Гак, Б.М. Плотников, В.М. Русанівський, М.І. Голянич, С.Я. Єрмоленко та ін.). Так, В.Г. Гак стверджує, що це образ, який лежить в основі номінації. Він увиразнює діалектичне взаємовідношення суб'єктивного й об'єктивного в ній [32, с. 59], проектує можливості творчої трансформації одиниць мови і тексту. Водночас осмислення мисленнєво-вербального ракурсу внутрішньої

форми лексеми зумовлює визнання її *асоціативно-образного потенціалу* (М.І. Голянич, Р.І. Стефурак), який у поетичному дискурсі не тільки необмежений, але й детермінує зображальні, виражальні та експресивно-оцінні властивості мовної одиниці.

На специфіку художнього образу звертає увагу також М.Б. Храпченко. Дослідник визначає *образ* як «конкретну й водночас узагальнену картину людського життя, яка створена за допомогою вигадки і має естетичне значення» [232, с. 53]. Елементи дійсності в цій картині відтворюються, реалізуються різними способами художнього перетворення, унаслідок якого відбувається ускладнення мовних одиниць «семантичними обертонами» (Б.О. Ларін), нашарування художньо-зображальних «прирощень змісту» (В.В. Виноградов). Завдяки цьому «слова рухаються через мовне поле до образного контексту. Це й пояснює механізм появи додаткових значень, які ніби просвічують через прямі значення слова в поетичній мові» [142, с. 161]. Іншими словами, в художньому творі образи функціонують як «замкнена система значень, зумовлених контекстом. З одного боку, вони зберігають суб'єктивність та безпосередність сприйняття, а з іншого – є предметними, об'єктивованими в структурах естетичної свідомості» [231, с. 7].

Основою і водночас механізмом забезпечення процесу образотворення є така властивість людського мислення і сприймання, як *асоціативність*: «Наша думка безупинно асимілює, асоціює, порівнює та протиставляє елементи мовного матеріалу, ... вони не просто зіставляються в пам'яті, а взаємодіють один з одним, взаємно притягаються і відштовхуються й ніколи не залишаються ізольованими» [9, с. 30]. Таке зіставлення, власне, й слугує основою образотворення, «конкретно-чуттєвого сприйняття художнього тексту» [52, с. 293]. На думку З.Т. Франко, «словесний образ виникає там, де є асоціативне мислення, яке дозволяє розширити семантичне коло слова, нашарувати на первинний поняттєвий зміст вторинний експресивний, і там, де сприймання йде не лише по лінії логіки, але й

інтуїції, почуттів» [229, с. 68]. Саме співвідношення в структурі образу раціонального (логічного) та емоційного визначає його природу: «людська думка постійно коливається між логічним сприйняттям та емоцією, ми або розуміємо, або відчуваємо; найчастіше наша думка складається водночас із логічної ідеї і почуття. І хоч ці два елементи можуть поєднуватись у різноманітних пропорціях, все-таки у кожному конкретному випадку переважає щось одне: або логічне сприйняття, або почуття. Наша думка в одних випадках буде мати логічну доміную, а в інших емоційну» [10, с. 182].

Сучасне мовознавство трактує *асоціативність* передусім у розрізі семасіології та лінгвостилістики. Лінгвостилістичні дослідження спрямовані на виявлення об'єктивного та суб'єктивного (індивідуального) у вживанні того чи того слова, вислову в аспектах синхронії та діяхронії, парадигматики та синтагматики. Натомість семасіологи розглядають *асоціативність* як парадигматичне підпорядкування значень певної лексеми, що створюють її внутрішню форму, акцентуючи увагу також на системності зв'язків лексеми з іншими одиницями мови.

На засадах *асоціативності* – перенесенні найменувань за подібністю, суміжністю, зближенням, конотативним нашаруванням, аксіологічною конекцією тощо – ґрунтується ономасіологічний аспект вивчення семантичної динаміки слова суть яких виражають метонімічні та метафоричні вживання лексичних одиниць (проаці В.М. Русанівського, О.О. Тараненка, Л.А. Лисиченко, В.М. Телії, О.О. Селіванової та ін.).

З'ясування лінгвостилістичної сутності *образу* пов'язане з потребою конкретизувати зміст цього поняття в ряді інших співвідносних із ним понять: *ключовий образ, домінуючий образ, постійний образ, наскрізний образ, лейтмотивний образ, образ-мотив, образ-архетип* тощо. Усі вони мають певну традицію метамовного побутування і характеризують різноманітність художніх образів з погляду їх текстотвірної значущості та регулярності вживання в українському поетичному дискурсі загалом та

образній парадигмі конкретного тексту зокрема.

Словосполука *ключовий образ* вживається для термінопозначення лексем, які характеризуються «високою частотністю вживання в поетичній мові і розгалуженими семантико-граматичними зв'язками з іншими словами» [149, с. 23]. Повноцінне декодування актуальної семантики цих поетичних одиниць, розкриття їх експресивної виражальності має забезпечити мінімальний поетичний контекст, у межах якого вони реалізуються й функціонують як поетичні номінації.

У дисертаційному дослідженні С.В. Форманової подано обґрунтування лінгвостилістичного змісту терміна *ключове слово* як корелята поняття *образ* в сенсі здатності слова до прирощення додаткових семантичних нашарувань та розвитку естетичного значення [224]. Узагальнюючи зафіксовані в метамові лінгвостилістики поняття *лейтмотивні слова* (В.Г. Адмоні, Н.А. Кожевникова), *слова-символи* (М.М. Гіршман, Д.А. Малявін, Н.М. Сологуб), *концептуальні слова* (В.В. Петровський), *тематичні слова* (Д.А. Малявін) тощо, дослідниця пропонує об'єднати їх найбільш загальним, стилістично нейтральним і змістово універсальним поняттям *ключове слово*. Спираючись на досвід використання цього терміна у працях попередників (Р.А. Будагов, Л.В. Зубова, Д.А. Малявін), С.В. Форманова конкретизує його зміст, стверджуючи, що це «розряд високочастотної автосемантичної лексики художнього тексту, яка становить його семантичне ядро (на лексичному рівні) і виступає як вектор інтерпретації художнього тексту» [223, с. 5]. Критеріями кваліфікації лексеми як ключової слугують параметри змістової багатозначності, алегоричності, символічності, контекстуальної зумовленості, функціональної навантаженості, інформативності, частотності вживання тощо.

Л.О. Ставицька, вивчаючи естетичну динаміку слова в українській поезії першої третини ХХ ст., як одне з опорних термінопонять використовує словосполуку *наскрізний образ*. За її визначенням, це змістово й експресивно насичена й частотно актуалізовувана одиниця, своєрідна

емоційна координата поетичного тексту, навколо якої групуються інші образи, що в сукупності забезпечують сюжетну цілісність поезії та моделюють її образну парадигму. Як наслідок, саме наскрізні образи дослідниця визнає найдієвішим засобом відбиття дійсності з позицій певного естетичного ідеалу: змістові «домінанти наскрізних мовних образів перебувають у тісних відношеннях аналогії та тяжіють до синтезувального змісту, який репрезентує концептуально-світоглядне ядро творчості письменника, ... формують тематичну сітку твору, а також зумовлюють характер художньо-мовленнєвого значення інших стилістичних прийомів, які утворюють інші системні єдності» [188, с. 99].

З-поміж частотно вживаних у мові лінгвостилістичних досліджень дефініцій з опорним термінопозначенням *образ* виокремлюємо *домінантний образ, постійний образ, лейтмотивний образ, образ-мотив*. Вони позначають ті повторювані змістово-поняттєві одиниці тексту, що проходять через усю його структуру, охоплюючи ряд змістово вужчих, але наповнених спільною семантикою й художньою естетикою лексем [184, с. 16; 53, с. 212, 226, 247, 255, та ін.; 150, с. 217].

Поширений у лінгвістиці останніх десятиліть когнітивний підхід до вивчення мови загалом і явищ поетичної мови зокрема актуалізував уживання такого термінологічного корелята до поняття *образ*, як *концепт*. Традицію послуговування ним як стрижневою одиницею метамови когнітивістики в українській лінгвопоетиці засвідчують праці Л.А. Лисиченко [119, 120], Ж.П. Соколовської [182], Н.М. Сологуб [184], О.О. Маленко [128], І.М. Дишлюк [46], О.Є. Єфименко [57, 58, 59, 60], Л.В. Краснової [106], О.І. Хом'як [231] та ін. дослідників. У цих працях поетичний концепт постає як ширша (порівняно з образом) категорія ментального рівня, що є словесно-семантичним узагальненням образу чи групи образів у межах одного художнього твору чи всієї поетичної традиції. Кожен художник у процесі творчості накопичує певний арсенал образів, які не лише пов'язані ... з внутрішньою формою слова, а й зумовлені культурною

та поетичною традицією певного часового періоду [107, с. 2]. Такі образи утворюють системні єдності, які можуть актуалізуватися в різних індивідуально-авторських системах, у різні епохи й ототожнюються з поетичними концептами. Саме тому визначення шляхів перетворення образу на поетичний концепт, константу мовно-поетичної свідомості може відбуватися лише на тлі тієї матеріальної та духовної культури, тієї мовної системи, в контексті якої виникло чи зазнало трансформацій досліджуване слово або словосполучення.

1.3. Типологія художніх образів у контексті сучасних лінгвостилістичних методик дослідження поетичного тексту

Існування поетичного образу, а також семантична динаміка поетичної номінації пов'язані передусім із текстовим функціонуванням таких засобів, як *метафора*, *метонімія*, *епітет*, *порівняння*, *перифраз*, *персоніфікація*, *гіпербола* і т. ін. Вони ефективно забезпечують металогію художнього висловлення, яка докорінно відрізняється від автології [84, с. 178], й об'єднуються родовим поняттям *тропи*. За визначенням лінгвістичного термінологічного словника, це «мовний механізм уподібнення одного явища (поняття) іншому, перенесення найменування або видозміна значення» [КТСЛТ, с. 186]. Саме завдяки цим механізмам відбувається розвиток семантичної структури слова, його трансформація в поетичний образ.

Домінантним, найуживанішим різновидом тропів як механізму реалізації образності поетичної мови сучасні дослідники одностайно називають *метафору* – вона «полягає в перенесенні ознак з одного предмета, явища на другий на підставі подібності» [КТСЛТ, с. 186]. Цю особливість уперше виокремив ще в античній теорії поезики Аристотель, пов'язавши механізм мовного оформлення метафори із властивістю людського мислення порівнювати предмети, явища на основі спільної для

них ознаки: «метафори, очевидно, будуть і порівняннями, а порівняння, позбувшись слова («як»), – метафорами» [2, с. 180].

Дослідження метафори як продуктивного засобу поетичного образотворення – один із найдавніших напрямків лінгвостилістики, який не втрачає своєї актуальності й нині. Про це, зокрема, свідчить постійна увага дослідників до різних аспектів природи, організації, типології, класифікації, функціонально-семантичного, експресивного, аксологічного навантаження метафор у поетичному дискурсі на різних його хронологічних зрізах (П. Рікер [157], М. Блек [15], Н.Д. Арутюнова [4–7], А.А. Уфімцева [220, 221, 222], Н.А. Кожевникова [89, 90], М.Х. Коцюбинська [102], М.М. Пилинський [139], Л.О. Пустовіт [150, 151, 152], Л.А. Лисиченко [118], О.О. Тараненко [196, 197, 198], В.С. Калашник [72–75], Л.В. Кравець [105, 106], О.М. Тищенко [208]).

Теоретичні основи вивчення процесів виникнення метафоричних значень було закладено в класичних працях О.О. Потебні. Розвиваючи їх положення, сучасні дослідники виокремлюють кілька найтиповіших та найуживаніших у художній мові метафоричних перенесень:

– істота – неістота (принцип антропо // зоо // морфізації): *горло річки, руки дерев, подих степів, в'язи годинників, очі електрички, різжки стрілок, душа пісні, долоні ночі;*

– істота – істота (з тварини, птаха і т. ін. на людину і навпаки – *хитрий лис, похлихий заєць, ротата ворона*);

– неістота – неістота. Перенесення цього типу найрізноманітніші, їх семантичні напрямки практично необмежені, проте до найчастотніших, найбільш продуктивних із погляду образотворення на сучасному етапі розвитку національної поетичної мови варто зарахувати такі:

а) неістота – психічний/емоційний стан людини: *кратер смутку, маска байдужості, вікна туги, полин печалі, веселка кохання;*

б) неістота – явище природи: *маховики зірок, пісня вітру, струни дощу;*

в) неістота – просторове поняття, об'єкти рельєфу: *емаль Дніпра, шатро небес, оксамит небес, крила будови;*

г) явища природи – часові поняття (*ріка часу, пісок хвилин, водограй років, вітер часу, солончаки століть, стебло годин* тощо).

Крім того, метафоричні перенесення можуть відбуватися на основі подібності за формою (*грона хмар, стріли тополь, вулкани лип*), розміром, кількістю (*океан кохання, повінь почуттів*), кольором (*золота жирандоль осені, півнеба захід і золото червоне*), певними зовнішніми чи внутрішньо-психологічними властивостями (*бетон кривди, снігопад пелюсток, плащ багряного листя*).

Отже, спостерігаємо тяглість започаткованого ще в працях античних філософів трактування метафори: «Переносне слово (метафора) – це невластиве ім'я, перенесене з роду на вид, чи з виду на рід, чи з виду на вид, або ж за аналогією» [3, с. 669]. Його сучасну термінологічну універсалізацію, лінгвістичну кодифікацію констатує енциклопедія «Українська мова»: «Метафора – це семантичний процес, при якому форма мовної одиниці або оформлення мовної категорії переноситься з одного об'єкта позначення на інший на основі певної подібності між цими об'єктами при відображенні в свідомості мовця» [197, с. 350].

Теза про те, що «у метафоричних словосполученнях відбуваються семантичні процеси “розмивання” номінативного значення слова через семантико-формальний зв'язок його з іншими словами» [150, с. 154], не означає хаосу у формуванні поетичних образів, зокрема метафор. Обов'язковою «умовою» для реалізації метафоричного перенесення є наявність спільної ознаки між зіставляваними поняттями. Процес метафоризації відбувається за певними законами і має регулярні вияви. Він упорядковується внутрішньою логікою розвитку поетичної мови. Зокрема, В.С. Калашник на підставі вивчення процесів текстового фразеотворення в сучасній українській поезії стверджує, що найважливіша і найбільш дієва умова для оформлення поетичного образу – це «наявність

контексту, в якому здійснюється порушення нормативних лексичних зв'язків метафоричного слова з іншими словами» [72, с. 33].

Метафору, реалізовану за рахунок оказіональних словосполучень, що є наслідком «сумісності, сполучуваності лексем (без зміни їхнього значення) в результаті оказіонального збільшення ... їхньої валентності» [230, с. 148], кваліфікують як *індивідуально-авторську*. Образи цього типу виникають на базі семантичних потенцій слова, які дозволяють встановлювати між двома (або більше) словами змістовий зв'язок, що відображає неявні, приховані зв'язки предметів або явищ у світі денотатів. Отже, неологізація лексичних зв'язків – один із мовних механізмів народження індивідуально-авторської метафори, яка відрізняється від загальномовної або ж традиційно-поетичної одноразовістю свого вживання і відповідно поодиноким зіставленням різних понять у їхньому складі; належністю до певного індивідуального стилю, тоді як традиційні метафоричні сполучення характеризують мову поезії загалом [149, с. 10]. Крім того, індивідуально-авторські метафоричні сполуки «відзначаються суб'єктивністю вибору асоціацій, активізацією потенційних можливостей семантичного розвитку слова» [149, с. 10], тобто їхня роль у динамізації семантики слова як одиниці поетичної мови незаперечна. Характерною особливістю індивідуально-авторських метафор визнається те, що вони завжди створюються ситуативно, для конкретної мовленнєвої ситуації. Можливості їхнього створення невичерпні, оскільки зумовлені необмеженістю виявлення подібності порівнюваних ознак предметів, дій, станів і т. ін.

Трактування метафори як образу, в межах якого порушуються характерні для узуальної мовної практики норми лексичної валентності слова, має своєрідне продовження в розробленій зарубіжними лінгвістами тезі *семантичного напруження* (М. Блек). Так, М. Блек доводить, що ступінь відмінності зіставляваних у межах метафори понять зумовлює міру семантичного напруження між ними. Це водночас пов'язано з перспективою

декодування метафори: що напруженіший поетичний образ, то більше мовно-ментальних зусиль має докласти реципієнт, щоб адекватно встановити, реконструювати ознаку, за якою відбулося метафоричне зближення.

Метафора не тільки порушує традиційну таксономію предметів, але й генерує з «руїн буквального значення» змістову інновацію – основу метафоричного слова, виразу [157, с. 420]. На підставі встановлюваних у межах метафори новітніх аномальних взаємозв'язків між елементами вербалізується новий, незвичний ракурс світовідображення, який розкриває індивідуальну сутність предмета, процесу, явища тощо: «Метафора відкидає належність об'єкта до того класу, у який він насправді входить, і стверджує залучення його до категорії, у яку він не може бути віднесеним на раціональній основі» [6, с. 17]. Із цим пов'язаний аспект оцінності поетичної, образної метафори, яка не лише зосереджує на собі увагу читача як засіб образного зображення й художнього пізнання, але й збуджує почуття, які потім скеровують його когнітивні зусилля [30 с. 67]. У такому розумінні метафору можна назвати опорною точкою змістової структури тексту, оскільки вона не тільки дає образну (вторинну) назву предметів, процесів, явищ і т. ін., але й слугує засобом концентрації уваги на ньому і водночас засобом створення естетичного ефекту мови [105, с. 61], її емоційно-експресивного увиразнення.

Указуючи на оцінно-експресивну функцію метафори в художній мові, дослідники наголошують на тому, що дискурсивне призначення метафори як продуктивного виду творення й функціонування образної вторинної номінації не обмежується тільки називанням: «Метафора не називає, а передусім характеризує ... Метафоричні значення експресивні; у них закладені оцінно-характеристичні ознаки» [62, с. 126]. Водночас А.К. Мойсієнко послідовно відстоює думку про взаємозумовленість емоційного й експресивного аспектів, тому вважає цілком доречним термін *емоційна експресивність*, незважаючи на певну плеонастичність його змісту

[136, с. 27].

Із властивістю давати об'єктові ще одну назву з іншою мотивованістю пов'язане функціонування в поетичній мові *метонімії* (див. праці О.О. Тараненка [196, 197], М.Х. Коцюбинської [102], Н.Д. Арутюнової [6], В.М. Телії [202] та ін.). Метафорично й метонімічно організовані образи, як відзначають дослідники, постійно супроводжують розвиток лексичної системи [166, с. 88; 196, с. 28]. Оскільки здатність давати об'єктові по-іншому мотивовану вторинну назву закріплена і за метонімією, і за метафорою, актуальним питанням сучасної лінгвопоетики є їх концептуальне розмежування. Незважаючи на те, що в основі цих явищ лежить один механізм – згадане вже вище перенесення назви з одного предмета, явища, дії, ознаки на інший – ці тропи істотно відрізняються один від одного: *метафоричне* перенесення здійснюється на основі *подібності*, а *метонімічне* – на основі *суміжності*; *метафора* індивідуалізує *предмет*, відносячи його до класу предметів, до якого він не належить, а *метонімія* індивідуалізує *рису*, яка дає змогу виокремити предмет називання із загального. Це визначає різницю їх номінативного потенціалу як двох механізмів оформлення поетичного образу на ґрунті семантичного зіставлення.

Образотвірний потенціал *метонімії* в поетичному дискурсі зумовлений тим, що значення будь-якої мовної одиниці можна інтерпретувати двояко, а тому створюється двозначність трактування окремого значення у відповідних контекстах. На думку О.О. Тараненка, це, власне, й зумовлює текстотвірну активність різнотипних метонімічних перенесень, які використовуються для образної характеристики зовнішньої або внутрішньої особливості особи, предмета, ознаки, дії, явища, процесу і т. ін.: «на власне мовному рівні з'являється можливість одночасної подвійної інтерпретації значення відповідного слова, що й сприяє його семантичному зсуву» [196, с. 57], а отже, й народженню поетичного образу.

Характер відношень між прямим і переносним метафоричним значенням, особливості умов реалізації метафори дозволяють виокремити, крім розглянутої вище власне метафори, також *метафору-епітет*, *метафору-порівняння*, *метафору-перифразу*, *метафору-персоніфікацію*, *метафору-символ*. Усі вони слугують продуктивними шляхами оформлення поетичного образу та створення художньої образності загалом.

Одним з основних тропів, функціонально-семантичне навантаження якого визначається його здатністю увиразнювати «характерну рису, визначальну якість певного предмета або явища, а потрапивши в нове семантичне поле, збагачувати це поле новим емоційним чи смисловим нюансом» [41, с. 245], є *епітет*. Проблема його лінгвостилістичного аналізу пов'язана з тим, що не всі дослідники одноставно зараховують його до корпусу тропів як самодостатній засіб забезпечення образності й експресивної та естетичної виразності поетичної мови. Самостійний тропеїчний статус епітета визнають В.В. Топоров [117, с. 520-521], С.Я. Єрмоленко [179], Л.І. Мацько [132, с. 639-640], Л.О. Пустовіт [150, 151, 152], В.С. Калашник [73, 75], Г.М. Сюта [194], С.П.Бибик [13], В.А. Буда [16] та ін. Так, на думку укладачів «Словника епітетів української мови», «у широкому розумінні епітет – це будь-яке означення, що вживається для вирізнення предмета думки, для називання ознаки – чи то постійної, узвичаєної, що часто повторюється і відома мовцям, чи то особливої, оригінальної, яку помітив тільки автор, яка пов'язана з конкретним текстом, з індивідуальним авторським стилем» [179, с. 3].

Іншу позицію репрезентує А.П. Квятковський: він зараховує до тропів «частково епітет», вважаючи таким тільки «метафоричний прикметник, у якому закладена влучна ознака порівняння» [84, с. 312]. Вагаючись щодо образотвірної природи епітета, дослідник спирається на висловлене свого часу О.О. Потєбнею зауваження про те, що «епітетами можуть бути будь-які парні сполучення слів, що зображають предмети, явища, дію через їхні ознаки» [144, с. 215].

В українській лінгвістиці базовими теоретичними працями щодо визначення стильових і стилістичних параметрів епітета, а також його функціональності як образотвірного засобу стали роботи Л.А. Булаховського [18], В.С. Ващенко [19], В.А. Чабаненка [233] та ін. Проте щодо образної природи епітета та вмотивування його значущості в контексті історії розвитку поетичного стилю і поетичної свідомості засадничою досі слугує праця О.М. Веселовського «Историческая поэтика» [22], у якій дослідник називає епітет означенням, що або поновлює загальне значення слова, або підсилює, увиразнює характерну, визначальну якість предмета, вирізняє його значення через наповнення «змістом чергових суспільних світоспостережень» [22, с. 59]. У цій праці також уперше подано класифікацію епітетів, умотивовано їх поділ на *постійні*, *тавтологічні*, *синкретичні* і *метафоричні*.

Висловлені О.М. Веселовським ідеї, на думку сучасних дослідників, на сьогоденному етапі розвитку української лінгвостилістики особливо цінні тим, що «за вичленуваними тематичними, естетичними, емоційно-оцінними параметрами художніх (метафоричних) означень можна простежити формування певної образно-зображальної системи національної мови, її когнітивну специфіку на окремих часових зрізах ... За цим тропом у поетичній мові ідентифікуються стильові напрямки, течії, періоди в історії розвитку літературної мови» [194, с. 21].

Семантичне навантаження епітета залежить і від його функцій у контексті, і від морфологічного вираження, і від позиції означення щодо означуваного слова. Так, на думку авторів «Стилістики української мови» (за ред. Л.І. Мацько), епітети можуть виражатися найчастіше прикметником з граматичною функцією присубстантивного означення і якісно-означальним прислівником з граматичною функцією придієслівного означення – обставиною способу дії, а також дієприкметником, іменником-прикладкою, рідше – формою орудного відмінка іменника і предикативною конструкцією [133, с. 349-358].

Загалом визначають три основні принципи класифікації епітетних конструкцій: *семантичний, структурний та принцип закріпленості / незакріпленості* в мові.

Найпродуктивнішими на сьогодні варто визнати методики лінгвоаналізу епітетів, в основу яких покладено характер номінації. З'ясовуючи природу останньої, дослідники вичленовують епітети з прямим значенням (*чорноброва дівчина*), метафоричні (*чорноброва ніч*) і метонімічні (*чорнобровий погляд*).

За семантичним параметром виокремлюють епітети із стрижневими семами: 'час, тривалість' (*осіння дорога, довгі віки, столітня печаль*), 'температура' (*холодна алея, крижана байдужість, гарячі аплодисменти*); 'метеохарактеристика' (*кришталеві сутінки, визорена ніч*), 'колір' (*кривавий захід сонця, золоте багаття, просинені сутінки, багрянний спалах, срібний промінь, чорнотіла земля*); 'звук' (*срібнострунна мова, співучий струмок, дзвінка радість, стосурма година*); 'запах' (*п'янка рілля, запашне слово*); 'смак' (*солодкі слова, гірка правда*); 'розмір' (*неозоре небо, бездонні далі*); 'форма' (*вищерблена борода, розкрилені брови, зміїна стежка, гострореврі скали*) і т. ін. Серед них окремий статус мають епітети з оцінною та аксіологічною маркованістю (*золотий вік, пекельний край, ночей тюремні алкоголі, перетвалтована доля* тощо).

За параметром закріпленості / незакріпленості за певним дистрибутом вичленовуються епітети загальномовні (*біла/ білокора берізка, золоте сонце, тріскучий мороз*) та індивідуально-авторські (*вінчально-білі і тремкі берізки, найжачене/ простопадне/ стожальне/праведне/ божевільно-біле/ вирлооке/ засмагле сонце, прозорий/ гостролезий/ лінивий/ лиходійний мороз*).

Автори «Стилістики української мови» наголошують також на стилістичному виокремленні епітетів внутрішньопсихологічного сприймання, серед яких виділяють одоративні та емотивні (почуттєві) [133, с. 341-349].

Подані вище класифікації, широта лінгвальних параметрів, покладених у їхню основу свідчать про постійну увагу дослідників до епітета як до продуктивного образотвірного засобу української словесності, важливого складника тропеїчної системи української поетичної мови, упорядковують семантико-стилістичні й морфолого-синтаксичні різновиди вживаних у художній мові автологічних та металогічних означень, доводять значущість епітета як самостійного носія лексичного значення і як компонента розгорнутого порівняння, метафори, метонімії чи перифрази, а також як механізму забезпечення семантичної динаміки слова в художньому тексті.

Одним із проблемних питань теорії епітета як образотвірного засобу є його походження та тип граматичного вираження. Так, О.О. Потебня вважав, що епітет варто аналізувати в межах словосполучення «означуване – означальне». При цьому найбільш актуальними учений вважає два типи відношення епітета до означуваного слова: 1) епітет виникає з нового спостереження над явищем і не співвідноситься з етимологією слова; 2) епітет узгоджується з етимологічним значенням визначеного слова [146, с. 166].

Відповідні ідеї мають продуктивне продовження і в сучасній лінгвостилістиці. Зокрема, дослідники стверджують, що епітет потрібно аналізувати саме в складі словосполучення (епітетної конструкції), оскільки означення набуває конкретного значення лише у зв'язку з означуваним: «епітет визначає якийсь бік або рису предмета, явища лише у сполученні з означуваним словом, на яке він і переносить своє значення, свої ознаки» [172, с. 85]. Функціональні особливості епітета зумовлюються тим, що він як ознаковий елемент не може розглядатися відокремлено від дистрибута. Функціонуючи на двох рівнях – лексико-семантичному і синтаксичному, епітет поєднує лексичну і граматичну валентності, тобто виявляє свої потенційні можливості лише в складі атрибутивного словосполучення, яке втілює «найтипівіші відношення, закріплені в

мовній системі» [29, с. 193]. Цю думку розвиває С.Я. Єрмоленко: «Означення прикметникового походження відкривають широкі можливості для переносного, метафоричного вживання ознак, для формування тропеїчних виразів» [55, с. 25]. Отже, «епітет формується як образний естетично маркований атрибут, що на лексичному і граматичному рівнях має образно-означальне наповнення, свою формально-граматичну структуру (епітет-дистрибут)» [133, с. 340] і завдяки цьому здатен розвивати, динамізувати первинну семантичну структуру лексичної одиниці, щодо якої виступає означенням.

Якщо деякі диференційні ознаки прямого значення слова слугують основою для зближення і зіставлення двох різних предметів, які при цьому названі, виникає *метафора-порівняння*.

Як стилістична категорія порівняння стало об'єктом вивчення ще в часи формування основ риторики і традиційної поезики, коли осмислювалося в працях давньогрецьких філософів. В українській науці перші спроби його стилістичної інтерпретації було здійснено в «Поетиці (Сад поетичний)» М. Довгалевського.

Концептуальні основи теорії порівняння традиційно співвідносимо з теоретичною спадщиною О.О. Потебні. З'ясувавши семантичну природу і мовні (зокрема логічні й граматичні) механізми оформлення порівнянь у текстах народних пісень, дослідник умотивовано довів, що саме в цьому різновиді образного осмислення світу відбувається рух думки «від предмета до предмета», саме в рамках порівняння розташовуються поряд ті реалії, які в об'єктивній дійсності є віддаленими, а їх назви – семантично неконтактними. О.О. Потебня особливо наголошує на пізнавально-аперцептивній природі порівнянь: «хоч яке було б прекрасне порівняння, але воно примушує нас думати про те, що зовсім не містить потрібної властивості суб'єкта думки» [145, с. 82]

Як акт образної номінації порівняння передбачає зіставлення предметів та явищ за ступенем вияву інтенсивності ознаки в кожному з них.

Характер вербалізованих у такий спосіб асоціацій має різні емоційно-оцінні відтінки, що накладаються на основне порівнюване значення об'єкта, предмета чи явища, увиразнюючи його. Цей процес визначає образно-стилістичне навантаження порівнянь, їх здатність зосереджувати увагу на зв'язках, які суперечать раціональному мисленню й об'єктивно зумовленій логіці речей, процесів і т. ін.: «Перед нами не раціональна розсудковість, а образне, картинне мислення, яке не має меж і не завжди підпорядковується законам логіки» [138, с. 80].

В українському мовознавстві питання структури, семантики та функціонального навантаження порівнянь на матеріалі художньої мови вивчали В.С. Ващенко [19], І.С. Грицютенко [40], Н.М. Сологуб [184, 185], Є.І. Павленко [138], В.А. Буда [17], Л.В. Голоюх [35] та ін. Таку посилену увагу до механізмів оформлення, семантичного наповнення та функціонування порівнянь можна пояснити тим, що саме цей різновид тропів вважають первинним етапом оформлення інших різновидів вторинних номінацій і забезпечення образності мови загалом. Він слугує одним із способів пізнання світу, «який полягає у виявленні зовнішніх і внутрішніх зв'язків між предметами і явищами» [35, с. 1]. Адже практично цілковита необмеженість діапазону зіставляваних понять (предмет і явище, живе й неживе, фізичне й психічне, якість і кількість, а також на ґрунті подібності форми і кольору, форми та дії і т. ін.) істотно розширює оціннісно-виражальний потенціал слова, уможлиблює зближення найбільш віддалених і семантично неконтактних в узусі понять, а отже, детермінує семантичний розвиток задіяних у цьому процесі слів та образів. Крім того, дослідження порівнянь на матеріалі різножанрових і різночасових художніх текстів переконливо засвідчило перспективність й актуальність таких студій, оскільки «на кожному етапі наукового пізнання порівняння з'являються нові аспекти» [35, с. 3], дають повніше уявлення про типи формально-граматичної організації порівняльних структур, динаміку

оновлення їх образно-виражального та експресивно-оцінного змісту, активізацію текстових функцій.

Типологічна парадигма образотвірних засобів української поетичної мови містить і такий різновид метафори, як *метафора-перифраз*. Якщо власне метафора виникає тоді, коли певні диференційні ознаки прямого значення або безпосередньо становлять зміст метафоричного значення, або породжують асоціації, що зумовлюють його зміст, то при оформленні *метафор-перифразів* ознаки прямого значення слугують основою для називання цим словом або словосполученням іншого предмета, пряма назва якого в тексті відсутня [199, с. 64–67].

Одне з перших визначень перифраза як «тропа думки» дав автор поетики «Сад поетичний» М. Довгалевський, указавши, що це явище виникає тоді, «коли те, що можна сказати одним або кількома словами, пояснюється багатьма» [49, с. 318]. Згодом це описове визначення теоретично уточнив О.О. Потебня: «поетична перифраза, щоб досягти поетичної образності, повинна не огортати образ, не обходити його здалеку, а виставляти його найприкметніші риси. Опис, як і епітет, замість абстрактного слова ставить образ» [145, с. 128].

У сучасній метафорології перифраз зараховують до засобів вторинної номінації (В.Н. Телія, Н.М. Сологуб, О.А. Копусь та ін.). Пор.: «Перифраз – це слова, словосполучення, а то й цілі речення, які називають уже назване. Це вид вторинної номінації» [185, с. 109]. Дослідники не проводять чіткої межі між перифразами та іншими тропеїчними засобами непрямого вираження думки, наприклад, метафорою. Відповідні погляди концептуалізовано в енциклопедичному визначенні, де вказано, що перифрази – це «слова, усталені словосполучення (зрідка – речення), що є образно-переносними й описовими найменуваннями предметів, явищ, істот, осіб тощо; один з видів тропів ... Перифрази мають метафоричний, рідше – метонімічний характер і несуть в собі певну оцінку, зокрема емоційну, викликану евфемістичними причинами, необхідністю уникнути тавтології»

[156, с. 492].

Отже, важливим моментом у розумінні стилістичної природи перифразів, їхнього образотвірного, а також текстотвірного потенціалу є їх відмежування від інших тропеїчних засобів, передусім – метафори. Так, на думку Н.М. Сологуб, метафори належать до рівня поезики художнього твору, а перифрази – це специфічне явище лексико-фразеологічної системи мови [185, с. 109]. При цьому серед мовленнєвих перифразів дослідниця виокремлює контекстуально-ситуативні та індивідуально-авторські, а за видами лексичних значень виокремлює такі типи: а) перифрази, що складаються зі слів із прямим номінативним значенням; б) перифрази, що складаються зі слів із прямим і переносним значенням; в) перифрази із непрямим значенням сполучуваних слів з образним значенням. Серед загальномовних перифразів виділяє описові (логічні) та образні [185, с. 101–108].

Образну природу, яка споріднює його з метафорою, має також *символ* «образ, який розглядається в аспекті своєї знаковості, ... знак, наділений усією органічністю і невичерпною багатозначністю образу. Символ є образ (і будь-який образ є, хоча б до певної міри, символом)» [1, с. 378]. Водночас О.Ф. Лосєв категорійно розмежовує поняття *метафора* та *символ*: «символ указує на якийсь невідомий нам предмет, хоч і дає нам водночас найрізноманітніші можливості зробити висновки, щоб цей предмет став відомим. Метафора ж не вказує на жоден сторонній поза собою предмет» [123, с. 129]. Іншими словами, символ «вказує на вихід образу за власні межі» [1, с. 378], а метафора змістово концентрується в образній оболонці; встановлюваний в образній структурі метафори зв'язок між представленими елементами і їхнім переносним значенням є одноразовим, ситуативним, а в символі він постійний.

Проблема символу як особливої образно-естетичної категорії своїми витокami сягає античної культури. Пор. міркування Аристотеля щодо символу як засобу трансформації плану вираження у план значення; також

трактування Платоном символу як вказівки на вищу ідеальну форму об'єкта, яку, однак, можна досягнути лише інтуїтивно.

У ХХ ст. увага до проблем символу, набуття словом символічних значень засвідчена у працях К.Е. Керлота [85], С.С. Аверінцева [1], О.Ф. Лосєва [123, 124], М.М. Маковського [126, 127] тощо. Усі форми духовної та матеріальної культури дослідники розглядають як струнку і цілісну ієрархію символів, за допомогою яких людина впорядковує своє розуміння навколишнього світу і яка є адекватною її духовному світові. Водночас серед стрижневих засад розуміння символу спостерігаємо й таку: «Символ речі є її знак ... Символ речі є її тотожність, взаємопронизаність означуваної речі та ідейної образності, що її означає» [124, с. 272–273].

Україністичні студії символу розпочалися ще в першій половині ХІХ ст., коли виник і набув поширення національно-історичний напрям, активізувалася робота зі збирання й наукового осмислення народної творчості. Виконані у цей час студії художньо-виражальних потенцій народнопоетичного образу-символу засвідчують його концептуальний зв'язок із порівнянням та психологічним паралелізмом. Це передусім дослідження О.О. Потебні («Объяснения малорусских и сродных народных песен», «О мифическом значении некоторых обрядов и поверий», «О некоторых символах в славянской народной поэзии») та М.І. Костомарова («Об историческом значении русской народной поэзии», «Историческое значение южнорусского народного песенного творчества»).

Якщо науковий доробок О.О. Потебні сьогодні визнаний базовим для української лінгвістики (лінгвопоетики та етнолінгвістики зокрема), то етнокультурні ідеї М.І. Костомарова про систему уявлень, міфотворчість, а у зв'язку з цим – і про символіку українського народу, на нашу думку, ще недостатньо актуалізовані, належно не залучені до наукового обігу. Однак у згаданій праці «Об историческом значении русской народной поэзии» народну символіку обґрунтовано як кодовий знак світорозуміння і світовідображення українців: «народні символи, розташовані в систему,

складають символіку народу, яка слугує нам важливим джерелом для зрозуміння його духовного життя» [101, с. 60]. Як бачимо, ідеї, висловлені М.І. Костомаровим, концептуально співзвучні з тезами О.О. Потебні про шляхи формування, художньо-естетичну природу й динаміку, образне значення, семантичну структуру, способи інтерпретації народнопісенного символу.

Базове історико-теоретичне значення для сучасних умотивувань *етносимволів* (В.І. Кононенко), *мовно-естетичних знаків національної культури* (С.Я. Єрмоленко), *знаків етнокультури* (В.В. Жайворонок), *етноміфологем* (Н.В. Слухай-Молотаєва) тощо має обґрунтоване в працях О.О. Потебні розуміння фольклору, народної словесності як традиційного мистецтва слова, теза про внутрішню форму, що супроводжує слово з моменту його народження як символу, вказівка на визначальну роль уявлення як головної зв'язкової ланки між образом та його значенням і пов'язана з цим рекомендація розподіляти, класифікувати символи не тільки за образами, але й за уявленнями в їх асоціативному зв'язку. На особливу увагу заслуговують:

- визначення О.О. Потебнею самого поняття і художнього феномену символу, окреслення його образно-естетичної суті, історико-поетичної значущості;
- виділення основних типів відношення символу до означуваного (порівняння, зіставлення, причинне відношення);
- продемонстрована методика декодування прихованих образних значень народнопісенних символів з урахуванням етимологічних, історико-етнографічних даних та широкого слов'янського контексту побутування народнопоетичних символів.

Продуктивне продовження цього досвіду сьогодні зреалізоване в працях В.І. Кононенка «Символи української мови» [97], «Українство в словесній символіці» [99], С.Я. Єрмоленко «Нариси з української словесності» [53], «Фольклор і літературна мова» [57], «Мовно-естетичні

знаки української культури» [52], В.В. Жайворонка «Знаки української етнокультури: Словник-довідник» [63] тощо.

Аналіз функціонування метафори і символу в художньому мовленні виявляє можливості їхнього органічного взаємопереходу, що особливо актуально в контексті здійснюваного нами дослідження семантичної динаміки образу *земля*, який на різних хронологічних зрізах поетичної мови варіює свій семантичний, асоціативний, комунікативно-прагматичний, аксіологічний обсяг і набуває різного статусу – від міфопоетичного образу, символу до індивідуально-авторської метафори.

Висновки до I розділу.

Окреслені основні параметри мовно-естетичного вияву художньої, поетичної мови та підходів до вивчення відповідних феноменів засвідчують широке коло актуальних лінгвостилістичних проблем, наступність у поглибленні сформованих методик дослідження мови, а також постійне їх оновлення, побудову сучасної парадигми лінгвоаналізу поетичної мови. Відповідні дослідження відбуваються як в аспекті ідіостилістики, стилістики часово-просторової реалізації поетичного мовомислення, так і в ракурсі вивчення мови творів художньої літератури, об'єднаних тематикою, жанровим спрямуванням творчості, наскрізними мовними образами. У комплексі такі праці взаємодоповнюють і розвивають уявлення про структурно-семантичні, асоціативно-образні якості української мови, про склад і динаміку словника поетичної, про перспективи розвитку засобів національної словесності.

Теоретичне поглиблення поняття *поетична мова*, удосконалення сучасних методик аналізу поетичної мови та конкретних поетичних текстів у сучасній українській лінгвостилістиці активно здійснюють С.Я. Єрмоленко, Л.І. Мацько, Н.М. Сологуб, Л.О. Ставицька, Л.О. Пустовіт,

М.І. Голянич, Л.А. Лисиченко, В.В. Жайворонок, В.С. Калашник, А.К. Мойсієнко, Г.М. Вокальчук, Г.М. Сюта, О.М. Сидоренко, О.М. Тищенко, О.О. Маленко, І.М. Дишлюк та ін. дослідники. Їхні праці переконливо доводять доцільність родо-видового розмежування понять *поетична мова* (як мови художньої літератури з акцентуванням її параметрів образності та естетичності) та *мова поезії* (або *віршова мова*, що творить своєрідну кореляцію з поняттям *мова прози*). Це не заперечує традиції вживання терміносполуки *поетична мова* щодо мови поезії як об'єкта інтенсивного наукового вивчення.

У поетичній мові слово активно втягується у різноманітні мовно-естетичні процеси, унаслідок чого бере участь у конструюванні нової, естетично освоєної поетичної реальності – цьому сприяє подолання його звичайного змісту та розкриття в слові його «надзмістової» сутності. Тобто слово в структурі поетичного тексту є не тільки засобом створення образності та емоційно-експресивного колориту, а й відображає дійсність, формує структурну єдність дійсності художньої, стає вербалізатором національної мовної картини світу. Воно розвиває свою внутрішню форму, набуває семантичної багатоплановості, розкриває асоціативні потенції, входячи у різні структурно-семантичні моделі.

Поетична мова – це специфічний різновид мовно-мисленнєвої діяльності, у якому відбувається естетизація одиниць загальноживаної мови, формування традиційного поетичного словника, здійснюються семантичні образотвірні процеси, встановлюється нова (оказіональна або регулярна), не показова для узуальної мовної практики лексична й асоціативна валентність, що стимулює творення художнього образу, реалізується тенденція до творення авторських неологізмів, використання характерних емоційно-експресивних словотвірних моделей тощо. Визначальними ознаками поетичної мови, які категоризують ці процеси, є *образність* та *естетичність*.

Засвідчена інтенсифікація уваги до питань лінгвопоетики актуалізувала потребу випрацювання нових методів, методик роботи з віршовим матеріалом, формування нових концепцій та вироблення скоординованого з ним новітнього терміноапарату. Це зумовило синхронну розбудову лінгвопоетичної метамовної парадигми численними співвідносними з базовим поняттям *образ* (*наскрізний образ, домінуючий образ, постійний образ, лейтмотивний образ, образ-мотив* тощо) і усталеними у мові української лінгвостилістики поняттями *метафора, метонімія, епітет, перифраз, символ*, новітніми термінопозначеннями *концепт, етносимвол, мовно-естетичний знак національної культури*. Попри виразні сфери їх поняттєвого перетину, кожен із них покриває певний сегмент метамовних потреб і тому заслуговує на відмежування від інших.

Отже, теоретико-практичні засади вивчення поетичної мови, *образності* й *естетичності* як її категорійних ознак, а також лінгвопоетичної сутності *образу* в контексті сучасної лінгвістичної парадигми належать до активно досліджуваних, проте поки що не повноаспектно з'ясованих, а тому актуальних проблем сучасної української лінгвостилістики.

Узагальнений огляд метафори, епітета, порівняння, перифраза, символу в художньому мовленні не тільки демонструє спорідненість їхньої тропеїчної природи, але засвідчує можливості органічного категоріального взаємопереходу. Цей аспект у контексті дослідження образу *земля* як одного з базових мовно-естетичних знаків етнокультури набуває особливої актуальності. Він дає змогу простежити й описати семантичну та аксіологічну динаміку однойменної номінації *земля*, яка різних хронологічних зрізах поетичної мови варіює свій семантичний, асоціативний, комунікативно-прагматичний, оцінний, культурологічний обсяг і набуває різного статусу – від міфопоетичного образу, символу до

індивідуально-авторської метафори і – ширше – константи сучасної української мовно-поетичної свідомості.

Розділ II

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ НОМІНАЦІЇ *ЗЕМЛЯ* В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕТИЧНІЙ МОВІ: МІФОПОЕТИЧНИЙ ТА ЛІНГВОПОЕТИЧНИЙ АСПЕКТИ

2.1. Міфопоетика образу *земля* як основа його семантичного розвитку в народній пісні та індивідуально-авторських системах

У сучасній українській лінгвостилістиці вже напрацьований певний досвід аналізу концептуального образу *земля* ([97; 173, 174]). Проте ці окремі розвідки не нівелюють потреби опису повної лексико-семантичної, тропеїчної та етнолінгвальної парадигми цього виразного мовно-естетичного знака національної культури. Актуальність його дослідження зумовлене, зокрема, й тим, що він входить до компонентно закритої (не поповнюваної) і змістово герметичної групи архетипних космогонічних (світотворчих) образів-символів, кваліфікованих як стрижневі компоненти давнього міфопоетичного світогляду.

Без сумніву, космогонічний характер аналізованого образу повинен передусім бути врахований при визначенні стратегію реконструкції механізму його концептуалізації, напрямки дослідження його семантичної динаміки в національній поезії. Перший аспект має на меті з'ясувати специфіку народнопоетичної гносеології, визначити, «якою «сіткою координат» цей народ уловлює світ і, відповідно, який космос (у давньому значенні цього слова: як будова світу, світоустрій) вибудовується перед його очима» [34, с. 44]. Водночас простеження особливостей текстової актуалізації концептуального образу *земля* на матеріалі як фольклорної, так і індивідуально-авторської поетичної творчості дасть змогу констатувати ступінь традиційності використання давніх міфопоетичних значень, а також сприятиме виявленню оказіональних поетичних слововживань,

зумовлених особливостями авторської креативної свідомості, індивідуального мовомислення або ж смислово-версифікаційними потребами конкретного контексту.

На сучасному етапі розвитку національної поетичної мови образ *земля* кваліфікують як один із концептуально значущих її складників. Передусім це змістово й емоційно місткий стрижень народнопісенної системи, насичене багатьма глибинно закодованими смислами етнокультурне поняття із розгалуженою системою узагальнено-образних значень та стилістичних конотацій.

Сформована на ґрунті давніх міфопоетичних уявлень, його семантична структура засвідчує наявність архетипних опозицій (*земля – життя і земля – смерть*). Значною мірою це зумовлено специфікою трактування *землі* як місця, що посідає серединну позицію між небом (вищі сакральні сфери) і підземним світом (нижчі сфери). При такому поділі космопростору «небо виявилось зайнятим символами праведними і божественними, а пекло, підземний світ ... – силами нечистими і темними. Земля – місце боротьби двох світів і начал, а людина та її душа – зосередження цієї боротьби» [178, с. 16]. Проілюстроване міфопоетичне трактування *землі* передбачає передусім її прагматичну інтерпретацію як місця проживання, тимчасового перебування людини поміж двох вічних сфер.

Указана серединна позиція детермінує бінарну природу однойменного образу: «земля як символ може мати різне значення залежно від опозиції, у якій він виступає: земля як «від землі вгору» символізує життя, родючість; земля як «зверху вниз» в опозиції до неба символізує темні, хтонічні, акватичні начала» [143, с. 55]. Таке трактування логічно умотивовує чітке розшарування семантики стрижневої номінації та вибудовування розгалуженої парадигми її текстових вербалізаторів (часто – з протилежною семантикою та конотацією). Порівняймо: *Гарно воно в небі*,

а таки/ Вдома, на землі, їй-богу, краще (ОБ–УДС, с. 33); *Неначе Бог забрав у небо душу,/ А тіло залишилось на землі* (МР–П, с. 112).

Окреслена значеннєво-експресивна поляризація визначає напрямки розшарування образу *земля* не тільки в уснопоетичній, а й в індивідуально-авторській творчості, де номінації *небо* і *земля* часто корелюють як опозиційні компоненти в межах антитетичних структур або ж їх поєднання у межах однієї порівняно невеликої поетичної синтагми мотивує змістотвірна сема ‘цілісний простір’, наприклад: *По струнах липня між землею й небом/ До мене вийшли в гості* (МА–ЖС, с. 259); *Між небом і землею розіп’ятий,/ ти не себе кохай, а землю цю* (МР–П, с. 75); *Між небом і землею/ Я і ти/ Впали на землю/ Зорі-світи* (ПА–П, с. 21); *В безмірі космічнім/ Нерозмежовано злились/ Земля із небом, день із ніччю* (СІ–СКР, с. 44); *Усе живе належить не тобі,/ А небові, землі й далеким зорям* (МР–П, с. 49). Такі метафоричні структури показові з погляду імплікації в поетичному тексті національного бачення навколишнього світу. Адже для українців *земля* і *небо* – це два стрижневі компоненти просторового окреслення довкілля, це основа національної просторової картини світу.

Порівняймо також метафори, у межах яких образи *земля* та *небо* антропоморфізуються і ситуативно вводяться у тематичну групу «родина, сім’я»: *Шептало Небо до Землі-сестриці* (ДІ–ВТ, с. 289).

На українському міфопоетичному ґрунті процес змістової універсалізації та подальшого семантичного розвитку аналізованого образу відбувався досить активно. Потужним екстралінгвальним чинником підтримання такої тенденції була психологічна прив’язаність українців до землі, на якій наголошував Г. Булашев: «до землі український народ, як народ передовсім землеробський, почуває глибоку повагу, яка подекуди ... межує з обожненням» [17, с. 268]. Переконливим підтвердженням цього слугує розгорнутий ряд позитивно маркованих епітетних характеристик, уживаних у народній мові: «Земля здавна має в нас епітети шани: Божа,

праведна, Свята» [71, с. 34]. Порівняймо також: «Так, як воду, огонь, вітер і той просторий небесний блакить .., так само і землю у своїй вірі уважає наш простий люд за святу» [115, с. 12].

Серед багатьох чинників, якими учені намагаються умотивувати й пояснити сакралізацію землі в національному світогляді і, відповідно, поезії, найпереконливішими є практично-побутовий та релігійний: «Землю величають звичайно святою і матір'ю, бо з неї створено першу людину і вона годує усіх людей і тварин» [17, с. 268].

Отже, можна констатувати, що експресивна концептуалізація образу *земля* в українській поетичній мові активно розвивається у позитивному напрямку. Цьому сприяє сакральний характер міфопоетичного трактування реалії. Окрім безпосереднього використання кваліфікативного прикметника *свята*, стимулами реалізації позитивно маркованих значень стрижневої номінації виступають також послідовно простежувані похідні семантичні варіанти *земля – мати, земля – правда, справедливість, земля – зцілення, очищення* тощо. Водночас варто відзначити й доволі потужне парадигматичне відгалуження негативно маркованих контекстуальних реалізацій номінації *земля* (із семою-домінантною 'смерть', 'туга') – саме вони й забезпечують згадану вище внутрішню змістово-експресивну бінарність образу.

Із поданого ряду сталих аксіологічних характеристик номінації *земля* найвиразнішу етнокультурну маркованість має, на нашу думку, епітет *свята*. До того ж, це один із універсальних мовних знаків, які зближують систему української поезики (як вербального коду етнокультури) із багатьма світовими культурами, у яких «сприймаючись як центр космосу, земля характеризується максимальною сакралізованістю і чистотою» [135, с. 467]. Отже, сакральний характер міфопоетичного сприйняття, розуміння, а отже, і художнього відтворення *землі* давніми українцями є одним із тих визначальних чинників, що

сприяли його інтенсивній художній універсалізації і в сучасній поетичній мові.

В аналізованій індивідуально-авторській мовотворчості ХХ ст. епітетна сполука *свята земля* є носієм високої, навіть урочистої конотації: *Земле свята!.. У твоїй чистоті великодній/ Від гріховиння і я очищавсь* (ОБ–СЛ, с. 10); *Поховали старезного діда,/ Закопали у землю святу* (СВ–ЛМ, с. 251). Іноді зазначена висока семантика концептуалізується до рівня етнокультуреми, набуваючи значення «свята земля – Батьківщина»: *Ми навіть в смерті вчили інших жити/ У добрій згоді на святій землі* (ОБ–УДС, с. 5).

В авторському мовостилі М. Руденка образ *свята земля* за метафоричним змістом та експресією протиставляється образіві *люди* (у тексті об'єктивованій займенником першої особи множини *ми*): *Ми так живем на цій святій землі./ Що соромно заглянути в криницю* (МР–П, с. 118). Проілюстрований спосіб прийом внутрішнього контрастування не тільки опозиціонує поетичні номінації *люди* та *земля*, але й наснажує останню аксіологічно-оцінним змістом.

Сприйняття і трактування *землі* як *святої* визначило і її міфоритуальні значення. Окремі з них побутували донедавна або й сьогодні ще спостерігаємо їх рефлекси. Зокрема, в народі збережено звичай, ідучи на чужину, брати із собою жменю рідної землі і берегти її, як святиню, а повертаючись із далеких доріг – *цілувати землю*. У цьому вбачаємо виразний вплив сакралізованого сприймання і вшанування землі, тим паче, що саме такий внутрішньоформний зміст цих звичаїв відбивають приклади із мови української поезії ХХ ст. Порівняймо:

– змістотвірна сема 'берегти землю як святиню': *І двоє довгих літ/ Я жив при кулеметі,/ Сухий, легкий шматок землі/ тримаючи в планиеті* (МА–ЖС, с. 120); *грудочка землі, що віднесли ви/ У край омріяний та нещасливий* (ДП–ВТ, с. 65); *Взяла я грудку землі у жменю,/ перехрестилась, пішла у світ* (ВВ–П, с. 231);

– змістотвірна сема ‘цілувати землю як святиню’: *Я впа в обійми рідної землі/ і цілував в нестямі/ її гаряче/ чорне/ лоно* (ДХМ-В, с. 162); *З великої радості святую землю цілували* (ТП-ЗТ, с. 79); *Люди йдуть, свою цілують землю,/ Не схиляють пліч ні перед ким* (МА-ЖС, с. 71); *Молилася і землю цілувала,/ і плакала у вишитий рукав* (МР-П, с. 54).

Наведені віршові фрагменти показово підтверджують тезу В.С. Калашника про те, що «художня сфера функціонування мови є творчою лабораторією не тільки використання та естетичної трансформації наявних у мовній системі засобів, але й творення нових виражальних засобів» [74, с. 3].

У парадигмі номінації *земля* фіксуємо кілька контекстуальних семантичних різновидів, аксіологія та внутрішній зміст яких, без сумніву, мотивується сакральною експресею *свята*. До таких зараховуємо: *земля – мати; земля – правда; земля – очищення, зцілення*.

Міфопоетизація та сакралізація значення *земля – мати* зумовлена, найпевніше, давніми народними уявленнями про *землю* як про всезагальне джерело життя, годувальницю усього суцього, матір всього живого: «Материнство і захист – універсальний символ родючості і хліба насущного» [211, с. 109]. Слушні міркування щодо цього висловлює дослідниця фольклорної семантики базових космогонічних образів І. М. Сирко. Простежуючи реалізацію символу *земля* у системі українських народних балад, вона переконливо доводить, що епітет *свята* виступає аксіологічним мотиватором для формування позитивно маркованих значенневих варіантів «*земля – життєдайна, творча, зцілювальна сила*», «*земля – мати*» [174, с. 102].

Варто наголосити, що констатовані у дисертаційній праці І. М. Сирко значеннєві варіанти типові не лише для національної баладної образної системи. Маючи глибокі міфопоетичні корені й апелюючи до давніх уявлень наших предків про *землю* як світотворчу силу, вони активно розвиваються і в індивідуально-авторській практиці ХХ ст., де

репрезентовані кількома векторами метафоротворення. Кожен із них заслуговує на поглиблений аналіз.

У багатьох давніх міфологіях *земля* персоніфікована в образі богині-матері. Найвідомішими із таких є давньогрецька Гея, латинська Теллус, германська Нертус тощо. У слов'ян такого виокремлення не спостерігаємо, проте культ матері-землі розвинений дуже сильно. Про це, зокрема, свідчить усталена назва-формула *мати – земля*, яка «широко відома у слов'ян і є не просто образним словосполученням, а вираженням сутності народних поглядів на землю» [178, с. 193]. На рівні народної етики ця глибинно-сакральна сутність простежується у згадуваних уже численних виявах поваги і пошани до землі, існуванні низки табу, які не допускають її осквернення чи зневаги (не можна злословити про землю, нарікати на неї, бити по ній, плювати на землю тощо).

Із міфопоетичним культом *землі – матері* пов'язане типове для національної народнопоетичної системи трактування *земля – джерело сили*. У семантично згорнутому вигляді воно помітно перегукується із популярним давньогрецьким міфом про Антея (пор. також відомий український казковий сюжет про знесилоного в боротьбі проти змія богатиря, який набирається сил від землі). Саме з ним М. Ф. Сумцов пов'язує жнивварський обряд качання по землі: «У ряду різноманітних повір'їв і обрядів, що вказують на давню повагу до землі, що доходило до обожнення її.., збережений досі у багатьох народів звичай валятися по землі з метою отримання сили, здоров'я» [193, с. 281].

Відповідна семантика, на нашу думку, імплікована творцями народної пісні у таких контекстах: *Пустив він свого коника на попасаннє,/ А сам припав к сирій землі на спочиваннє; Ой упав чумак, упав та й лежить,/ Ніхто його не питає, що в його болить./ Іскину жупан, надіну кожух,/ Припадаю к сирій землі, чи зводиться дух.* В індивідуально-авторській творчості проілюстровану міфопоетичну традицію підтримують образи такого типу: *Чи в знемозі впаду, притулюсь до землі/*

І брехнею й неправдою вкриюсь,/ Чи дійду до мети з потом я на чолі/ І сльозами утіхи уміюсь (РМ–Т, с. 70); *А хто втомився в дорозі крутобокій,/ Вернись к землі і спражно припади* (МА–ЖС, с. 31); *Не впавши духом на хресті,/ Припасти спраглими устами* [до рідної землі] (ГІ–НЛ, с. 74); *земля живущим соком серце оросила* (МА–ЖС, с. 39); *життя моє припада устами напитись, о земле, з твоїх глибин* (МА–ЖС, с. 143); *Не стане сил – позич в народу,/ позич у рідної землі* (ГІ–НЛ, с. 70). Ключові, наскрізні у таких контекстах кореляції сем ‘спрага’, ‘втома’ (вербалізатори – епітетна сполука *спрагли вуста*, абстракти *втома, знемога*, предикативні характеристики *втомився, не стало сил*) – сили ‘відновлення сил’, ‘моральне відродження’ (вербалізатори – епітетна сполука *живлющий сік*, предикати *напитися, оросити*).

Виразною у цьому аспекті видається й посилена експлуатація загальнокультурного, інтертекстуального потенціалу міфологічного номена-символу *Антей*. Його використання в контексті мотиву *черпання сили від рідної землі* – традиційна метафорична тема сучасної української поезії: *Шматка землі немає під ногами,/ в яку б ще міг упертися Антей* (КЛ–В, с. 34); *Як Антей землі сирі,/ Торкнися посивілих стін* (ДІ–ВТ, с. 166); *І чую силу небувалу,/ Як чув міфічний той Антей,/ Припавши до землі сирі* (ДІ–ВТ, с. 53). Її екстраполяція на власне етнокультурний ґрунт зумовлює метафоризацію запозиченого із системи української народної казки образу *Котигорошка*, порівняймо: *У намисті, у росах дорожка/ засиніє в зеленім саду,/ І, притомлений Котигорошко,/ Я на груди землі упаду* (МА–ЖС, с. 99).

Інший тип метафоротворення за семантичною моделлю *земля – мати, життєдайна стихія* спостережено в поезії М. Руденка: *Земля – вона життя основа* (МР–П, с. 231). Співвідносне метафоричне значення декодуємо в цілому ряді антропозорієнтованих образів, у межах яких животворчу силу землі скеровано передусім на ліричного героя, на людину: *Землі ... живущим сокам* (ЗМ–Т, с. 22); *Той сік землі трима*

мене в бою (МА–ЖС, с. 34); *Я повертаюсь без принуки/ На землю ... що одна-єдина/ Мені безсмертя може дати* (ПД–ВТ, с. 171); *коріння наше болить у нашій землі. Я вийшла із цього саду. Наді мною нема господаря./ Мені дорога лиш земля,/ з якої я расту* (КЛ–В, с. 41); *І живемо. Земля нас ще тримає* (КЛ–В, с. 112).

Наведені слововживання – це свідчення активного побутування в сучасній мовно-поетичній свідомості, а також активної реалізації в індивідуально-авторських стилях давнього міфопоетичного розуміння землі як життєдайної стихії. Їх експлікація у художніх текстах спричиняється до концептуалізації мовної дійсності, яку кожен письменник трансформує по-своєму» [52, с. 32].

Водночас в індивідуальних мовних практиках другої половини ХХ ст. виявляємо характерні ознаки суспільного сприймання і раціонально-емоційного осмислення слова *земля*. Так, наприклад, значення землі-годувальниці автори різних поколінь не тільки увиразнюють предикативністю родючості (*Земля без тебе [бабусі] ні стебла не вродить,/ і молоді ума не добіжать* (КЛ–В, с. 141), а й виражають у текстах за допомогою:

– епітетів із спільною змістомодельовальною семою ‘родючість’ – *родюча* (**родючий** – «1.Здатний давати великий урожай (про землю)» [21, с. 1038]), *плодюча* (**плодючий** – «який дає багато плодів; урожайний. 2. Здатний давати і жити багату рослинність; рдючий» [21, с. 798]), *многоплідна: Земле родюча, жива,/ Вже чатувала кого ти?* (ФП–П, с. 50); *Землі родючої живуцим сокам* (ЗМ–Т, 22); *Мед бурштиновий на столі/ І соковиті, буйні грона – / Дари родючої землі,/ Що породило щедре лоно* (КЛЮ–В, с. 56); *Блаженні дні і ночі на селі,/ Землі Волинської родючі лона,/ І дух полів, і гомін од балкона,/ І крєкїт жаб на вітровім крилі* (ЗМ–Т, с. 47); *Бережіте щастя! Бережіть свободу! – Многоплідну землю, землю свою!* (ТП–ЗТ, с. 58);

– епітета *щедра* (**щедрий** – «3. Багатий на що-небудь, чимсь // Буйний, розкішний» [21, с. 1413]) та спільнокореневого іменника *щедрота*): *Тут*

землі щедрі./ Тут річок без ліку (КЛ–В, с. 78); *Там, за порогами, в степах, де землі щедрі і розлогі,/ сидять лелеки на стовпах/ і ріллі дихають вологі* (КЛ–В, с. 67); *Було столів велике застелення,/ були землі **всещедрої** плоди* (КЛ–В, с. 43); *за долами й за горами вранці/ Сто баянів гуляє, як грім,/ І земля з ними ходить у танці,/ У **щедроті** і братстві своїм* (МА–ЖС, с. 165);

– розгорнутих синтаксичних конструкцій та асоціативно-образних комплексів, що естетизують поняття *земля обітованна, земля багата, земля добра* і под.: *Куди іти? Земля обітованна – / вона ж під нами, наша, ось вона!/ Та ще ж яка, мій Господи, багата!/ Лісами щедра, зерном золота./ Міцна зелом, скотиною рогата,/ народом добра, вірою свята* (КЛ–В, с. 162); *А цій землі нічого не забракло –/ ні рік, ні моря, ні озер, ні трав* (КЛ–В, с. 148); *і в теплих лонах їх жінок/ садити/ як в вогкій землі,/ любов,/ що розцвіла б/ пахучим криком/ немовлят* (ББ–ТО, с. 38).

Безпосередньо із семантикою родючості пов'язана мовно-поетична естетизація номінації *земля* шляхом її уведення до складу генітивної метафори *лоно землі*. Таке поєднання загальномовної одиниці із книжним, стилістично маркованим іменником (порівняймо **лоно** – «книжн., поет ... Живіт, утроба як символ материнства [ВТССУМ, с. 495]) – новітній напрямок образного розвитку образу *земля*, не показовий для фольклорної поезики, своєрідна стильова ознака поетичної мови ХХ ст. Порівняймо: *Я впав в обійми рідної землі/ і цілував в нестях/ її гаряче/ чорне/ лоно* (ДХМ–В, с. 162); *Хоч на хвилиночку припасти/ до лона рідної землі* (ГІ–НЛ, с. 90).

Показово, що для акцентування предикативності родючості образ *лоно землі*, а також його метонімічні контекстні варіанти епітетизуються позитивно забарвленими означеннями *родючий, щедрий, теплий, животворний, чистий*, порівняймо: *Сини землі з побожністю ідуть/ І в лоно тепле, животворне, чисте/ Невтомно сіють зерно золотисте* (РМ–Т, с. 56); *Мед буритиновий на столі/ І соковиті, буйні грона – / Дари*

родючої землі, / Що породило щедре лоно (КЛЮ–В, с. 56); *Блаженні дні і ночі на селі, / Землі Волинської родючі лона, / І дух полів, і гомін од балкона, / І крекіт жаб на вітровім крилі* (ЗМ–Т, с. 47). Ефективне увиразнення семантичної ознаки ‘родючість’ забезпечують також назви ліричних дій *сіяти в лоно, породило лоно* тощо.

Семантико-оцінну антитезу до наведених контекстів становить оказіональне слововживання Б. Бойчука *земля з неплідним лоном*, порівняймо: *Земля / з худим поморщенням / обличчям, / пересохлими устами / і неплідним лоном* (ББ–ТО, с. 39). Такі антропоморфізовані контексти виразно підтверджують домінантну для сучасної креативної свідомості властивість «створювати та шукати подібність, аналогії, ... психологічний взаємозв'язок тих чи інших предметів у свідомості людини» [208, с. 17], що, власне, й забезпечує продуктивність індивідуально-авторського метафоротворення.

На ґрунті мотиваційної ознаки ‘родючість’ Д. Павличко ситуативно зближує образи *земля і мова*, а подекуди й змістово узалежнює їх: *Кожна мова, / немов земля, родити може; Ти зрікся мови рідної. Тобі / Твоя земля родити перестане*. В останній ілюстрації первинне предикативне значення родючості периферизується, трансформуючись в аксіологічне з пейоративною конотацією.

Інше змістове навантаження має індивідуально-авторська антитеза М. Руденка. В її рамках поет протиставляє *творчу силу*, експліковану в образі *землі*, та *руйнівну*, носієм якої є *люди*: *Земля без нас породжує красу, / А ми лише руйнуємо та нищим* (МР–П, с. 38).

Одним із найвиразніших способів реалізації семантики *земля – життєдайна сила* варто визнати поширений вислів *мати-земля*, засвідчений у численних зразках народної творчості (піснях, загадках, прислів'ях та приказках). У стилістично компактній формі він відбиває сутність народного світогляду щодо землі: «Бити без потреби по землі палицею або чим іншим вважається таким же великим гріхом, як бити

рідну матір» [17, с. 268]. У народнопісенних текстах образне співвідношення *земля – мати* часто стає основою структур семантико-синтаксичного паралелізму, наприклад: *Було мене жалувати, як була маленька,/ А тепер нехай жаліє **сирая земелька*** (ПО–УНП, с. 202).

Активне послуговування відповідним мотивом у сучасній українській поезії зумовило оформлення низки типових мовних формул (прикладкових, порівняльних, вокативних тощо): ***Мати земле!** Дощ остудить,/ Оживить і запліднить, – / І пшеницею й ячменем/ Буйним повіом зеленим/ Білі села звеселить* (РМ–Т, с. 218); *О земле! Чорна **мати мила*** (МС–П, с. 43); *Клаптик щедрості брав я у ... **мами-землі*** (СВ–ЛМ, с. 238); *Дивуюсь зморшкам **матері-землі*** (ДІ–ВТ, с. 318); ***Земля ж, неначе мати,**/ всі очі видивить за ним услід* (СВ–ДБ, с. 184); *Ой ти земле, нещасна **матінко*** (МР–П, с. 369); ***Земля ридає. Матінко, ридай*** (РБ–КІ, с. 148); *Я чую: **ридає за ними Земля,**/ **Сива, старенька мати*** (СВ–ЛМ, с. 182). Позитивну, часто високу стилістичну тональність таких метафор умотивовує контекстна присутність пестливої форми *матінка*, інтимізувальних епітетів *мила, старенька*, абстракта *щедрість*, вербалізаторів мотиву родючості, процвітання землі тощо.

Інтенсифікацію семантики «земля – мати» забезпечують парафрастичні заміни номінації *земля* образом *мати*, увиразнені додатковими стилістичними деталями (кваліфікативна художня ознака *переорана*, дендрологічні поширювачі *пальми, калини, берези, ялини* тощо): *Все вам віддасть **переорана мати*** (МР–П, с. 321); *Я ваша **мати** – з пальмами, калинами,/ З березами, ялинами* (ДІ–ВТ, с. 162).

У лінгвоестетичній традиції неокласиків спостерігаємо не властиве фольклорові поглиблення семантики *землі-матері* через метафоричне підпорядкування їй назв спорідненості *діти, сини* тощо: *Так завжди було – і нині/ **Голубить дітей земля!**/ І знов віддає людині/ Свої широкі поля* (ФП–П, с. 58); *В цей час ясний у поле, як годиться,/ **Сини землі** з побожністю ідуть/*

І в лоно тепле, животворне, чисте/ Невтомно сіють зерно золотисте (РМ–Т, с. 56).

Авторській поезії ХХ ст. властиве також переростання міфопоетичної семантики *земля – мати* в концептуальне образне значення *земля – Батьківщина*. Поетиці народної пісні такі образи загалом не властиві, за винятком епізодичних, фрагментарних слововживань на зразок *поїдемо у землю нашу*, де номінація *земля* виступає радше носієм значення «місце життя і діяльності людей»: *Пили вони і гуляли/ І Катрусю собі підмовляли:/ – Сідай, Катрю, у колясу,/ Поїдемо, Катю, в землю нашу* (Б–НТ, с. 174). У сучасній українській поезії це один із найпродуктивніших векторів семантичного розгортання образу *земля*, що супроводжується послідовним використанням інтимізувальних епітетів *рідна, єдина, кохана, дорога, наша, моя*. Природно, що найвиразніше аксіологічно навантаженим у цьому ряді є епітет *рідна* (формує базову опозицію з характеристикою *чужа*), порівняймо: *Іду я рідною землею* (СВ–ТЯ, с. 68); *Настраждаєшся в своїй надії,/ Пригадаєш літа молодії,/ Рідну землю, де гуде війна* (МА–ЖС, с. 102); *Навіщо трон, коли нема кохання?/ Ані Дніпра, ні рідної землі* (МР–П, с. 211); *Я день і ніч тужив за рідною землею* (ГІ–НЛ, с. 143); *Земле рідна! Мозок мій світліє* (СВ–ЛМ, с. 113); *О земле рідна, ти вже за плечима,/ затьмарив сонце крик твоїх синів* (ББ–ТО, с. 126).

Часто спостерігаємо семантичне доповнення, посилення епітетного образу *рідна земля* означеннями із співзвучною оцінністю *своя, єдина, наша. ми пройшли невидані маршрути/ по нашій рідній молодій землі* (МА–ЖС, с. 31); *Хай відчують/ Свою землю./ Свою рідну, єдину./ Через Вас,/ Бабо Бадихо* (ПА–П, с. 43).

У багатьох контекстах займенники *моя, своя, єдина, наша* виступають також самодостатніми інтимізувальними характеристиками до номінації *земля* у значенні «батьківщина»: *Чи ти моя, чи це омана?/ І звідкіля/ Спливає знов обітована/ Моя земля* (РМ–Т, с. 83); *Земля моя, душі ясна відрода* (МА–ЖС, с. 30); *Для розмов піде починок,/ І на цій моїй*

землі/ Буде ніч і відпочинок/ У Шевченковім селі (МА–ЖС, с. 182); *За нашу землю, дорогу й кохану./ Я рад прийняти на себе всі вогні* (СВ–ЛМ, с. 191); *бродить серпень по землі моїй* (КЛ–В, с. 134).

Стосовно образу земля цілковито вмотивованою, доцільною з погляду динамізації його внутрішньоформного потенціалу є також синонімізація означень *рідна, моя, своя – батьківська: Там, на батьківській землі./ Лиш терен по округах ріс* (МР–П, с. 117).

У контексті поетичної інтимізації образу земля окреслюється тенденція до синхронного вживання понять *рідна земля та любов* у конструкціях із граматичним (*любов до рідної землі*) чи логіко-поетичним зв'язком: *Ми слухали, уважні і малі,/ про неповторне життя природи/ і про любов до рідної землі* (СВ–ТЯ, с. 64); *Наче пуповиною прип'яті/ До своєї рідної землі* (ГІ–НЛ, с. 28); *І той любов'ю повниться до світу./ Хто рідну землю має під собою* (ВМ–К, с. 30).

Подальший розвиток архетипного значення *рідна земля* здійснюється за рахунок актуалізації потенційно присутньої в парадигмі цього концептуального образу бінарної опозиції «свій – чужий». У цьому разі йдеться про функціонування образу *чужа земля*, що і за семантикою, і за оцінністю контрастує з епітетною сполукою *своя (рідна земля)*. Поєднання обох образів у межах однієї поетичної синтагми умотивовує прийом текстового контрастування, пор.: *Шукаю білої лілеї, – а всі лілеї у багні./ Шукаю я землі своєї./ Бо ця земля чужа мені* (РМ–Т, с. 97); *Рушниці трощать об каміння,/ і плачуть, плачуть, як малі./ Тож їм тепер пускати коріння/ не у своїй – в чужій землі* (КЛЮ–В, с. 170).

Текстотвірна активність, а також негативна аксіологія цього образу помітно інтенсифікується у «табірній» мовотворчості шістдесятників: *і зійшлися кінці і начала/ на оцій чужинецькій землі* (СТВ–ДБ, с. 161). Порівняймо ексклюзивне переакцентування експресивного забарвлення в одному з віршів М. Руденка: *Привітно гріє наші босі ноги/ чужа земля, що стала не чужа* (МР–П, с. 199).

Смислово й аксіологічно співвідносний контекстний варіант номінації *земля* – поетонім *край* («4. *рідко*. Те саме, що **країна**» [ВТССУМ, с. 460]). Про це свідчить, зокрема, їх тотожна епітетна сполучуваність, наприклад, із означенням *рідний* (порівняймо: «****рідний край** – Батьківщина» [ВТССУМ, с. 460]), семантична, а також аксіологічна конгруентність відповідних сполук: *Я бачу скрізь твоє обличчя, / мій краю рідний!* (СВ–ТЯ, с. 84); *І над нашим краєм рідним/ Задзвенить кличем побідним/ Вернигори дивний ріг* (ЗМ–Т, с. 100); *Коли тебе сурма твоєї туги/ покличе знов у рідний дальній край,/ Де ждуть тебе безчестя і наруга* (КЛЮ–В, с. 78); *О, краще в ріднім краї вмерти,/ ніж у чужому жить, як пан* (КЛЮ–В, с. 166); *Мій рідний краю, зроду ти не мав нейтральних барв* (КЛ–В, с. 166).

В образній мікропарадигмі, динамічне розгортання якої стимулює аксіологема *свята земля*, одне з чільних місць належить міфопоетичному символозначенню значенню *земля – правда*. Як і інші семантичні варіанти, детерміновані розвитком архетипної семантики образу *земля*, воно має давні витоки і міцне міфоритуальне підкріплення, яскраві рефлекси у народних звичаях, ритуалах, обрядах, деякі прояви яких спостерігаємо і сьогодні. Так, згідно з численними спостереженнями дослідників (Дж. Трессідер, Г.Булашев, А.М. Афанасьєв, М.Ф. Сумцов, М.М. Маковський, І.М. Сирко, В.І. Кононенко, С.Я. Єрмоленко) мотиваційною основою для формування значення *земля – правда* могло слугувати давнє уявлення про покликання божественних, сакральних стихій вершити суд справедливості, встановлювати правду, викривати або ж карати нечестивців (згадаймо аналогічні домінантні значення інших образів, які формують квадріум космогонічних стихій: *вода; вогонь, вітер* тощо). Саме тому «в народних піснях та казках землі приписується чує: вона стогне та плаче з покривдженими, сьміє ся та регоче з веселими, вона ослонює горами та лісами безвинних перед ворогами, а злим людям та грабіжникам кидає каміне під ноги, застелює дорогу терном та лісами» [115, с. 33].

Вагомим підтвердженням того, що *земля* в давнину вважалася найвищою запорукою правди, є відомий донині звичай присягатися землею, брати її у свідки: «Земля буває найвірнішим свідком, тому в Україні ще й тепер при найвищій клятві, на доказ правди, їдять землю або цілують її: земля Свята і не подарує тому, хто не дотримає слова» [71, с. 34]. Ні у фольклорній системі, ні в індивідуально-авторських стилях цей звичай, на жаль, не відбитий. Натомість фіксуємо семантичний варіант, закорінений у народному переконанні, що «у разі кривди земля може розступитися і поглинути злого чи грішника» [71, с. 34]. У народній пісні його носіями виступають динамічні образи, оформлені як предикативні метафори *земля западається, земля тріскає, земля горить* тощо. Порівняймо: *Без два рочки го чекала,/ На третім го зчарувала,/ Аж ся під ним земля пукала* (Б–К, с. 37); *Встаньте, браття, земля горить,/ Межи нами сестра лежить!// Що ж ми, браття, наробили,/ Що ми свого швагра вбили* (ЗГК, с. 359).

Прикметно, що в численних варіантах проілюстрованої пісні, які побутують по всій території України, образ *земля горить* має незмінне лексичне наповнення, виконує тотожну художню функцію і виступає своєрідною поетичною константою. Саме через нього в характерній для фольклорних творів доступній для сприймання формі здійснюється етичний контроль над діями і думками ліричних героїв, відстоюються усталені віками норми народної моралі. Порівняймо ментальне наближення цього символічного значення до розуміння сучасними мовцями в одному з віршових фрагментів Л. Костенко: *так воно у Господа ведеться/ – дорога нищих в землю западеться* (КЛ–В, с. 117)

Трактування *землі* як *святої* стимулює важливий для народнопісенної поетики вектор концептуалізації відповідного образу в семантичному ключі *правда, справедливість*. Зокрема, він простежується у пісенних епізодах, які змальовують неприйняття *землею* покійника, мотиваційно ґрунтуючись на релігійній тезі про те, що людина створена із

землі і в землю повинна повернутися. Неприйняття землею покійника означало позбавлення душі вічного спокою: «Великого грішника по смерті Свята земля може й не прийняти, і той тиняється по землі (неприкаяний), а будши похований – не згниє» [71, с. 35]. Етична оцінка моральності чи аморальності людських учинків, імплікована в міфопоетиці образу *земля*, прочитується у народнопісенних фрагментах такого змісту: *Труно ж моя, труно, труно дорогая!// Кого ж бо я положу, що сама молодая?// Положила б свекра, свекор не вмирає;/ Положила б свекруху, земля не приймає* (Б–НТ, с. 141).

Як синтаксичну модифікацію згаданої образної константи *земля не приймає* можна інтерпретувати показовий для народнопісенної поезики вислів-прокльон *бодай тебе земля не прийняла: Прийми мене, моє море,/ Тепер мені горе!// Раде б я приймати,/ Так земля не прийме, – / Проклинала тебе ненька,/ Як була ти маленька* (ПУП–П, с. 224). Такі образи – поетична рефлексія поширеного в багатьох народів переконання, що «праведне лоно землі не приймає чарівників, самовбивць і тих, хто був проклятий своїми батьками» [176, с. 194]. Аналогічне звучання мають вони і в народнопісенній контекстній ситуації, коли син чи дочка проклинують матір: *Бодай тебе, моя мати, земля не прийняла,/ Що ти мою чорнобриву іншому віддала* (БР–С, с. 418)

Епізодичне змістове продовження згаданої міфопоетичної інтерпретації *землі* як справедливої стихії спостерігаємо й у сучасній українській поетичній мові, порівняймо: *Зраджували/ Земля проклинала./ Не прости, не приймай,/ Земле, зрадників* (ПА–П, с. 38); *Може, то втікача із тяжкої неволі/ Прийняла ця земля* (ГІ–НЛ, с. 30).

Концептуально зумовленим, мотивованим аксіологічним навантаженням образу *свята земля* виявляється змістове відгалуження *земля – очищення*. Уявлення про очищувальні властивості, якими давні люди наділяли *землю* поряд з *водою* і *вогнем*, мають переконливі обрядово-ритуальні підтвердження. Наприклад, за спостереженням О. Афанасьєва,

«старообрядці перед обідом і за вечерею, якщо не мають води, умивають собі руки землею, отже, приписують їй таку саму очищувальну силу, як і воді» [8, Т.1, с. 144]. Проте рефлексії цих уявлень не зафіксовані у народнопісенних текстах і не простежуються на синхронному зрізі сучасної української поетичної мови.

Як уже було відзначено вище, експресивне розгортання образу *земля* в українській поетичній мові здійснюють здебільшого зі знаком „+”, що зумовлено особливим його аксіологічно-прагматичним навантаженням у національній мовно-культурній традиції. Водночас не можна не відзначити, що низка метафор зі стрижневим компонентом *земля* і в народнопоетичному баченні, і в індивідуально-авторській інтерпретації виразно тяжіє до семантичного поля *смерть*. Саме в цьому значеннєвому ракурсі реалізовано семантику розмовних висловлень *бути // лежати у [сирій] землі, спати у [сирій] землі, загнати у землю, [сира] земля накрила очі* тощо. У такому мовному оформленні та з указаним автологічним змістом вони вживаються у народних піснях (наприклад: *Не щебечуть в гаю соловейки,/ Бо Маруся в сирій землі лежить* (ЗГК, с. 301); *Не хотів же біленький молодчик/ Мене сиротку взяти,/ Захотів да біленький молодчик/ І в сирой і земельки лежати* (Б–К, с. 49), реалізуючи при цьому не стільки образний, скільки натуралістично-описовий зміст.

Схожу тенденцію, іноді з виразнішим тяжінням до естетизації художнього вислову, спостерігаємо і в авторській поезії першої половини ХХ ст., яка глибоко закорінена у фольклорній традиції: *Не уявляєш, як ти тлієш,/ як у землі сирій лежиш* (ТП–ЗТ, с. 120); *Не розумію. «Мораль Етьєна! Марсель Етьєн!» –/ кричали з прапорами./ Тепер тліють в землі* (ТП–ЗТ, с. 133); *Не відкриє мати карі очі/ і не скаже: «Синку, синку мій!»/ Там, де вишні хиляться й шепочуть,/ Спить вона давно в землі сирій* (СВ–ТЯ, с. 70).

У сучасній індивідуально-авторській творчості відповідну семантику втілюють у традиційній фольклорній формі (*Курбас ліг у ту промерзлу*

землю (КЛ–В, с. 163). Епітетна сполука *промерзла земля*, окрім денотативного конкретно-чуттєвого змісту, виступає також вербалізатором соціальних обставин конкретної історичної епохи.

Мовно-естетичне освоєння пов'язаних із номінацією *земля* та її хтонічною семантикою *смерті* усталених фразеологічних і перифрастичних висловлень *піти у землю, загнати в землю, земля накрила очі* тощо відбувається в кількох напрямках:

– традиційному, закріпленому фольклорною, народнорозмовною, побутовою практикою: *Погасли кострища стоянок./ У землю пішли племена* (КЛ–В, с. 131); *Не вернулась рота в село./ В сіру землю пішли – не в мрамур* (ОБ–СЛ, с. 16); *За всі віки безхліб'ям не загнала/ Нікого в землю Україна-Русь* (МР–П, с. 96); *Я з них. Я з тих, що там лягли давно./ Що їм земля оця накрила очі* (ПА–П, с. 74);

– у новітній лінгвостетичній парадигмі, що засвідчує значно вищий рівень образно-асоціативного узагальнення: *Стали землею ті, що починали цей світ* (ОБ–СЛ, с. 12); *Я спокійно б лежав під вагою століть./ Я б давно вже землею став./ Але бісова дівка на кручі стоїть./ Обгорнувши вітрами стан* (ОБ–СЛ, с. 92); *Вона – ще людина./ Вона – вже земля./ Скоро стане тією./ що приймає/ на вічний супокій* (ПА–П, с. 78); *а дівчина/ згоряла на землі./ і синові давала/ свій останній погляд./ відчувала./ як востає в землю./ як еднаються: трава./ і сонце./ вітер./ і планети –/ у її порожнє тіло* (ББ–ТО, с. 57).

Семантика стрижневої номінації *земля* при цьому зберігає найтісніший зв'язок із міфопоетичним значенням *свята земля* і, включена до складу метафоричних комплексів, реалізує значення «останній притулок людини після смерті». Пор. також збереження цієї семантики в образах, що входять до складу фразеологізмів-евфемізмів: *Земля пером. Чудний був чоловік* (КЛ–В, с. 168); *А що визнання? Дрібниці./ Воно приходить запізно./ коли вже нічого не треба./ коли вже земля пером* (КЛ–В, с. 74).

У багатьох народнопісенних текстах номінація *земля* входить до складу фразеологізованих, семантично нерозкладних сполук із значенням «могила». Передусім до таких зараховуємо вислів *сажень землі і чотири дошки* (варіант – *три аршини землі... да чотири дошки*), показових для образної системи пісень різних жанрово-тематичних груп: *Не pomoже мені, мамо, й чотири ворожки,/ Лиш pomoже сажень землі і чотири дошки* (Б–РПС, с. 46); *Треба мені, мати, три аршини землі,/ Три аршини землі – славу закопати/ Та чотири дошки, та спасення трошки* (МВ–ФЗ, с. 284); – *Нащо мені те багатство/ Буде з мене трошки./ Буде з мене трошки, гей!/ Дадуть мені сажень землі,/ Ще й чотири дошки* (Б–К, с. 74). Відлуння цієї архетипної семантики можна відчитати в авторському образі М. Руденка: *для могили/ є в кожного своя земля*.

У корпусі народнопісенних текстів виявляємо чимало цікавих ілюстрацій, що підтверджують непересічну художньо-естетичну вартісність та структурно-сміслову розмаїтість контекстуальних реалізацій експресивно маркованого символічного значення *земля – туга*. Так, до традиційних мовних формул вираження експресивного значення ‘туга’ належать фразеосполуки *об землю* [об дорогу] *битися* та *до землі припадати* [174, с. 116]. Порівняймо: *Не плач, не плач, Морозихо, об сиру землю не бийся,/ Ой ходімо з нами, з нами, козаками,/ Та меду-вина напийся/ – Ой щось мені, милі браття,/ Та мед-вино не п’ється,/ Ой десь мій син та Морозенко/ Та із турчином б’ється* (Б–НТ, с. 251); *А чаєчка в’ється, об дорогу б’ється,/ К сирій землі припадає, чумака благає/ – Ой ти, чумаченьку, ти ще молоденький,/ Верни мої чаєнята, діточки маленькі* (Б–РПС, с. 292).

Цей експресивний вектор, щоправда в іншому, осучасненому лексико-семантичному оформленні, розгортають авторські образи такого змісту: *припавши до землі,/ шепочем перелякано молитви* (ГІ–НЛ, с. 51); *Я припаду до рідної землі/ Й закам’янію, ставши на коліна* (ГІ–НЛ, с. 138). Семантику туги, скорботи в наведених фрагментах поезії І. Гнатюка підтримують дієслівна ознака *закам’яніти* («перен. Стати нерухомим,

завмерти під впливом якого-небудь сильного враження, переживання і т. ін.» [21, с. 299]) та обставинні конкретизатори *перелякано, ставши на коліна*.

Градаційно вищим рівнем актуалізації експресивного значення 'туга' в народній пісні виступають образи *в землю вбитися, бити землю під собою*, які тісно пов'язані з мотивом смерті: *Під явором зелененьким/ Лежав козак молоденький./ Над ним коник зажурився./ По коліна в землю вбився* (Б–НТ, с. 261–262); *Що в головах ворон кряче,/ А в ніженьках коник плаче./ Ой коню мій вороненький,/ Товаришу мій вірненький!/ Не плач, коню, надо мною,/ Не бий землю під собою!* (Б–НТ, с. 260). Важливою увиразнювальною деталлю в наведених народнопісенних уривках є зоосимвол *кіль*, який у прадавньому мфіопоетичному своєму значенні є вісником *смерті*. Оцінюючи естетичну значущість таких пісенних образів, І. Франко зауважував: «Високопоетичний образ козака, що поранений умирає в степу, прощається зі своїм самотнім товаришем-конем ... належить до найпопулярніших витворів нашої народної творчості» [228, с. 138].

На жаль, в українській авторській поезії системного продовження цього вектора семантичного розвитку образу *земля* не спостерігаємо. Так само не зафіксовано вираження експресивного значення «туга» через образ *у землю похилитися*, який у народнопісенній поезії є частотним складником структур психологічного паралелізму такого типу: *Похилився колос в землю, – лихий вітер віє,/ Зажурився козаченько, бо серденько ниє* (Б–РПС, с. 351).

У процесі багатолітнього розвитку у народнопоетичній мові викристалізуватися певні формульні вислови із стрижневим компонентом *земля*. До таких передусім зараховуємо епітетні сполуки *чорна земля* та *сира земля*, у яких означення *чорна* та *сира* кваліфікуються як постійні. Традиція такого їх викопистання сформувалася унаслідок послідовного й систематичного контекстного поєднання з означуваним *земля*. Тобто маємо показові зразки одновалентної визначеності епітета в народнопісенному тексті, що поширилася і на сучасну мовно-поетичну традицію.

Епітет *сира* – найбільш частотний прикметниковий корелят до дистрибута *земля*. Ситуативний діапазон його значеннєвих проявів доволі обширний: від автологічних до ускладнено-асоціативних, які дають простір для інтерпретації. Скажімо, у прикладах на зразок *Покину я воли в ярмі/ Ой на соху в сирій землі,/ А сам піду обідати,/ Миленькую одвідати* (Б–НТ, с. 128) вимальовується рельєфна зорово-пластична картина, у якій деталь *соха у сирій землі* є ланкою в композиційному ланцюгу природно-подійної послідовності фольклорного зображення. *Земля* у цьому випадку має значення швидше номінативне, ніж образно-конотативне, а епітет *сира* вживається за традицією [173, с. 244].

Натомість дещо іншого трактування потребує наступний народнопісенний фрагмент: *Рости, рости, а клен-дерево,/ Рости вгору високо.../ Поховали отамана/ В сиру землю глибоко* (ПУП–П, с. 112). Образ *земля* функціонує тут у складі психологічного паралелізму, перший компонент якого підпорядкований смислово-емоційному оформленню епізоду смерті отамана. Відновленню стертої, конвенціоналізованої образності сприяє антитеза *рости високо – поховати глибоко*.

Виразне конотативне навантаження мають народнопісенні образи, утворені за рахунок сполучення епітетних сполук *сира земля, чорна земля* з дієсловами *прилягла, приспала, укрила* тощо: *Й устань, Маріянко, й устань, устань, не лежи,/ Розплакався син любезний, на руки возьми!/ – Ой рада би я й устати, рада би-м взяти,/ Сира земля груди прилягла не можу знести* (ЗГК, с. 194); *А в тім Дунаю тиха вода,/ Там розмовляла мати моя:/ Десь мого сина з війни нема,/ Десь го забила гостра куля,/ Десь го приспала сира земля* (Б–НТ, с. 291); *Я не сплю, не чую,/ І вже тя не люблю./ Чорна земля ня вкрила,/ Би-м із тобов не жила* (ЗГК, с. 261).

У корпусі авторського образотворення епітетна сполука *сира земля* актуалізується значно рідше, ніж у фольклорній системі, однак залишається практично семантично незмінною: *Стояв юнак, сивіший від туману,/ З обличчям сірим, як сира земля* (ОБ–УДС, с. 47).

Натомість відбувається активне семантичне розгортання образу *чорна земля* – ймовірно, за рахунок багатозначності, символічності колоратива, який відкриває широкі перспективи його семантичної трансформації.

Активне освоєння оцінної семантики *чорного* кольору умотивовується його зв'язком із негативними явищами, емоціями, сумними подіями тощо, адже відомо, що він «символізує пітьму, смерть, горе, відчай, скорботу, вселенське зло» [211, с. 410]. У процесі широкого народнопоетичного вжитку він з часом десемантизувався, втратив стилістичний колорит, набувши в названому сполученні чіткої одновалентної визначеності. Адже відомо, що в символознавстві *чорний* має значення *потворності, ненависті, печалі, смерті*, а також трактується як колір *містики, темного, злого начала, хаосу* і под. Г.П. Півторак пояснює цю особливість тим, що первісна людина усвідомила поняття кольору через порівняння світлого, яскравого з чорним, темним [140, с. 77], отже, природно, що цей колоратив найчастотніше залучається до процесів народнопоетичного символотворення, зокрема й щодо трактування образу *земля*. Так, накладаючи відому семантику *чорний – смерть* на домінантне значення *земля – смерть*, отримуємо тавтологізовану, а отже семантично продубльовану семантику. Водночас слід враховувати, що хоч земля й асоціюється з темрявою, покірністю і стабільністю, її символізм як джерела життя був відокремлений в уявленнях древніх, від символізму загробного світу [211, с. 110].

На особливу увагу з погляду актуалізації негативної семантики заслуговує відомий образ *чорна рілля*, зафіксований у зачинах відомих історичних пісень, як-от: *Чорна рілля заорана, гей, гей! Чорна рілля заорана/ І кулями засіяна, гей, гей !/ І кулями засіяна./ Білим тілом зволочена.../ І кровію сполочена* (Б–НТ, с. 287).

Окрім такого закріпленого народнопісенною традицією автологічно-колірного значення (*Повився хміль біля старих воріт,/ Прощались тут в*

годину неповторну,/ Де ми росли, узнали землю чорну,/ Її тепло, дідів гарячий піт (МА–ЖС, с. 44), сучасні автори по-новаторському використовують епітет *чорний*. В їхній мовно-поетичній свідомості цей колоратив «викликає відповідні психологічні імпульси, що реалізуються в ... асоціаціях, емоціях, абстрактних і складних образах» [49, с. 66]. Наприклад, в індивідуальному трактуванні діаспорного автора Б. Бойчука колірною ознакою *чорна* слугувала метафоротвірною основою для синкретичної художньої репрезентації *неба*, порівняймо: *Блискавка загрузла в чорну землю неба* (ББ–ТО, с. 124). Очевидно, стимулом для такої метафоризації слугувало ототожнення *чорної землі* та *темного грозового неба* (порівняймо наявність у тексті стилістичного маркера *блискавка*).

Поети також оновлюють колоративну сполучуваність поетичної номінації *земля*, поповнюючи епітетний словник лексемами *біла, сіра, срібна, безбарвна* (*І земля, вся засніжена, біла,/ кличе в срібні простори свої* (СВ–ТЯ, с. 64); *Та біла земля під зимовим наркозом/ Женьшенем калини врятує мене* (ДІ–ВТ, с. 41); *Сіре небо сірої землі* (МР–П, с. 31); *Земля і твердь – однаково безбарвні* (МЄ–П, с. 158).

Поетичний словник другої половини ХХ ст. (зокрема епітетний) активно збагачують також оказіональні, індивідуально-авторські характеристики *землі*. Серед них на особливу увагу заслуговують складні прикметники з колірним компонентом: *Тиха казка та рученька біла,/ Люлі-люлі, шовкова трава./ А для мене земля чорнотіла –/ Давня постіль моя фронтова* (МА–ЖС, с. 118); *І лежала земля, в попелищі земля чорнотіла,/ Я дививсь – і німів, і прощавсь – і прощатись не міг* (МА–ЖС, с. 82); *Землі сіролицій/ Ін'єкцію введено* (ОМ–І, с. 44). Такі неолексеми не тільки допомагають подолати мовний стандарт і автоматизм поетичного вислову, «віковичний спосіб висловлювання» [39, с. 86]. Вони акцентують увагу читача на нетрадиційно означуваному понятті *земля*, сприяють

оживленню внутрішньої форми звичних епітетів, виявленню у них нових семантичних відтінків.

Крім того, загальна антропоцентрична спрямованість наведених авторських неологізмів (*чорнотила, сіролиця*) свідчить про стилістичну динаміку номінації *земля* в напрямку показової для сучасного поетичного мовомислення антропоморфізації природних реалій.

Здійснене дослідження стилістичної динаміки образу *земля* засвідчує його значущість як місткого художньо-естетичного, емоційно-виражального складника національної поетики. Парадигма текстових реалізацій, виявлених у народнопісенній та індивідуально-авторській творчості, відбиває механізми його міфопоетичної та лінгвопоетичної концептуалізації. Адже «у процесі нарощування смислової структури концепту інваріантний узагальнений образ стає основою породження етнокультурних компонентів як базових в етносмісловій свідомості» [96, с. 250]. Виявляючи безпосередній зв'язок із логікою, психологією, етнокультурою, мовна номінація *земля* засвідчує специфіку національного сприймання світу.

Проникнення в глибину індивідуально-авторських інтерпретацій номінації *земля*, простеження її системних синтагматичних і парадигматичних зв'язків сприяє закріпленню і поетичному, і в загальномовному словнику характерних відтінків значень, пов'язаних із національно-культурними конотаціями.

2.2. Семантичне оновлення номінації *земля* в українській поетичній мові ХХ ст.

Естетичне освоєння номінації *земля* в літературно-мовній поетичній практиці невід'ємне від процесу структуризації поняттєвого наповнення цієї лексеми та його відображення в лексикографічних джерелах. Сучасні

тлумачні словники не відображають міфопоетичного змісту семантики аналізованої одиниці, а фіксують її диференційні семантичні ознаки. Так, за СУМ лексема *земля* – виразник шістьох значень, а саме: «1. *тільки одн.* Третя від Сонця велика планета, яка обертається навколо своєї осі та навколо Сонця. // Місце життя і діяльності людей. 2. *тільки одн.* Верхній шар земної кори. // *розм.* Земляна поверхня, площина, по якій ходять. 3. *тільки одн.* Речовина темно-бурого кольору, що входить до складу земної кори. 4. *тільки одн.* Суходіл (на відміну від водяного простору). 5. Грунт, який обробляється і використовується для вирощування рослин. 6. Країна, край, держава» [181, Т. 3, с. 557–558].

Лексикографічний портрет слова – це своєрідна модель знання про реалію, яка ґрунтується на ускладненні семантики окремої номінації, виділенні загального, конкретного, предметного, суспільного тощо. Відомо, що словникове опрацювання функціонування лексеми в національній мові спирається на конкретний текстовий матеріал різних періодів її історії. Для того, щоб простежити семантичне оновлення номінації *земля* (як і будь-якої іншої), потрібне залучення широкого масиву **н о в и х** текстів, які не лягли в основу лексикографічного тлумачення лексичної одиниці в попередній період її опрацювання.

2.2.1. Земля – «планета». 1-е значення ('планета') аналізованої мовної одиниці вказує, що актуалізація цього слова-образу як складника лексико-семантичного поля «космос» є новим у мові поезії (надто ж у мовотворчості авторів-шістдесятників) ХХ ст. На рівні графосемантики показником цього уживання слугує написання з великої літери: *Ти – це зоряний дух, котрий вчасно на Землю прийшов,/ Щоб прийняти на себе скорботи її та боління* (МР–П, с. 247); *І ми поглухли, бо Земля стогнала* (ДІ–ВТ, с. 78); *Століття – зморшки на чолі Землі:/ Всесвітні війни, революцій грози* (ДІ–ВТ, с. 111); *І Земля у врочистій тиші/ Вийде в простір з лихих тенет* (МР–П, с. 403); *Він сам – геніальна сльоза Землі*

(ДІ–ВТ, с. 112). Саме поетичні одиниці з топонімічними та іншими власними назвами у своєму складі є найбільш прозорими у плані образності [75, с. 76].

На ґрунті вказаного значення розвиваються також художні образи, де слова *земля* (загальна назва), *Земля* (власна назва) та *планета* виявляють смислову тотожність:

– у структурах переліку: *Заклечено землю дротами./ планету дроти оплели* (СТВ – ДБ, с. 208);

– в означальних конструкціях різного типу: *Юдоль плачу, земля моя, планета./ блакитна зірка в часу на плаву* (КЛ–В, с. 151); *планету Землю/ Ненавиджу, буває, мов тюрму* (МР–П, с. 233).

У таких мікроконтекстах виявляється «планетарність» масштабів мовомислення авторів, висхідні асоціативно-образні зв'язки стимулюють до вичленування семи 'інтенсивність вияву чого-небудь'. Відповідні поетичні слововживання відображають силу, глибину втілюваних у тексті інтимних переживань, їх поширеність у великому просторі.

Поетичний новотвір *земля-планета*, який акумулює в собі конкретизатор значення космічної реалії, виявляємо в мовостилі Ю. Клена [31, с. 142]: *тут впливе, мов жовтий квіт жоржини./ земля-планета диском золотим* (КЛЮ–В, с. 41).

Природність уживання слова *земля* в значенні «планета» підтримує послідовне його сполучення в одній метафоричній сингтагмі з космонімами *зоря*, *орбіта*, порівняймо: *Земля із відстані великої – зоря./ хоча вона й лишається Землею, і кожен з нас також стає зорею/ що в галактичних не минається морях* (ГЄ–НД, с. 118); *А земля занадто змістилася з орбіти* (СТВ–ДБ, с. 211); *Над нами ніколи не плакали тужно оркестри./ Бо з наших плацдармів живі починали атаку/ За те, щоб земля не зійшла з голубої орбіти* (ОБ–УДС, с. 49). Прикметною в цьому сенсі є сполучуваність [не] *зійти/ з орбіти, зміститися з орбіти*.

Космонімічне значення *Земля* – планета підкреслюють дієслівні характеристики *крутиться, йде обертом* тощо: *І крутиться Земля, неначе жорна, / І зорі перемелює на сніг* (МР–П, с. 407); *В ніч високосного притулку /, коли йде обертом земля – / ти до плеча мене притулиш безсмертним рухом скрипаля* (КЛ–В, с. 302); *А земля до ляку задубіла. / На вітрах кружилася скоріш* (ДІ–ВТ, с. 82). Пор. естетизацію цієї динамічної ознаки в поетичному образі *кружляти в космічному вальсі: Земля кружляє у космічній вальсі. / Вітри галактик – вічні скрипалі. / Гармонія крізь тугу дисонансів проносить ритми танцю по землі* (КЛ–В, с. 74).

У досліджуваних ідіостиліях круга форми планети *Земля* поетизується в образах *м'яч, клубок, глобус*. Типова стилістична форма вираження цієї семантики – порівняльні звороти: *М'ячем блакитним на долоні / Лежала крихітна Земля* (МР–П, с. 210); *Як бабусин вовняний клубок, / По орбіті котиться земля* (МР–П, с. 217); *Але глобус круглоголовий, / Уявивши, що він і справді / Ледве чи не сама Земля / Одвернувсь...* (ОБ–СЛ, с. 16).

Побутовизація космічної семантики образу *земля* поглиблює конкретно-предметне ужиткове сприйняття неосяжної реалії, виявляє глибинні етнопсихолінгвальні смисли, асоціації, зумовлені життєвим досвідом індивіда: *Опускаюсь на землю, на синій глобус капусти. / На самісінський полюс, де ходє жук, як пінгвін* (КЛ–В, с. 169). В цьому прикладі спостерігаємо наближення значень «планета» і «поверхня, ґрунт», що здійснюється через асоціацію *земля – глобус капусти*.

Колірна ознака *синій, барвінковий* репрезентантна в зоровому мікрообразі планети *Земля*: *О земле моя барвінкова, / Не розріжуть нас, не розітнуть* (ПД–ВТ, Т. 1, с. 31).

Для поетичного мислення авторів ХХ ст. характерне й звуження космічного змісту номінації *земля* та його зміщення у семантичну площину 'світ' (порівняймо 1-е значення лексеми *земля*: // місце життя людей [181, Т. 3, с. 557] та 3-є значення лексеми *світ*: Земна куля, Земля з усім, що на ній є. // Усе живе; все навколишнє; все, що оточує людину [181,

Т. 9, с. 85]). Таку образотвірну тенденцію спостерігаємо на всіх хронологічних етапах розвитку української поетичної мови у ХХ ст. – від В. Сосюри, неокласиків до сучасної мовотворчості. Наприклад: *Так хто ж сказав тепер, що наша доля хляне/ й свободи **на землі** ще не пройшла пора?* (СВ–ТЯ, с. 85); *Краса душі, краса любові – / найвища **на землі** краса* (СВ–ТЯ, с. 254); *Ростуть малята не косноязычними,/ А вогняними людьми **на землі!*** (МА–ЖС, с. 27); *І по якій несповідимій карті/ знаходиш ти поетів **на землі*** (КЛ–В, с. 89); *І марять душі, непокірні душі,/ Прийдешнім раєм **на оцій землі*** (МР–П, с. 372); *Ні, мати, смерть не списує вини./ Усьому **на землі** – своя відплата й дяка* (БО–СЛ, с. 78); *все, що має **на землі** вагу,/ опинилось, як мертві і мортелі* (КЛ–В, с. 21); *Мене до себе первозданно горне/ Дніпророжденний світ мій **на землі*** (ВМ–ЦЖ, с. 42).

Екзистенційне звучання посилюється тоді, коли вислів *на землі* граматично й семантично підпорядковується дієсловом *бути, жити, розцвітати, залишатися* і под.: *Скільки квіток **на землі** є – / Ти між квітками – одна* (СВ–ТЯ, с. 245); *Я мир люблю, як люблять мільони/ простих людей, що **на землі** живуть* (СВ–ТЯ, с. 164); *В день такий розцвітає весна **на землі**/ і земля убирається зрання* (СВ–ТЯ, с. 192); *Допоки ще лишився **на землі**/ Хоч один, хто за правдиве слово/ Корчиться у дротяному злі* (МР–П, с. 252). Такі образи переконливо підтверджують тезу В.П. Григор'єва про те, що «семантика поетичної мови розвивається значно швидше, ніж семантика загальної мови, випереджає її, хоч їх розвиток відбувається в тісній взаємодії» [39, с. 5].

У поетичній мові мотив життя на Землі набуває національно маркованого змісту через опредметнення «приземлення» культурних асоціацій, як-от: *Ми живемо отут, **на землі, край Чумацького Шляху, / на узбіччі, де пахне полин і блакитний чебрець*** (ГС–НД, с. 78).

Із поетичним трактуванням *земля* – «світ, життя, усе, що оточує людину» пов'язане мовно-естетичне освоєння різних граматичних типів фразеологізмів *залишити/ знайти/ шукати слід на землі; стара земля,*

наприклад: *І він ходив у цих полях востаннє./ Він залишав себе на цій землі* (КЛ–В, с. 23); *тут на землі я шукаю хоч слід/ роду мого у плачах і легендах* (КЛ–В, с. 52); *Навіть юні слідопити не знайшли його сліду на землі* (КЛ–В, с. 108); *Навіщо тюрми і навіщо трати/ І хто ми є на цій старій землі* (МР–П, с. 74).

Пор. значення одного з поетичних контекстів Ліни Костенко, мотивованого фразеологічною енантіосемією *замести слід* (замість значення «знищити, приховати все, що може виявити щось негативне» вживається у значенні ‘залишити після себе все чистим’, ‘залишити про себе гарну пам’ять’): *Пройди по цій землі і слід свій замети* (КЛ–В, с. 105). Про такі випадки поетичного фразотворення В.С. Калашник зауважує: «новоутворені поетичні вислови (фрази) потрібно розглядати як постійно орієнтовані на певні експресивно-стилістичні ефекти, як один із важливих засобів створення індивідуально-авторської поетичної мови» [75, с. 56].

Мотив віку планети *Земля* реалізовано у таких поетичних мікроконтекстах: *Скільки років землі – і мільярд і мільйон,/ а яка вона й досі ще гарна!* (КЛ–В, с. 58); *Нехай про нас у далечі космічній/сердечним щемом серця розповість/ земля – цей найщиріший лист у вічність,/ з минулого в майбутнє тепла вість* (ГЄ–НД, с. 79); *Мені вітри позичили крило,/ я бачив землю за віки від мене* (КЛ–В, с. 25); *У ночі травневі скрипкове зелене гілля/ Цвіло солов’ями, світилося шалом пташиним, –/ І вічним органом здавалася вічна земля,/ Що в космосі лине на крилах слабких, солов’їних* (ГЄ–НД, с.101); *Землі хоч тисячу століть –/ Вона не втішиться, не звикне,/ що кінь в степу не заірже,/ що вже нема верби тієї,/ де мертвий хутір стереже/ могилу матері твоєї* (КЛ – В, с. 189).

2.2.2. Земля – «суходіл, простір». В аналізованих творах образ *земля* часто використовується також для вираження просторової семантики (4-е словникове значення; див. також 63, с. 243). Вона репрезентована у поетичній мові в контекстах єднання та протиставлення

форм простору, порівняймо: *Любове, де ми будем жити?.. / Мабуть, в отому курені, / де стіни зведено з блакиті, / а долом – простори земні* (ГЄ–НД, с. 124).

Так, наприклад, через текстову формулу *небо і земля* виражається єдність, універсальність простору, ефіру, мікрокосмосу, заповненого:

– природними, соціальними явищами: *Гуде кривава завірюха / і в небесах, і на землі* (СВ–ТЯ, с. 131); *За що крилату блискавку люблю: / Вона – це мова неба і землі* (МР – П, с. 34);

– звуками, співом і под.: *Співаєш ти – і все кругом співає / і у мені, і в небі, й на землі* (СВ–ТЯ, с. 258); *Він [жайвір – Н. К.] небо й землю піснею в'язав – / І то його призначення найвище* (МР–П, с. 52); *Взяла в полон гармонія жива, / В якій звучали і земля, і небо* (МР–П, с. 53); *І кричали небо й земля* (МР–П, с. 81);

– чуттєвими переживаннями, що пов'язують близьких істот: *землі і неба шалений шлюб* (КЛ–В, с. 48); *Тонкі ховаєш [сухий пучок пахучої трави] карби і сліди, / Як схрещення мого життя й кохання, / Землі і неба, хліба і води* (МА–ЖС, с. 261).

Прагнучи максимально універсалізувати розглядуване значення 'всеохопність простору', Б. Олійник доповнює формулу *небо і земля* третім світотворчим образом – *вода*: *Хай вам добре буде в небі, на землі і на воді* (ОБ–УДС, с. 43). При цьому, як бачимо, мікроконтексти не засвідчують розмовний колорит лексико-семантичного варіанта *земля* – «розм. Земляна поверхня, площа, по якій ходять» [181].

Сакральна урочистість характеризує поетичну семантику фраземи *земля і небо* (оказіональний варіант *землекрай і небокрай*), що вписується в контекстні мотиви:

– молитви: *Коли ж на зле потягне в стремені, / А часу зостається донотреба, – / Помолимося і землі, і небу, / Щоб до секунди вкоротило дні!* (ОБ–УДС, с. 17);

– музичності, пісенності: *Усе на світі неземними узами, – / Чебрець і сніг, журавку і печаль, –/ Єднає мудро благовісна музика, – / Землі і неба голубий хорал* (ОБ–УДС, с. 42);

– вдячності: *Звідкіля мені у віно/ **землекрай і небокрай*** (КІ–ПМ, с. 321).

Протиставлення *землі і неба* (поет. висі) як верхнього й нижнього простору також репрезентантне в сучасній поетичній мові. Мікроконтексти засвідчують гру високого та низького колоритів, поетичного та розмовного реєстрів, як-от: *Мовляв, куди йому до неба,/ Як він по вуха у землі* (ОБ–УДС, с. 24); *відреченість землі від неба* (КІ–ПМ, с. 247); *Не спиниш на літа./ Не пронесе/ Ні на землі тебе, ні в чорній висі* (ОБ–СЛ, с. 63).

Простір «між небом і землею» (*над землею*) – недосяжна природа, у якій фіксуються опоетизовані реальні, зримі об'єктивні явища (*посріблений свій барабан/ **Над землею** повісив, як місяць* (ОБ–УДС, с. 48); *Там, десь далеко, у срібній інеї/ ніч ось така ж проплива над землею* (СВ–ТЯ, с. 233), а також ірреальні фантасмагоричні явища, що позначають інтимні, особисті переживання ліричного героя, його індивідуальне сприйняття надземного, наприклад: *З неба кане ласка й кара: ми/ **Над землею** тут усемогучі* (ВВ–ІУ, с. 12); *А потім сон... Він над землею/ летить, мов буря огнева* (СВ–ТЯ, с. 51); *дзвінка безодня над землею/ чолом задуманим горить* (СВ–ТЯ, с. 19).

Зокрема, такою одиницею поетики, що найчастіше співфункціонує у мажорно, оптимістично забарвлених мікроконтекстах із номінацією *земля, є сонце*. *Сонце, земля – вічні камені два* (ДІ–ЛК, с. 24); *Останній промінь в хмарах зник,/ що в небі – як отари./ Це хочуть розлучить навік/ із сонцем землею хмари* (СВ–ТЯ, с. 272); *Урок останній. Сонце над землею/ сіяло нам. Ми радісні були* (СВ–ТЯ, с. 55).

У віршовій мові семантика нижнього простору виявляється через уживання дієслівних висловів *сходити на землю, впасти на землю, кинути на землю, шпурляти на землю, вилити на землю* тощо. При цьому роль

верхнього «вихідного пункту», який започатковує і семантичне, й текстове протиставлення виконують поняття *небо, вись, небесні вершини, хмари, ніч* тощо: *І глянуло сонце крізь хмари розбиті/ на землю з небесних вершин...* (СВ–ТЯ, с. 170); *На землю сходить ніч, і зоряним рядном/ вона окриває все, мов ніжною габою* (СВ–ТЯ, с. 33); *Чорні тіні/ На землю кинула холодна вись* (МР–П, с. 50); *Та й в Бога хтось наче покрав з-під руки/ Й штурляє на землю літаючі блюдця* (ДІ–ЛК, с. 37); *Сонце впало на землю застрявши/ на шпилі базальтовім* (ВВ–П, с. 54); *Хтось тисне з хмар на землю, тисне люто* (МР–П, с. 121); *Виливає на землю дощі та бурі/ Мозольної тверді найменший сколик* (ПД–ВТ, Т. 1, с. 74).

Такі поетичні вислови можуть наповнюватися аксіологічною семантикою, ідеологічними часовими конотаціями на зразок: *На землю в мерзлій чорноті/ Тінь тридцять сьомого лягає* (МР–П, с. 315).

Бути на землі, з'являтися на землі, на всьому обширі – це сакральний мотив, використовуваний для окреслення присутності Божого духу в земній реальності, його проникності з верхнього простору у нижній: *І в небесах я бачу Бога/ І Боже слово на землі* (СІ–СКР, с. 87); *Ти – це зоряний дух, котрий вчасно на Землю прийшов,/ Щоб прийняти на себе скорботи її та боління* (МР–П, с. 181).

Нахилитися, схилитися, гнутися до землі – це частотні динамічні образи взаємодії людини та природи, компоненти інтимізованих, інколи урочистих, пейзажних динамічних мікроконтекстів: *Не будеш ти тоді такою,/ бо наші дні такі малі./ І старість хмурою рукою/ нахилить стан твоїй до землі* (СВ–ТЯ, с. 254); *од вітру гнуться до землі* (КЛ – В, с. 187); *І помітив, як ти грубо/ Топтала колоски пшениці,/ Що нахилились до землиці* (ПД–Я, с. 72); *А з купола захмарених небес/ Глибокий реквієм схилявся до землі* (ДІ–ЛК, с. 41).

2.2.3. Земля – «грунт». Слово *земля* у поезії другої половини ХХ ст. вживається також в автологічному значенні «грунт» (пор. зафіксоване в

СУМі 3-тє та 5-тє лексичне значення): *Хай все це так, та все на світі всує./ Як під ногами в літеплі земля* (ДІ–ЛК, с. 58); *Біля вуликів на землі/ Лежить собі дід мій і куня* (ПД–Я, с. 24); *чорний вибух розпанахав,/ розплющив на землі* (ББ–ТО, с. 27).

Зафіксовано й трансформацію загальнономовного фразеологізму в поетичний образ землі як ‘початку всього, джерела життя’, землі-годувальниці: *Що я без тебе?/ Так собі – сірий суб’єкт./ Он журавель. Хвали небесам накурлика,/ А від землі ж почина і дітей, і себе* (ОБ–ВТ, с. 43). Порівняймо: «з давніх-давен (ще з язичницьких часів) земля шанувалася та обожнювалася як мати, що родить (дає) людям усе, потрібне для життя» [63, с. 243].

Б. Олійник, вербалізуючи актуальні для національної словесності ритуальні й культурно-етнографічні асоціації [213, с. 226], пов’язані з реалією *хліб-сіль* та фразеологізмом *подавати/приймати хліб-сіль*, модифікує вживання цих символів. Як наслідок, його мовостиль збагачує мікроконтекстний фразеологізм *давати землю й воду*, порівняймо: *Я тим уже боржник,/ що українець зроду:/ Бо доля, певне, в гуморі була,/ Коли у посаг нам давала землю, й воду* (ОБ–СЛ, с. 120). Відповідно заміщені номінації набувають культурно-історичної, життєвої вагомості, а сам вислів узагальненого смислу, як це характерне для слів-символів *хліб-сіль* (порівняймо «У традиційному інтер’єрі української хати чи не найголовнішим атрибутом був хліб-сіль на вишитому рушнику» [180, с. 134]). Змістове наповнення цього авторського фразеологізму можна тлумачити й через символічний зміст води як «символу парування. Запліднення, розмноження – у давні часи шлюби бралися при воді» [63, с. 106], як символу з’єднання закоханих [63, с. 107]. Доречно тут проілюструвати прислів’я, що вживалося ритуально, при пологах «Щоб був багатий, як земля, дужий, як вода» [62, с. 243]. Отже, злиття цих смислів, на нашу думку, дає значення фразеологічної поетичної одиниці *давати землю*

й воду (у посаг) ‘бажати сили, щастя в родинному житті, продовження роду’.

Аналізована фразеологічна одиниця не зафіксована у доступних нам лексикографічних, українознавчих та інших довідкових джерелах. Від загальнономовних, у тому числі розмовних, новотворів такі поетичні будови «відрізняються насамперед індивідуальністю, переважно відсутністю завершеної перевірки колективним відбором, хоч це й не виключає поширення їх у мові художньої літератури взагалі чи в мові певних жанрів, шкіл, напрямків» [75, с. 150].

У мові аналізованої поезії актуалізовані назви пов’язаних з обробітком землі:

– сільськогосподарських робіт – *копати(ся), садити, полоти, орати* тощо. Порівняймо: *А мати поле, мати поле./ Земля тужавіє, тверда* (КЛ–В, с. 188); *Я народився на землі/ Від батька, що орав ту землю* (ПД–ВТ, Т. 1, с. 53); *Коли землю орють. І тоді, коли в землю саджають / і кладуть твої бульби у борони під лемеші* (ГЄ–НД, с. 48); *І фермери посаджать помідори на шуканій ошуканій землі* (КЛ–В, с. 280); *В землі копаюць – діло чисте./ Я ж не самотній тут, як вовк* (КЛ–В, с. 62). В останній ілюстрації аксіологічне наповнення, естетичність образу підкреслює словосполучення *чисте діло* (конотація чистоти, святості образу, обожнювання землі, показове для міфопоетики, народних вірувань, звичаїв, обрядів);

– сільськогосподарського реманенту, як-от *плуг, леміш, заступ: Котить. У землю врізає./ (чи то місто, дорога, чи луг),/ у землю плуг./ А на землі люди, звірі й сади,/ а на землі боги і хмари...* (ТП–ЗТ, с. 89); *«А вставайте, – каже, – люди,/ Сонце вам усміхається/ Вашого плуга земля дожидається»* (ТП–ЗТ, с. 79); *Іще землі й не снились лемеші* (КЛ–В, с. 118); *батько вийшов за повітку/ Та й ввігнав у землю заступа* (ОБ–СЛ, с. 43).

У проілюстрованих мікроконтекстах втілюється традиційний для національної поетичної мовотворчості мотив праці на землі, розгортається

образна метафорична парадигма *земля – природа*. Щодо таких поетичних уживань Г. Гачев зазначає: «Природа... збігається в основному з землею, вона вужча за світ і складається з того, що народжується» [34, с. 228].

У поетичному ідіолекті Є. Гуцала взаємини *людини і землі, людини і природи* стають домінантними, тому досить продуктивною є асоціативна паралель *земля – людина*. Функціонування лексеми *земля* у подібних контекстах супроводжується актуалізацією певних традиційних для української словесності мотивів, наприклад, *земля (грунт) – душа*. Порівняймо: *Лопату взявши, відкопаю/ у степовій землі твердій/ те, що ніколи не минає/ і не мине в душі моїй* (ГЄ–НД, с. 54).

Свої інтимні патріотичні почуття поети втілюють через метонімічний мовний образ *грудочка землі*, у якому через часткове вербалізується ідея всеосяжної любові до землі, до всього рідного: *Де слід чобіт і тягачів,/ Ромашки сяйво рядом, –/ Сухеньку грудочку землі,/ Обпалену снарядом* (МА–ЖС, с. 47); *Бо у мене стукотить у грудях/ Грудочка любимої землі* (ВС–ЛМ, с. 187); *Грудка землі б'ється у грудях./ Торкніться пальцями жилки на скроні –/ Почуєте пульс батьківщини* (ГЄ–НД, с. 69).

Персоніфікація образу *земля* в поетичній мові – це пряме продовження фольклорнопоетичної моделі звертання до неї, як до живої істоти, здійснюване в напрямку сакралізації поетичної номінації, перенесення конкретно-предметного у сферу чуттєвої образності, наприклад: *Проходять хмари,/ Гаптують небо химерною грою./ Пролісків перших блакитні отари... / Земле! як тепло нам із тобою!* (РМ–Т, с. 114); *Уперся в дощові стовпи,/ струснув:/ пий, земле, пий!* (ТП–ЗТ, с. 98); *Ти мене з дитинства підіймала,/ Хліб дала з піснями солов'я,/ Відвела доріг мені немало,/ Земле, зореноснице моя!* (МА–ЖС, с. 19); *Земле,/ з тебе я пішов і в тебе вернусь* (ОБ–СЛ, с. 12); *Прости мені, земле, коли не такий,/ Як треба сиnam твоїм бути* (ВС–ЛМ, с. 113); *Прости мені, земле, дурість мою* (ВС–ЛМ, с. 113). Таку виразну тяглість персоніфікаційної традиції через увесь континуум художньої мови ХХ ст. пояснюємо

закоріненістю цієї моделі в міфопоетичному світогляді, порівняймо: «земля ... в народній уяві виступає персоніфікованою істотою» [62, с. 243].

Поетичне вживання номінації *земля* в цьому 5-му значенні характеризує асоціативно-образне ототожнення *земля* – *істота*. Тому простежується особливе моделювання сполучуваності аналізованого слова. Як відзначала Л. О. Пустовіт, іменник *земля* є одним із найчастотніших (після поетичних номінацій *вітер*, *ніч*) метафоризованих компонентів у прикметникових словосполученнях [152, с. 159].

Епітетні словосполучення відіграють важливу роль у створенні мовного образу *землі*. Нерідко вони в тому чи тому поетичному мікроконтексті об'єднуються в контекстуальні, здебільшого метафоричні, синонімічні ряди. Уживані означення можна згрупувати за такими образотвірними ознаками:

– вік: *Земля ... моруга і стара, / а десь на півдні білий кужіль / пряде метелиця-кура* (ДХМ–В, с. 36); *А земля затулила вуха... / Господине стара, не спи, – / Крикне півень, вогонь роздмуха / І запалить твої снопи* (ФП–П, с. 50); *Біда, коли земля така ласкава, / коли така правічна й молода* (КЛ–В, с. 87); *Навіщо тюрми і навіщо трати / І хто ми є на цій старій землі* (МР–П, с. 74); *А гострозоре мужне покоління / Уже росте на молодій землі* (ФП–П, с. 89); *Але не спить стара земля – / І в літню ніч, і в ніч осінню / Все поверта свої поля / Назустріч ясному промінню* (ФП–П, с. 67);

– стан ґрунту: *І цвіте земля, хоч на картину, / Соковита, запашина, дівоча...* (МА–ЖС, с. 106); *Земля гула, м'яка й суха* (ПД–ВТ, Т. 1, с. 57); *Як чорномаги, крики чорнооко / Читають книгу мерзлої землі* (ГІ–НЛ, с. 79); *І грілися тіла старих богів / віками під гарячою іржею, – / аж кільчитись почав твердий граніт, / бубнявіти з глекавою землею* (ББ–ТО, с. 27); *Дрімотні міни – круглі черепахи – / в землі шорсткій ворухатся, повзуть* (КЛ–В, с. 37);

– особливості сприйняття: *Я по росі іду сріблястій,/ по свіжовмиваній землі* (СВ–ТЯ, с. 67); *А він нагрівся, з рукава стартує,/ Та щось йому [джемелеві – Н. К.] така важка земля,/ Та вітер ним, підраним, гордує* (ДІ–ЛД, с. 34); *Відмикає всю землю – й земля постає чудотворна,/ бо ключами її відмика чудотворна весна, - / ісміється, й зітхає земля, наче жінка – валторна,/ і радіє, і плаче, неначе валтона вона* (ГЄ–НД, с. 35); *Відтак здалося, що земля убога* (МР–П, с. 23).

Певну хронологічно марковану традицію (а саме – перша половина ХХ ст.) виявляють авторські контексти М. Рильського, Є. Маланюка, П. Филиповича. У них іменник *земля* послідовно поєднується з негативно-оцінним антропоморфним епітетом *німа*: *Без неї [блискавки – Н. К.] ця земля така німа,/ Як зморена душа без язика* (МР–П, с. 76); *Землі прачорному обличчю/ Хилюсь і слухаю: німа* (МЄ–П, с. 244); *І над просторами полів/ Од хмар нудьгу прийма/ Земля німа* (ФП–П, с. 108). Пор. також: *Внизу ж земля – глуха, сліпа/ – Спить мертвим сном* (РМ–Т, с. 84).

У монографічному опрацюванні особливостей метафорики поетичної мови другої половини ХХ ст., виконаному Л. О. Пустовіт, відзначено, що певний відсоток припадає на метафоричні позначення кольору землі, наприклад: *Сиву землю, спопелілу в муці, повернути до них орбіт* (МА–ЖС, с. 84); *Земля червоняста, бо скривавлена в битві* (ПД–ВТ, Т. 2, с. 44) [цит. за 152, с. 159]. Ряд епітетних означень до номінації *земля* формують епітети здебільшого з індивідуально-авторським маркуванням, наприклад, *глибокомудра, згорблена* (М. Вінграновський), *скорботна, сонцелика, димуча* (І. Драч), *дрімотна* (Л. Первомайський), *ясночол* (Л. Первомайський), *чудотворна* (Є. Гуцало).

Властиві аналізованим поетичним контекстам описові словосполучення «портрета» землі за моделлю «земля з .. + епітет(и)»: *Земля/ з худим поморщеним/ обличчям,/ пересохлими устами/ і неплідним лоном* (ББ–ТО, с. 39); *О земле з переораним чолом,/ З губами, пересохлими від сміху* (ВС–ЛМ, с. 124).

Поширені генітивні метафори з іменником-соматизмом, отже *земля* осмислюється через образи *серце, груди, жили, руки, хребет* тощо, граматично узалежнюючись від них:

- обличчя: *землі пращорне обличчя* (МЄ–П, с. 244); *мудре обличчя моєї землі* (МЄ–П, с. 248);
- серце: *Линуть глибокі копальні/ в серце залізне землі* (СВ–ТЯ, с. 113); *серце Землі/ Ще й донині шукають –/ У центрі Європи* (МР–П, с. 141);
- груди: *І моляться йому/ з розірваних грудей землі/ сухими молитвами вітру/ білі кості* (ББ–ТО, с. 69); *Тяжко гунають в древні груди землі* (МЄ–П, с. 84); *перса чорні землі* (МЄ–П, с. 91);
- хребет: *чорний беркут з крилами наопашки/ хребет землі до сонця поверта* (КЛ–В, с. 171);
- жили: *Ми залишимо тут клунки втоми,/ біля цих відкритих жил землі* (ББ–ТО, с. 21);
- руки: *рука нашої землі,/ вознесена над падолям сліз* (КІ–ПМ, с. 76);
- шкіра: *вас не будять пальці дощу/ на натягнутій шкірі землі* (ТЮ–БН, с. 47);
- тіло: *землі чорне тіло* (МЄ–П, с. 245); *солодке чорне тіло землі* (МЄ–П, с. 245).

Такі антропоморфізовані індивідуально-авторські метафоричні сполуки «відзначаються суб'єктивністю вибору асоціацій, активізацією потенційних можливостей семантичного розвитку слова» [87, с. 10], тобто їх роль у динамізації семантики номінації *земля* як одиниці поетичного словника ХХ ст. незаперечна.

Виявляємо й індивідуальні образні перенесення в контекстах, де іменник *земля* у різнотипних поєднаннях із назвами частин людського тіла формує метафорично-персоніфікаційні комплекси на зразок: *А земля затулила вуха.../ Господине стара, не сти, – / Крикне півень, вогонь роздмуха/ І запалить твої снопи* (ФП–П, с. 50); *Земля тим оком з глибини*

дивилась, і циклопічна магія його/ таку непереборну мала силу, / неначе спопеляючий вогонь (ГЄ–НД, с. 96).

У численних авторських контекстах образ *землі* увиразнюється через динамічні аудіальні характеристики, які в сукупності творять комплексний звуковий «портрет» номінації. Продуктивна з цього погляду модель поетичної дієслівної метафорики. Порівняймо: *Земля гула.../ Як перевтомлені цимбали* (ПД–ВТ, Т. 1, с. 58); *Гула земля. Сусідський плакав хлопчик./ Хрестилась баба, і кінчався хліб* (КЛ–В, с. 80); *Цвіли вони на всіх моїх могилах,/ На всіх зелених, з вітром в чубі, схилах,/ Де все моє родинне вічне древо/ Гуло в землі крилато, коренево* (ДІ–ЛД, с. 53); *Стугонить земля. Ідуть великі юрми* (КЛ–В, с. 124). У наведених ілюстраціях звуковий план реалізується за рахунок синонімічних лексем-дієслів *густи* («1. Видавати довгі протяжні низькі звуки. // Одночасно голосно розмовляючи, створювати загальний гомін. // Лунати протяжно, на низьких нотах. 2. Видавати протяжні низькі звуки, сигнали за допомогою спеціального пристрою. 3. розм. Безперервно нити, ломити, боліти.» [181, Т. 2, с. 189]), *стугоніти* («Ритмічно стукаючи, ударяючи по чому-небудь, утворювати привалий шум, гул. // Утворювати глухі звуки із завиванням, гулом (про явища природи). // Видавати глухі ритмічні звуки (про механізми). // Створювати глухі, одноманітні звуки; гримати. // Бурхливо, з шумом виявляти якийсь рух, силу; бушувати. 2. Передавати відгомін, відзвук чого-небудь. // Сильно битися, пульсувати (про серце, кров)» [181, Т. 9, с. 798–799]). Їм імпліцитно властива конотація інтенсивності описуваної дії, спричинненої певними соціальними негараздами, проблемами, а тому такі образи мають мінорний колорит.

Натомість мікроконтексти – фрагменти пейзажної лірики містять експресивно насажені реалістичні позитивно марковані мовні образи метаморфоз природи. Семантична структура номінації *земля* динамізується при сполученні з дієсловами *рипінити* («1. Видавати рип» [ВТССУМ, с. 1031]), *дзвеніти* («1. Видавати високий, деренчливий металевий звук;

2. *перен.* Звучати дзвінко» [ВТССУМ, с. 219]), а також із дієсловом *заслухатися* («1. захоплюватися, забувати про все інше, слухаючи кого, що-небудь» [ВТССУМ, с. 328], що творить системний шов із ЛТГ «звук». Порівняймо: *За обрієм гуляє листопад,/ Земля рипить, морозами окута* (МА–ЖС, с. 160); *тепер дзвенить землі нова година* (ВВ–ІУ, с. 31); *Валторни вітру сяють у полях,/ гойдаються разом з озиминою./ Валторни сяють – грою неземною/ заслухалась удосвіта земля* (ГЄ–НД, с. 41). Їх показово доповнюють індивідуально-авторські контексти, в яких аудіальні характеристики землі вибудовуються із задіянням так званого мінус-прийому, тобто образ звуку репрезентований у семантичній площині «мовчання, тиша», порівняймо: *І легко-легко дишуть груди,/ а очі сонце п'ють і п'ють.../ Внизу – чайки, вгорі – верблюди,/ а гомону землі не чуть* (ДХМ–В, с. 67).

Іноді звуковий образ землі посилюється, увиразнюється включенням у структури паронімічної атракції, наприклад: *Голосить в Голосієві земля* (ПД–ВТ, Т. 1, с. 84).

У певних стійких словосполученнях звуковий образ землі, що дихає, живе, передається імпліцитно, асоціативно: *Зоряного ранку припади вухом до землі* (ТП–ЗТ, с. 82); *І я, приклавши вухо до землі/ Відчув виття вовків і плач дитячий* (ВВ–П, с. 68).

Дієслівний метафоричний ряд з номінацією *земля* продовжує група антропометафор, за допомогою яких формується персоніфікований образ *землі*, що відбиває особливості її конкретно-чуттєвого і психологічного сприйняття в річищі антропоцентричного мовомислення: *спасибі, що Сонечко на весну повернуло,/ А то б земля була навік схолонула,/ заснула* (ПТ – ЗТ, с. 79); *Земля зітхнула душно, тяжко,/ мов теж розстріляна була* (СВ–ТЯ, с. 129); *Ліси виносять виточені жолуді,/ Земля живе і вимага пісень* (МА–ЖС, с. 27); *Земля вдихне глибинно і жагучо* (КЛ–В, с. 39); *Відтак здалося, що земля .../ Зашепотіла із-під наших ніг* (МР–П, с. 23); *Гарячка дня спалила спекотою землю,/ яка лежить... і тяжко*

дихає (ББ–ТО, с. 49); *Тяжко дихає спрагла земля* (МЄ–П, с. 93); *Спить під снігом земля, / Сплять і діти, і зорі* (ГІ–НЛ, с. 43); *І земля – наречена в молочнім цвіту... / Мліє солодко в сонячно-яснім меду* (МЄ–П, с. 104). Демонструючи перевагу позитивно-оцінних мотивацій при зіставленні *землі і людини*, такі образи, крім того, ілюструють відмову від поетичних стереотипів, засвідчують оказіональність метафоротворення, показують, як «індивідуальна манера мислення автора встановлює специфічний характер зв'язку між елементами, підпорядковуючи його законам поетичної реальності світу, який письменник створює» [188, с. 99].

Характерною особливістю індивідуально-авторських метафор є те, що вони завжди створюються ситуативно, для конкретної мовленнєвої ситуації. Можливості їх створення невичерпні, оскільки спираються на необмеженість виявлення подібності зіставляваних ознак предметів, дій, станів і т. ін. Показовими з цього погляду є порівняльні структури, які в аналізованих текстах виявляють широкий спектр семантичних відтінків номінації *земля*. Одні з них виконують функцію інтимізації поетичної мови поряд з наповненням її образно-конкретним змістом, асоціацією з істотою жіночої статі: *І землю, як мале дівчисько, / В обійми сонця поведу* (МР–П, с. 28); *Земля, світаючи всміхалась, неначе жінка* (ГЄ–НД, с. 18). Таку образотворчу тенденцію О.М. Тищенко характеризує як інтимізацію стосунків ліричного героя і батьківщини, одним із наскрізних базових образів якої є *Україна-земля – жінка* [208, с. 80].

Характеристичні ознаки стану землі в порівняльних структурах передаються через семи 'колір', 'твердість', 'сухість', 'м'якість', 'свіжість', 'звук', які виділяємо в індивідуально-авторських образах такого типу: *З неба летять стрімголов / золохвості гадюки – / мовкне, мов мертва, земля* (ДХМ–В, 62); *Суха зима. Земля – як жузіль, / така моруга і стара, / а десь на півдні білий кужіль / пряде метелиця-кура* (ДХМ–В, 36); *Земля – як панцир черепах, / лежить, не змита і грозою* (КЛ–В, с. 204); *Земля укрилась*

панциром, немов/ стара, давно оглухла черепаха (СТВ–ДБ, с. 46); *Земля... м'яка, як медівник* (ПД–ВТ, Т. 2, с. 14).

Урочистим колоритом позначені індивідуально-авторські порівняння землі з *левом* (в основі порівняння – сема ‘величність’), із книжним образом *Діогена-мудреця* (в основі порівняння – сема ‘вік’, ‘мудрість’). Наприклад: *Земля роздольним левом/ Ген за бульдозер поповзом повзе* (ДІ–ВТ, с. 26); *Земля, мов Діоген у бочці,/ Себе загойдує давно* (МР–П, с. 87). Проілюстровані компаративні осмислення номінації *земля* «відкидають належність об'єкта до того класу, у який він насправді входить, і стверджують включеність його в категорію, в яку він не може бути віднесеним на раціональній основі» [6, с. 17].

По-різному модифікують поети мотив краси землі. Ця номінація перебуває в одній асоціативно-метафоричній площині з народнопісенними символами привабливості, краси – *рута, сад*, з номінаціями-маркерами кольористики поетичного мікроконтексту: *Так ходили, мабуть, Святогори,/ Де земля – як волошковий клин* (МА–ЖС, с. 68); *Перейду яри опадисті/ По землі, як по саду* (МА–ЖС, с. 43); *Так тепло – земля, як рута* (ГІ–НЛ, с. 127); *Світає, господи, світає.../ Земля у росах, як в парчі* (КЛ–В, с. 103); *Земля – мов казка* (ВС–ЛМ, с. 16).

Через порівняння номінація *земля* стає стрижневою в окресленні мотиву напруженого чекання: *Жду твоєї ласки хоч малої,/ Як земля у спеку жде дощу* (ВС–ЛМ, с. 111).

Порівняння прикладкового типу репрезентують індивідуально-авторське аксіологічне сприйняття реалії: *Земле-веснородниця* (ПД–ВТ, Т. 2, с. 154); *Земля, сирота осіння,/ Тремтіла листям сухим,/ На дні золотого тління/ Стелився туманом дим* (ФП–П, с. 56). Проілюстрована характеристика *землі* індивідуально-авторським субстантивним означенням *веснородниця* підтверджує, що авторські вживання прикладок не тільки виражають ознаку предмета чи явища, але й забезпечують його додаткову

якісну характеристику, увиразнюють експресивну тональність і образу, і його контекстного оточення загалом.

Індивідуально маркованим є зіставлення *земля – роки*, тобто використання номінації *земля* у функції часовиміру на основі трансформації фольклорної формули, наприклад: *Прилетіли твої фото у вирій –/ не за тридев'ять земель, а за тридев'ять років* (КЛ–В, с. 64). Ліна Костенко використовує фразеологізм *за тридев'ять земель* як модель для творення оказіональної синтаксичної сполуки *за тридев'ять років*. Пор.: «тридев'яте царство (королівство) = тридев'ята земля – у народних казках – дуже віддалена (далека. чужа) країна, земля» [63, с. 605]. У цьому контексті маємо переконливе підтвердження того, що фольклор – це «сфера корінних ресурсів поетичної образності» [75, с. 86], а трансформації фольклоризмів – невичерпне джерело свіжого мовного образу, асоціативного розвитку ряду номінацій.

Функціонування налізованого лексико-семантичного варіанта номінації *земля* у поетичних мікроконтекстах пов'язане з використанням розмовно-побутової фразеологічної одиниці *ударити (кинути) / ударяти (кидати, бити) лихом об землю* 'забувати біду, горе, не журитися, не втрачати надії на краще' [225, с. 911], 'забути горе, перестати сумувати' [63, с. 244]. Порівняймо: *Люто вилетів на греблю,/ Вдарив тугою об землю –/ Обірвались струни у музик* (ОБ–СЛ, с. 95); *Сивий мій друже.../ Ах, сивий мій друг,/ Лихом об землю, як шапкою, вдаримо* (ОБ–СЛ, с. 109); *Вдар об землю лихом, не тужи,/ Та й шукай собі до пари іншу* (ОБ–УДС, с. 36). Такий прозаїзм надає поетичному контекстові експресії невимушеності, природної тональності.

Метафори одоративної семантики із семантичним центром *земля* увиразнюють конкретно-чуттєвий, емоційно-оцінний зміст поезій: *Гасне вечір, потонає в сизій млі – / І розтанув серця глетчер/ В дивних пахощах землі* (ДХМ–В, с. 39); *Мились росами десь під тучею,/ В землю падали в добрім літі,/ І ставала земля пахучою,/ Ніби яблуко на орбіті* (МА–ЖС,

с. 210); *І пахощі землі мережились димами* (МА–ЖС, с. 238); *Родючих піль напруга і потуга/ Дає мені відряду у житті/ І пахощі землі в рахманнім полі* (МА–ЖС, с. 139); *земля була повна запаху чорного хліба* (ВВ–П, с. 77). Як бачимо, контексти дають приклади лише приємних запахових відчуттів від землі, отже ці образи мають позитивне психолого-стилістичне забарвлення.

Образ занурення, вгрузання в землю використовується поетами для створення мотиву сили, міцності почуттів, конкретно-чуттєвого сприйняття реальності й небайдужого до неї ставлення: *Вже в душу спомини – і ті/ Вросли, мов камені у землю* (ГІ–НЛ, с. 54); *Загруз я по серце/ У землю в'язко./ Вона мене цупко трима* (ВС–ТГ, с. 118). При цьому загальномовний фразеологізм *вростати в землю* ‘завмирати, залякати на місці від великої несподіванки чи сильного хвилювання, страху і т. ін.’ [225, с. 151] постає лише як омонімічна сполука, тло для розгортання поетичних мікроконтекстних асоціацій.

Мінорні асоціації пронизують мікроконтексти, які ґрунтуються на розглянутих вище фольклорно маркованих асоціаціях *земля – могила* [пор. 63, с. 244], *земля – смерть*, наприклад: *Танки линуць, вкриває бою мла/ Землю ту, що потом перемита* (МА – ЖС, с. 102); *пройдуть віки/ і земля наповниться білими кістями людей* (ТЮ–БН, с. 45) і под. Такі контексти не тільки поглиблюють розуміння поетичного образу як певної моделі дійсності, що вербалізує отриману з дійсності інформацію у новій художній сутності, але й формують вичерпніше уявлення про національну мовну картину світу.

2.2.4. Земля – «країна». Розглядувані контексти засвідчують також актуальність б-го значення лексеми земля – ‘край, певна територія’, як-от: *Ступив на траву не відомої досі землі* (КЛ–В, с. 51). Його конкретизація передбачає два аксіологічно марковані напрямки – *земля (край) своя* та *земля (край) чужа*.

Так, значення 'своя земля' виводить контекст на семантичний зв'язок номінації *земля* зі словом *батьківщина* (1. Країна стосовно до людей, які народилися в ній та її громадянами [181]), що не відображено у словниковій статті СУМ. Закорінена в народнопоетичній традиції (див. п. 2.1. **Міфопоетика образу земля як основа його семантичного розвитку в народній пісні та індивідуально-авторських системах**) й продовжувана на всіх етапах розвитку української поетичної мови, зокрема й ХХ ст., ця художньо-образна інтерпретація засвідчена в поезії шістдесятників. Про такі взаємозв'язки у поетичній мові та її фразеології В.С. Калашник слушно зазначав: «у процес поетичного фразотворення активно включаються в ролі синонімів такі стрижневі слова, як Батьківщина, Вітчизна, земля а також художні означення до них рідна, моя, мати» [75, с. 86].

Аналізовані мікроконтексти показують, що в семантичній структурі номінації *земля* на перший план виходить не територіальна градація суспільства, а чинник прив'язаності до конкретної місцевості (*Шматок землі, ти зवेशся Україною./ Ти був до нас. Ти будеш після нас* (КЛ–В, с. 46); *тісно буде нам на клаптику землі* (КЛ–В, с. 209); *Земля Вітчизни, квітни і живи* (КЛ–В, с. 92), духовний зв'язок із народом, його традиціями (*Поезія? Народ? Це видумали люди./ Це в'яже до землі./ А ми – кочівники* (КЛ–В, с. 195).

Цю тенденцію підтверджує також характерне поєднання номінації *земля* з епітетами-маркерами територіальної належності: *А чого ж він прийшов у вільну древлянську землю* (КЛ–В, с. 401); *А було це увечері, як земля древлянська вже спала* (КЛ–В, с. 401); *А вже земля древлянська рве на собі вогненні коси!* (КЛ–В, с. 402).

Семантична цілісність цього образу зберігається і в тих поетичних фрагментах, де семантичні конкретизатори *Вітчизна, Україна* представлені імпліцитно: *О земле жорстока і мила* (ВС–ЛМ, с. 264); *О земле втрачена, явися/ бодай у зболеному сні* (СТВ–ДБ, с. 67); *душу хай*

обшмугляю об камінь –/ все одно милішої нема/ за оцю утрачену й ледачу,/ за байдужу, осоружну, за/ землю цю, якою тільки й значу/ і якою барвиться сльоза (СТВ–ДБ, с. 147). Мовними знаками інтимізації, що переконливо виявляють справжнє ставлення авторів до *землі-батьківщини*, у наведених віршових фрагментах слугує прикметник *мила*, ступенева форма *миліша*.

Мотив любові до *землі-батьківщини*, її захисту від ворогів по-різному втілюється в поетичній мовотворчості поетів ХХ ст., переплітаючись з асоціатами *війна, смерть, труд/праця, щастя, любов*: *Ми вмирали на землях Європи,/ Щоб нащадкам вже більш не вмирать* (МА–ЖС, с. 130); *мільйони рідних рук працюють день і ніч/ в підземній глибині, возводять вежі й брами/ на звільненій землі, для щастя всіх сторіч* (СВ–ТЯ, с. 48); *Нам щастя випало: трудівнику й бійцю/ В труді й вогні любити землю цю* (МА–ЖС, с. 127); *В теплий вирій летять восени журавлі,/ В теплий вирій летять, а весною вертають./ Та любов зостається на рідній землі,/ Та любов зостається/ І нас зігріває!* (ГЄ–НД, с. 124).

Наскрізним є й мотив відповідальності за *землю-батьківщину*, туги за нею: *Ой люди, люди, божя подобизно,/ до чого ж ви цю землю довели?!* (КЛ–В, с. 307); *мені так тяжко без землі,/ завислому у вертикальній трумні* (СТВ–ДБ, с. 184).

Посилення семантики образу *землі-батьківщини* забезпечує його поєднання:

– з епітетом *українська*: *Жалко того, хто їх сіяв весною/ в рідній пахучій ріллі.../ Йду, як у сні, я од бою до бою/ по українській землі* (СВ–ТЯ, с. 72);

– з аксіологічним епітетом *рідна*: *Гіркою судьбою моєю – / Її ще згодують живі/ І рідною тричі землею/ Яку ми обмили в крові* (МА–ЖС, с. 191); *Найсвятіше слово наше – мати,/ Рідна земле, правда і любов!* (МА–ЖС, с. 19); *Але було вже рідної землі – / ото лиш та, що в тебе під ногами* (КЛ–В, с. 354); *І вже з Петербурга буду пити листами той*

спогад/, ту мрію – жити на рідній землі! (КЛ–В, с. 238); *Земля моя рідна! Нема на тобі притулку./ Поети твої – і ті вже тобі чужі* (КЛ–В, с. 237); *Щоб мене зневіра не скосила, / щоб не подолали вороги, – / земле рідна, влиь своєї сили / і вділи цілющої снаги!* (ГЄ–НД, с. 158); *Земле далека і рідна,/ Літер сім звукосрібних* (ОМ–И, с. 27);

– з інтимізувальними займенниками *моя, своя, наша, ця*: *Як поету дала мені крила/ ти у роки далекі та злі,/ як іще юнаком мене вчила,/ мужня жінка [Леся Українка] моєї землі!* (СВ–ТЯ, с. 185); *Як тяжко стукать у чужі оселі,/ Бездомним будши на своїй землі* (КЛ–В, с. 144); *ти віддав мою землю на глум моїх ворогів* (КЛ–В, с. 127); *Треба землю захищать свою* (КЛ–В, с. 128); *Я ж був ладен валятись в тебе тут під ногами/, а ти віддав мою землю на глум моїх ворогів!* (КЛ–В, с. 184); *В твоїх очах незміряна розлука,/ а ти ідеш на землю мою з ханом* (КЛ–В, с. 301); *Де ж мої землі... і діти... і найсолодша жона?* (КЛ–В, с. 174).

Порівняймо мовнопсихологічне відмежування від належності певній території, *землі*, що на текстовому рівні забезпечується уживанням присвійних займенників *ваша, їх*: – *Ну хай же вам Бог посилає/ ... щоб ми ще не раз на вашій землі/ пироги їли* (ТП–ЗТ, с. 143); *Вже їх земля – копалини й копальні* (КЛ–В, с. 84).

Новітні, не властиві фольклорній поетиці типи мовно-естетичного освоєння номінації *земля* спостерігаємо і в сфері текстової актуалізації тропеїчних моделей. Традиційно показовими щодо цього є епітетні та метафоричні структури.

В обширному корпусі епітетів, уживаних у мові української поезії ХХ ст. щодо слова *земля*, на особливу увагу заслуговують експресивно-оцінні означення, що вербалізують зумовлений осмисленням історичного шляху України, а тому наскрізний для національної поетичної традиції асоціативний зв'язок «земля – страждання (журба, біль, сльози)». Серед них домінують прикметники негативного змісту, які групуємо у два сегменти:

– антропоморфні епітети із семантичної площини «емоційно-психологічний стан», наприклад, *сумна, заплакана, жалібна, безрадісна, нещаслива, знедолена*. Порівняймо: *Сидить лише гризот неублаганний смок,/ І душить тугою мій виснажений крок./ Смутна, о земле, ти!* (ЗМ–Т, с. 69); *Снігові замети білолобі/ Поклонялись жалібній землі* (МА–ЖС, с. 175); *На заплаканій землі,/ я давно до всього звик* (СВ–ТЯ, с. 223); *Рай давно б уже прийшов до хати,/ Якби на цій безрадісній землі/ Людьми не вміла Темрява ставати* (МР–П, с. 112); *ти у мене красуня,/ земле моя нещаслива* (КЛ–В, с. 115); *Пам'ять, висвіти якийсь куток/ На моїй знедоленій землі* (МР–П, с. 94);

– негативно-оцінні характеристики із смисломодельовальними семами 'руйнування', 'нищення' – *сплюндрована, знищена, розп'ята, обкрадена, рабована, роздерта* і под. Порівняймо: *О земле, земле, вітром лихоліття/ сплюндрована і знищена украї!// Кому віддам я білі семицвіття/ думок, що до пташиних схожі зграй?!* (КЛЮ–В, с. 355); *Дивились на землю розп'яту/ й шуміли печально ліси* (СВ–ТЯ, с. 156); *Моя обкрадена .../ в століттях скривджена земля* (МР–П, с. 51); *Ти вже не згинеш, ти двожилава,/ земля, рабована віками* (СТВ–ДБ, с. 72); *І стогін посидала звідам/ земля, роздерта динамітом./ А то дідів, жінок, дівчат/ розстрілювалося пачками* (КЛЮ–В, с. 266).

Порівняймо виразні історичні конотації, закладені в іншому (кількісно менш поширеному) різновиді епітетів високого звучання, наприклад: *А ви, мої освічені монголи,/ Нагі внучата княжої землі* (ПД–ВТ, Т. 1, с. 29).

Мовний образ *землі-страдниці*, землі, що плаче, історичної долі землі – це комплекс складних метафоричних структур, які «конденсовано передають результати естетико-пізнавальної діяльності і вкарбовуються в пам'ять завдяки глибині змісту та досконалості словесно-звукової форми ..., втілюють як загальнохудожню істину, так і художню філософію» [186, с. 25]. У них частина образотворчої модифікації припадає на епітетні

контексти з прикметниками *поморщена, розірвана, розорана*. Порівняймо, об'єднані семою 'страждання' мікроконтексти із семантичними центрами:

- рана, кров: *Руїни... мов земля в крові вся,/ огнем розорана до дна* (СВ–ТЯ, с. 146); *дудніла в ранах земля/ котився стогін степами* (ВВ–П, с. 44); *Де вся земля – неначе рана/ і сонце раною – вгорі* (СВ–ТЯ, с. 129); *Земля внизу – кривава рана* (МР–П, с. 261); *То проступає із землі моєї/ Розхлюпана в тисячоліттях кров* (МР–П, с. 90);
- біль: *Земле розорана,/ Болю криниця* (ВВ–П, с. 38);
- стогін, зойк: *І ми поглухли, бо Земля стогнала* (ДІ–ВТ, с. 47); *земле зойку/ тебе засівали / зерном і потом* (ВВ–П, с. 24);
- сльози: *Сибір – то край неволі, де від крові/ І сліз земля скипається* (ГІ–НЛ, с. 89);
- журба: *Моя земля з рахманною журбою* (СТВ–ДБ, с. 107).

Зазначена мінорність епітетних рядів до аналізованої номінації підтримується й у мікроконтекстах, де земля традиційно асоціюється із жінкою: *Земля ридає. Матінко, ридай!* (РБ–КІ, с. 148); *Земля – страдалиця, вдова, ... Скільки убито і розп'ято, – / Знає земля, як стара вдова* (МА–ЖС, с. 108); *Кирпатий мій! Дивлюся я крізь тебе/ У завтрашнє страдалиці Землі* (ВС–ЛМ, с. 249).

Поетика землі-країни не позбавлена й специфічного мажорного забарвлення на зразок: *земля молодими містами/ рясніє, шумить і цвіте* (СВ–ТЯ, с. 125). Така аксіологія властива, зокрема, ідеологічно забарвленій поезії радянської доби.

Як бачимо, зафіксовані в авторській мовотворчості метафори зі стрижневим словом *земля* хоч переважно й продовжують традиційні для національної словесності мотиви, однак для них характерні й нетипові, оказіональні способи текстового вираження, акцентування або й продукування не показових для системи фольклору семантичних варіантів.

Отже, за результатами аналізу функціонально-стилістичного навантаження номінації *земля* у поетичній мові ХХ ст., можна стверджувати, що поетичний словник об'єднує не шість, а чотири значення аналізованих слововживань цієї лексики. Ці розбіжності зумовлені стильовими особливостями слововживання, а також семантичною поліасоціативністю поетизму, коли важко без широкого контексту вичленувати, розмежувати значення, скажімо, *земля* – ґрунт, речовина, поверхня, по якій ходять або ж *земля* – суходіл та поверхня, по якій ходять. Утруднює диференціацію поетичної семантики й написання слова *земля* з маленької літери, коли контекст вказує прямо на широке «планетарне» значення номінації.

Наштовхують на роздуми й матеріали «Словника епітетів української мови» [179, с. 144–148], за якими враховано частотність уживання поетизму *земля* в тому чи тому значенні й структуровано словникову статтю за іншим порядком лексико-семантичних варіантів. Так, за СЕУМ лексема *земля* у поетичному вживанні реалізується у двох значеннях:

1. Ґрунт; площа, ділянка, що використовується для сівби (126 епітетів).
2. Країна, держава, край (59 епітетів).

Так само не ідентичне загальномовному лексикографічному опрацюванню номінації *земля* як етнокультурема в словнику-довіднику В.В. Жайворонка «Знаки української етнокультури», де виділено три значення із врахуванням міфопоетичної, міфоритуальної семантики слова, його зв'язків з іншими етномаркованими одиницями.

У зв'язку з цим порівняймо матеріали таблиці 1 «Лексикографічний портрет номінації *земля*».

Таблиця 1. Лексикографічний портрет номінації *земля*

Словник української мови, Т. 3, с. 557–558	Словник епітетів української мови, с. 144–148	Знаки української етнокультури: Словник-довідник, с. 243–244	Поетичний словник ХХ ст.
1. <i>тільки одн.</i> Третя від Сонця велика планета, яка обертається навколо своєї осі та навколо Сонця. // Місце життя і діяльності людей.			1. Земля як планета.
2. <i>тільки одн.</i> Верхній шар земної кори. // <i>розм.</i> Земляна поверхня, площина, по якій ходять.		1. Верхній шар земної кори, а також уся земна куля як місце життя людей і всього живого (на противагу <i>небу</i> як видимого над поверхнею землі повітряного простору).	
3. <i>тільки одн.</i> Речовина темно-бурого кольору, що входить до складу земної кори.			
4. <i>тільки одн.</i> Суходіл (на відміну від водяного простору).			2. Земля як суходіл, простір.
5. Ґрунт, який обробляється і використовується для вирощування рослин.	1. Ґрунт; площа, ділянка, що використовується для сівби.	2. Ґрунт, який обробляється для вирощування рослин.	3. Земля як ґрунт.
6. Країна, край,	2. Країна,	3. Країна, край,	4. Земля як

держава	держава, край.	держава.	країна.
---------	----------------	----------	---------

Проведений аналіз мовотворчості поетів ХХ ст. дає можливість виявити складну структуру образу *земля*, який представлено в різних ракурсах, що мають як смислові, так і експресивно-оцінні відтінки. Оскільки СЕУМ подає відомості про поетичні сполучуваність номінації *земля* обмежено, то варто, на нашу думку, провести узагальнення аналізованого матеріалу, представити схему семантичного розвитку номінації *земля* у поетичній мові ХХ ст. через характерну текстову валентність.

Таблиця 2. Сполучуваність номінації *земля* в мові поезії ХХ ст.

	Епітетна парадигма	Метафорична парадигма	Компаративна парадигма	Прикладкова парадигма	Фразеологічна парадигма	Контекстні асоціати
1. Земля як планета	Барвінкова, синя	Сльоза, чоло Задубіла, стогнала	Глобус (капусти) Клубок, м'яч		Залишити/ знайти/ шукати слід на землі; замести слід на землі; стара земля	Час, роки, зірка дріт, диск, орбіта, тюрма, світ, краса, душа
2. Земля як суходіл, простір (земля і небо, сонце)		Відреченість			Бути на землі, з'являтися на землі; Нахилятися схилятися, (гнути) до землі	Блискавка, жайвір, пісня, хмари
3. Земля як ґрунт	Ласкава, правічна, молода, моя, тверда, шукана, ошукана, соковита, запашна, пахуча, дівоча, м'яка, суха, мерзла, глекова, важка, німа, убога, скри-	Грудочка, серце, груди, жили, руки, хребет, обличчя, шкіра, тіло, тужавіс, цвіте, мліє, гула, дзвонить, рипить, голосить, схолонула, заснула, живе,	Дівчисько, жінка, панцир, черепаха, медівник, діоген, лев, сад, рута, парча, казка, яблуко	Годувальниця, наречена, весно-родниця, зореносиця	Починати від землі; давати землю й воду; Ударити, (кинути) / ударяти (кидати, бити) лихом об землю	Істота, дівчисько, жінка, роки, могила, кістки, смерть

	<p>вавлена, спопеліла, сива, червоняста, глибокомудра, згорблена, скорботна, сонцелика, димуча, дрімотна, ясночола</p>	<p>зітхнула, шепотіла, дихає</p>				
<p>4. Земля як країна</p>	<p>Відома, невідома, своя, чужа, звільнена, жива, українська, рідна, моя, твоя, наша, своя, ваша, їх, втрачена, жорстока, мила, байдужа, осоружна, розп'ята, заплакана, жалібна, обкрадена, скривджена, безрадісна, нещаслива, знедолена, рабована, древлянська, поморщена, розірвана, розорана</p>	<p>Клаптик зойку, сліз; стогнала</p>	<p>Вдова, рана</p>	<p>Страдниця</p>		<p>Мати, рана, кров, біль, журба, війна, смерть, труд, праця, щастя, любов</p>

Висновки до розділу 2

Аналіз мови поезії ХХ ст. щодо відображення в ній процесів концептуалізації номінації *земля* показав, що він відбувається в напрямку “підтримки” міфопоетичного змісту лексеми, а також лінгвостилістичного оновлення її поетичної семантики через розширення асоціативно-образних зв’язків, валентних потенцій.

На сьогоденному етапі розвитку національної поетичної мови образ *земля* кваліфікується як один із концептуально значущих її складників. Передусім це змістово й емоційно місткий стрижень народнопісенної системи, насичене багатьма глибинно закодованими смислами етнокультурне поняття із розгалуженою системою узагальнено-образних значень та стилістичних конотацій.

Експресивна концептуалізація образу *земля* в українській поетичній мові активно розвивається в позитивному напрямку з посиленням сакрального характеру міфопоетичного трактування стрижневої реалії.

Поетичні мікроконтексти дають чітке уявлення про смислове розрізнення бінарних опозицій аксіосимволів *землі* – життя, смерть, могила та мати, годувальниця, страдниця.

Кожний із векторів опозицій має властиві їм закріпленні довготривалою народнопісенною практикою образні маркери – *свята, сира, чорна, щедра, рідна, чужа, своя*, які, у свою чергу, стають стимулами розвитку й поширення асоціативних рядів, що мають свої відмінності в поетичних мікроконтекстах із міфопоетичним змістом та “загальним” власне поетичним.

Зокрема, в образній мікропарадигмі, розгортання якої стимулюється аксіологемою *свята земля*, одне з чільних місць належить образному значенню *земля* – *правда, справедливість*, яке стимулює зв’язки з асоціатом *очищення* (вода, вогонь). Іншим вектором асоціативного

розгортання та концептуалізації семантики формули *свята земля* є значення *мати – Батьківщина (рідна)*.

Подальший розвиток архетипного значення ‘рідна земля’ здійснюється за рахунок актуалізації потенційно присутньої в парадигмі цього концептуального образу бінарної опозиції «свій – чужий».

Прикладкова асоціація *земля-мати* розвивається в напрямку опрацювання символічного смислу ‘джерело життя’ й стимулює приєднання означення *годувальниця* з концептуальними означеннями *щедра, родюча*. Цей ряд зв’язків залучає номінацію *земля* до парадигми *мова*. До того ж, *мати* стає стимулом для поповнення ряду асоціатами *біль, страждання, плач, любов*.

Аксіологема *сира земля* передає образне значення *смерть, туга*, що стимулює контекстуальне співвіднесення з постійним означенням *чорна*. Сучасні автори по-новаторському використовують цей епітет, розвиваючи нові семантичні ракурси (*чорна земля неба* (Б. Бойчук). Крім того, поети оновлюють колоративну сполучуваність поетичної номінації *земля*, поповнюючи епітетний словник лексемами *біла, сіра*, а також цілим рядом складних прикметників із колірним компонентом (*чорнотіла*).

У корпусі народнопісенних текстів виявляємо чимало цікавих ілюстрацій, що підтверджують непересічну художньо-естетичну вартісність та структурно-сміслову розмаїтість контекстуальних реалізацій експресивно маркованого символічного значення *земля – туга*.

Цей вектор концептуалізації найширше представлений фразеологічними образними висловленнями.

Семантичне оновлення номінації *земля* в українській поетичній мові ХХ ст. – це процес концептуалізації стрижневих значень ‘планета’, ‘суходіл, простір’, ‘грунт’, ‘країна, держава, край’ у їх жанрово-стилістичній специфікації та текстоцентричній позиції. “Звуження” поетичної семантики номінації *земля* – це явище, спостережуване на тлі її лексикографічного опрацювання в загальномовному, різностильовому вживанні. Натомість

виділені та проаналізовані епітетні, метафоричні, фразеологічні структури поетичної мови ХХ ст. підтверджують кількісне та якісне розширення функціональної, текстової парадигми номінації *земля* на тлі певного семантичного обмеження стилістично актуальних лексико-семантичних варіантів щодо створення національно-культурного поетичного образу *земля*, його конкретно-чуттєвого осмислення.

Розділ III

**ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ПАРАДИГМА НОМІНАЦІЇ *ЗЕМЛЯ*
В УКРАЇНСЬКОМУ ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ХХ СТОЛІТТЯ****3.1. Асоціативно-образне розгортання номінації *степ***

Відомо, що в поетичній мові образні потенції слова розкриваються завдяки багатству традиційних та okazіонально встановлюваних асоціативних зв'язків. Адже динамічна природа поетичного слова дозволяє йому «входити в змінні контексти, у результаті чого змінюється й смислове наповнення слова, що повертається різними боками» [90, с. 241]. При цьому свою виразну специфіку мають образи, які в процесі становлення й розвитку української поетичної мови універсалізувалися як змістово насичені мовно-естетичні коди, у яких закумуляовано колективний досвід сприйняття певних реалій, явищ, подій тощо та експліковано національно значущі морально-етичні цінності. Такі образи зазвичай характеризуються передбачуваними векторами асоціацій і систематичністю текстової актуалізації, мають аксіологічне значення та культурну або національну маркованість. До цього корпусу зараховуємо й номінацію *степ*.

Номінація *степ* уже була об'єктом фрагментарних досліджень на матеріалі творчості одного автора – Є. Маланюка (Л.О. Ставицька, О.М. Тищенко), Л. Костенко (І.М. Дишлюк). Особливості тропеїчного освоєння цього образу частково відбито в розвідках С.В. Форманової [224]. Досвід системного опису словникової, текстової і психолінгвістичної парадигм концепту *степ* узагальнено в дисертації О.Є. Єфименко [59], однак джерельна база цього дослідження не охоплює корпусу сучасної української поезії, обмежуючись тільки матеріалом художньої прози

(Г. Квітка-Основ'яненко, М. Коцюбинський, Ю. Яновський, У. Самчук, І. Багрянний, О. Гончар, П. Загребельний).

Вичерпний аналіз синтагматичного й парадигматичного розгортання образу *степ*, окреслений на матеріалі поетичної мовотворчості Яра Славутича, подає Н.М. Сологуб у монографії «Мовний портрет Яра Славутича» [184]. Авторка детально розглядає параметри й механізми естетичних перетворень цього концептуально навантаженого, етномаркованого мовного знака, вказує на основні типи його актуалізаторів, доводить, що «степ – концептуальне поняття у мовній картині світу цього поета» [184, с. 27]. Особлива увага в дослідженні акцентована на тому, що назви реалій степу стають стилетворчими та системотворчими чинниками індивідуальної мови письменника, а «притаманний назвам цих реалій оцінний потенціал спрямовується автором у площину провідних ідей, настроїв епохи чи настроїв самого автора» [184, с. 27].

Водночас цілісного наукового представлення лексико-семантичної та етнолінгвістичної парадигми образу *степ* на матеріалі мови поезії ХХ ст. в українській стилістиці поки що немає. У пропонованому структурному підрозділі маємо на меті частково розв'язати цю проблему, простеживши шляхи асоціативно-образного та естетично-оцінного розгортання номінації *степ*, довести її стилістичну значущість як ключового мовного знака етнокультури і функціонально навантаженої одиниці мови української поезії на хронологічному зрізі ХХ ст.

Як слушно стверджує О.Є. Єфименко, «слово *степ* для українців відбиває явище, пов'язане з територіальним ареалом, що обіймає більшу частину українських земель, і це не могло не вплинути на ККС українців, що відбилося в мові» [59, 36–37]. Це дає підстави зарахувати його до визначальних для українців мовних знаків, амплітуда текстового вживання яких «дозволяє виділити в образних метаморфозах цих слів-понять вічне, величне і водночас національно-специфічне, ціннісний сенс,

загальнолюдську вартісність» [96, с. 15]. Цю тезу переконливо підтверджують позитивно марковані поетичні слововживання на зразок: *І все перед мене задумані гори/ збігають, мов килим ясний до Дінця,/ і ріднії села, і рідні степи* (СВ–ТЯ, с. 54); *Рідний степ – широкий, вільний, пишнobarвний і квітчастий* (ВМ–ЄЗ, с. 37); *Там, за порогами, в степах, де землі щедри і розлогі, сидять лелеки на стовпах і ріллі дихають вологі* (КЛ–В, с. 67); *Ранку радю, степам в щедрих росах* (ОМ–И, с. 74) та ін. Як бачимо, актуалізаторами позитивної оцінності номінації *степ* постають передусім ужиті в її контекстному оточенні епітети, які формують достатньо розгорнуте мікрополе. У його центрі – художні означення *рідний, щедрий, квітчастий* тощо.

У мові української поезії ХХ ст. вицленуємо кілька типів усталених (традиційних) та індивідуально-авторських співвіднесень, що відбивають закономірності образно-асоціативної сполучуваності лексичної одиниці *степ*. Найбільш концептуально навантаженими серед них варто визнати *степ – Україна* та *степ – воля*. Перший із них показово реалізується:

а) в іменниково-прикметниковій сполуці *українські степи*: *хто ви – Борджія чи Клеопатра, Жанно д'Арк українських степів* (МЄ–П, с. 50);

б) у типовій для індивідуальної поетичної мови В. Сосюри генітивній конструкції *степи України*: *І так гостро я знов пригадав,/ як колись політруком блукав/ я в могутніх степах України* (СВ–ТЯ, с. 99); *Моя пісня не тут./ Моя пісня в степах України* (СВ–ТЯ, с. 136). Вживання в одному контекстному оточенні з поетонімом *пісня*, посилення епітетом *могутній* підтверджують позитивну оцінність цих образів і сприяють їх усталенню як своєрідної поетичної норми. Порівняймо виразне ідеологічне звучання віршового фрагмента, в якому генітивна сполука *степи України* нарощується актуальним для доби В. Сосюри прикметником *партизанські*: *А над нею набої гудуть і гудуть/ в партизанських степах України* (СВ–ТЯ, с. 136).

Інший тип вербалізації асоціативного зв'язку *степ – Україна* показовий для мови української поезії другої половини ХХ ст., зокрема

для мовостилів шістдесятників. Прагнучи віднайти нові способи вираження національно значущої семантики номінації *степ*, вони ставлять її в один ряд з етнокультурно навантаженими антропонімами (*Тарас*), гідронімами (*Дніпро*), порівняймо: *Я люблю тебе степом, Дніпром і Тарасом, / Орлім небом в барвистості хмарних споруд* (ВМ–ЖЛ, с. 34); *Болить Дніпро. Степи і ниви голі/ болять* (МР–П, с. 322). У цьому, на думку сучасних дослідників, закодована історично-культурна прагматика образу *степ*: він маркує «різні епохи, сигналами яких (мовними знаками історії) виступають ... імена, назви місцевостей тощо» [184, с. 32].

Об'єктивний культурно-історичний та етнонаціональний досвід українців знаходить метафоричне вираження в контекстах, у яких простежено текстовий зв'язок образу *степ* та мотиву *воля*: *Я і посестра, вітер і степ, / – ніжність і воля, сила і крєп* (ДХМ–В, с. 24); *Та, привчені до клітки, полохливі, / Давно забувши волю і степи, / Слова корились, як раби лїниві* (ОБ–УДС, с. 71); *У тих побитих долею степах, / Де поховали волю запорожці* (ГІ–НЛ, с. 146). Засвідчене в поданих ілюстраціях акцентування семи 'втрачена воля' досягнуто завдяки актуалізації негативної конотації, імплікованої у значенні дієслів *забути* («1. Переставати пам'ятати когось-небудь, не зберігати в пам'яті. 2. Робитися, бути байдужим до когось-чого-небудь, переставати думати про когось-, що-небудь» [21, с. 283], *поховати* («1. Закопати в землю...; здійснити похоронний обряд; погребти» [21, с. 909]), і додатково посилено експресією тричленної означально-метафоричної структури *побиті долею степи*.

З асоціацією *степ – воля* пов'язане також уведення номінації *степ* до складу пейзажних описів, змодельованих за участю типових для української поезики, впізнаваних мікрообразів *могила, козацькі могили, курган, скіфська баба* і т. ін. Зазвичай вони зумовлені осмисленням геопросторової реалії *степ* як місця, пов'язаного з багатьма важливими історичними подіями, як простору національної пам'яті: *Високий, рівний*

степ./ Зелений ряд могил./ І мрійна далечінь, що млою синіх крил/ Чарує і зове до еллінських колоній (ЗМ–Т, с. 79); *Степи безкраї і могили,/ що їх Шевченко оспівав,/ у них романтику впоїли/ і гуртували їх до лав* (КЛЮ–В, с. 160); *Серед степу, де горить калина, могила* (СТВ–ДБ, с. 62); *Замглиє степ козацькими могилами* (КЛ–В, с. 176); *Стоять в степу брати мої кургани* (КЛ–В, с. 158); *Ти, скіфська баба, кам'яна незграба, стоїш в степах...* (КЛ–В, с. 198). Такі образи, за слушним спостереженням дослідників, не тільки виступають логічними складниками лексико-семантичного мікрополя «степ», але й забезпечують його часову маркованість, символізують знакову для національної мовної картини світу правічну давність степу [184, с. 34; 208, с. 93].

Одним із мотиваційних чинників оформлення асоціативного зв'язку *степ* – *воля* слід визнати зафіксовану в словниковому тлумаченні дистрибутивну ознаку ‘великий’ [ВТССУМ, с. 1193], що пов'язується з просторовими параметрами степу, його безкрайністю, необмеженістю, горизонтальною відкритістю і т. ін. Саме вони, на думку Д.С. Лихачова, сприяли поняттєвому узагальненню *степу* як символу *волі*: «Широкий простір ... виливався в специфічні поняття й уявлення ... Вільна воля — це свобода, поєднана з простором, нічим не обмеженим простором» («Заметки о русском»). Цей просторовий фактор показово «відбивається в національно-мовній картині світу українця» [59], пояснюючи усталену сполучуваність слова *степ* з епітетами *широкий* («2. Який займає великий простір ... // Який не має видимих меж; безмежний, неосяжний» [ВТССУМ, с. 1396]), *вільний* («10. Такий, де немає тісноти; широкий, просторий, безкрай» [ВТССУМ, с. 146]), *безмежний* («Який не має видимих меж, безкрай, безконечний» [ВТССУМ, с. 43]), *неміряний* («Який не піддається вимірюванню; дуже великий, неосяжний, безмежний» [ВТССУМ, с. 607]). Порівняймо: *Пухом тумани із крил її падають,/ Стеляться в вільних степах,/ Літо зелене і радісне згадують* (РМ–ВТ, с. 73); *Отак ми на село велике/ в степу широкім набрели./ Такі злинали звідти крики,/ що нам аж*

вуха загули (КЛЮ–В, с. 264); *Рідний степ – широкий, вільний* (ВМ–ЄЗ, с. 37); *Безмежний степ* вперше цупко брав мене,/ оторопілого малюка, в свої сиві долоні (ДІ–ВТ, с. 153); *У цих краях торгуючи давно,/ грек прорубав у Скіфію вікно,/ У ті степи неміряні, небачені* (КЛ–В, с. 199).

Своєрідний тип реалізації семи ‘воля’ засвідчує номінація *степ* у поєднанні з епітетами *дикий* (у знач. «первозданний»), *буйний*, пор.: *І, мов лелеки,/ чолом черкаючися зір,/ попростували в степ ми дикий,/ переступали через ріки,/ події, сповнені поваб...* (КЛЮ–В, с. 264); *Із трьох сторін лиш дикий степ,/ Не чути й вітрових причеп –/ Потомлені* (ФП– П, с. 112); *Угору линуть звуки «Заповіту»,/ схиляється весь натовп на коліна./ Судилось буйним степом половіти/ тобі в віках минулих, Україно* (КЛЮ–В, с. 156). Такі поетичні слововживання – характерна ознака авторських ідіостилів неокласиків.

До індивідуально-авторських художніх означень, які в естетичній формі виражають необмеженість степового простору, зараховуємо епітет В. Сосюри *крилаті* (*Лине вечір на степи крилаті* (СВ–ТЯ, с. 43), виявлене в ідіопоетиці М. Зерова означення *широколанний* (*Широколанний степ, бліді свічада ставу,/ Берегових грабів грезет і златоглави,/ Повітря з синього і золотого скла/ І благодатний дар останнього тепла* (ЗМ–В, с. 81) та зафіксований у мовостилі Л. Костенко оказіональний прикметник *пустоширокий* (*Стоїть могила свіжа при дорозі./ Будяк. Стерня. Пустоширокий степ* (КЛ–В, с. 380). Естетичну вартісність останнього переконливо підтверджує його фіксація в Словнику епітетів української мови [179, с. 341].

Ознака ‘широкий, необмежений’ домінує також в автологічних образах (*простори,/ і шахти, й заводи, й степи без кінця* (СВ–ТЯ, с. 54); *І так нам вільно, так повільно, таке роздолля степове!* (КЛ–В, с. 412), генітивних метафорах (*Стежка там вузенька/ в’ється в даль степів* (СВ–ТЯ, с. 20); *Залізним плугом переоре/ Всю широчінь руду степів,/ І наберуть кольорів/ П’янки примари снів* (КЛЮ–В, с. 52); *Степів жорстока широчінь* (МЄ–П,

с. 39), порівняннях (*Мов пустеля неоглядна,/ Степ пожовклий восени* (ОО–П, с. 41).

Ця ж ознака мотивує семантику індивідуально-авторських неолексем, створених за допомогою префікса *без-*. Зокрема, це:

– оказіональний епітет до іменникової кореляції *степ – рівнини* прикметника *бездеревні* («на яких не ростуть дерева, немає дерев»):

Світвся степ – рівнини бездеревні (КЛ–В, с. 442);

– неологічна прикладкова структура *степ-безконечник*: *Тепер у нього степ-безконечник* (КІ–ТА, с. 126).

Естетизація параметра ‘безмежний горизонтально відкритий простір’ уможлиблює асоціативне ототожнення *степу* і *неба*, їх ситуативне зрощення в епітетний образ *небесні степи*: *Ми отут на планеті, він собі отамо./ Тільки зорі в нас спільні та небесні степи* (КЛ–В, с. 307).

Варто відзначити багатство граматичних засобів, якими на текстовому рівні забезпечується експлікація семантики іменника *степ* як відкритого простору. Так, у мові української поезії ХХ ст. продуктивними засобами її вираження стають іменниково-прийменникові конструкції *у степ* (*степи*), *у степу*, *посеред степу*, *на степи* і т. ін.: *Під регім і бурю, під грім од повстань/ од всіх своїх нервів у степ посилаю – / поете, устань!* (ТП–ЗТ, с. 381); *Потяг промерзлий відбув у забуті степи* (ОБ–УДС, с. 19); *Там, у степу, схрестилися дороги,/ немов у герці дикому мечі* (ВС–ЛМ, с. 194); *Ти, коню, ще послужиши козакові,/ Іще зустрінеш у степу зорю* (МР–П, с. 62); *В степу вже літо розмовляло з вереснем/ і всі віки жили вже без адрес* (КЛ–В, с. 68); *І гайворонням, ніби чорним листом,/ із неба облітала на степи* (КЛ–В, с. 380); *Напав я на тебе раптом/ На стежці посеред степу* (ПД–ВТ, Т. 1, с. 163). Наведені ілюстрації засвідчують активне розгортання горизонтальної семантики образу *степ*, в якій домінує ознака ‘відкритий, необмежений простір’. Натомість вектор вертикального осмислення степу в просторовому універсумі осмислюється епізодично і

репрезентований єдиною конструкцією *над степом*: *Ворухнув кривавими губами – / І над степом голос заgrimів* (МР–П, с. 293).

Сема просторової відкритості, горизонтальної необмеженості присутня також у структурі поетичної обставини *зі степу у лиман* (*Та вітер зі степу несе у лиман/ Осіннє насіння акцій* (ВМ–ЦЖ, с. 60), дієслівно-іменникової сполуки *розвіялись в степах* (*Папуша тютюну розкурена, та й годі./ Розвіялось в степах, такий солодкий дим* (КЛ–В, с. 418).

Усі проілюстровані слововживання сприяють створенню синтетичної моделі образу *степ* як важливого фрагмента національної мовно-просторової картини світу.

Семантику розглядуваної номінації часто визначає контекстна присутність лексичних конкретизаторів, що вербалізують пов'язані із степом зорові, звукові (акустичні, музичні), одоративні, колірні, температурні асоціації тощо. Так, наприклад, об'єктивний колективний досвід сприймання кліматичних умов степової зони відбиває температурна асоціація *степ – сонце, спека*: *Змарнілий небосхил роздерли нагло труби/ де ластівки кричать про сонце та степи* (СВ–ТЯ, с. 191); *Де рідне сонце славу в вишніх/ Співа полишеним степам* (МЄ–П, с. 7); *І тільки степ, і тільки спека, спека,/ і озерявин проблиски скупі* (КЛ–В, с. 132). Такі природні асоціації дієво розкривають естетичний смисл реалії *степ*, перетворюючи денотативне значення мовних знаків, що її супроводжують в авторських контекстах, на конотативне.

Своєрідним інтенсифікаційним вектором текстового розгортання асоціації *степ – сонце, спека* є вживання щодо іменника *степ* епітетних характеристик *спраглий* («перен. Який не має достатньої кількості води, вологи» [21, с. 1181]), *спалений* («який зазнав дії вогню, сонця і т. ін.; обпалений, почорнілий» [21, с. 1165]), *спопелілий* («спопеліти – перетворитись у попіл, згоріти вщент» [21, с. 1178]). Об'єднані належністю до ЛСП «вогонь», вони функціонують як носії відповідної семантичної ознаки:

Літо, на спраглий степ хрестильну кров скропи (МЄ–П, с. 18); *Здавалося, по спаленім степу/ Іде стражденна Україна-мати* (МР–П, с. 283); *Спопелілий степ зобіч куріє* (СТВ–ДБ, с. 176).

Як антитетична до аналізованих епітетів сприймається предикативна метафора *холоне степ*: *Холоне степ, і невкипілі зорі/ рогатий жук виймає рогачем* (КЛ–В, с. 36).

Значний підкорпус образів з опорним словом *степ* формують колірні метафори, епітети, актуальне значення яких мотивоване усталеним (*синій, блакитний, білий, сизий, сивий*) або ж індивідуально-авторським (*гнідий*) характером встановлюваних асоціацій. Порівняймо: *По блакитному степу вороний вітер* (ТП–ЗТ, с. 74); *Ми прощалися з тобою/ в білому степу* (СВ–ТЯ, с. 270); *Промінь ранку ліг на синій степ* (СВ–ТЯ, с. 163); *По синіх степах дикий вітер повіяв примару* (МЄ–П, с. 37); *Зробив він з мене дикий сизий степ,/ Байдужого жбурнувши літ на триста* (ДІ–ВТ, с. 69); *І пахнеш ти, як синій степ* (КІ–ПМ, с. 46); *А хмари, як подерті./ І сизий степ ще звечора в росі* (КЛ–В, с. 75); *Пролетіли коні повз воріт / Сивим степом понад житом.../ Одлунала сріблом литим/ Малинова музика копит* (ОБ–ВТ, с. 24); *В гнідих степах на степовім коні/ Та гнівна воля стала у Британі* (ВМ–ЦЖ, с. 72).

Динамізацію колірної ознаки демонструє дієслівна метафора *степ чорніє*: *А навколо степ самотній, наче крук, чорніє* (ОО–П, с. 28). Базове значення кольору в цьому разі продуктивно трансформується в конотативне, експресивно-оцінне, зокрема й засобом запозиченого із народнопісенної поезики колірно маркованого порівняння *наче крук*.

Як відомо, поетичний текст – це «індивідуально-авторська реалізація парадигматичних (вертикальних) і синтагматичних (горизонтальних) мовних відношень. У цій системі синтагматичні зв'язки – варіативніші, динамічніші, вони можуть порушуватися і часто порушуються, що зумовлює моделювання нової естетичної реальності. Це засвідчено

асоціативно-семантичним розвитком аналізованого образу в ракурсі накладання полів *степ* та *людина*. Таку тенденцію простежено:

- в антропоморфізуючих епітетах: *Бачу за морями молоді дороги,/ де припав до неба синьоокий степ* (СВ–ТЯ, с. 194);
- у метафорах-персоніфікаціях: *Ходить степ. Замислений степ. А на ньому синій жупан* (СВ–ТЯ, с. 20);
- у метафорах із соматичним компонентом: *Душа – бездомний степ* (КІ–ПМ, с. 283); *а степам/ будуть груди пекти ті залишені в полі гранати,/ те покиддя війни на грузьких слідах череди* (КЛ–В, с. 54);
- у фольклорно маркованих метафорах-ідентифікаціях: *Пісня – посестра, степ – побратим,/ – вольная воля трьом нам усім* (ДХМ–Т, с. 23);
- у порівняннях: *Жили як степ, обличчям до небес* (КЛ–В, с. 425);
- у парцельованих конструкціях, на рівні яких смислово і граматично урівноважуються суб'єкти поетичної дії, виражені займенником *ми* та іменником *степ*: *І ми... і степ... і жовтий падолист* (КЛ–В, с. 26).

Лексико-стилістична парадигма, яка відтворює асоціативне співвіднесення *степ* – *час*, кількісно не репрезентативна: *Що ти знала в житті?/ Сиві будні, як наші степи?* (ОБ–УДС, с. 75).

Актуалізація мовного знака *степ* відбувається також в асоціативно-звуковому ракурсі. Опорними словами, до виражально-оцінного змісту яких апелюють автори, в контекстах цього типу стають:

- іменники *пісня, звук, струна, бандура, вітер, дзвін, голос, радіо*, також – *тиша*: *Котиться спів у степи,/ йде від села до села* (ТП–ЗТ, с. 89); *Я бриню, як струни/ Степу, хмар та вітру* (ТП–ЗТ, с. 93); *Розсипається/ Степ синім дзвоном* (СВ–ТЯ, с. 20); *В тишині твоїй зацімлілий/ правкраїнське радіо степу/ не дає ні вітру ні хвилі* (МС–П, с. 105); *Протяжний звук із прастепу* (КІ–ТА, с. 66); *І в пуга тяжкі клинописні закована з давніх-давен, в степу оживає пісня давно зацімлілих племен* (КЛ–В, с. 161); *А чий навіжений голос/ вештається серед степу?* (СТВ–ДБ, с. 138);

- прикметники та дієприкметники (*гудучий*): *В оцих вихройдучих, гудучих ... степах* (ДІ–ВТ, с. 140);
- дієслова (*густити, бриніти, шуміти, стогнати*) та дієслівні сполуки: *Стогне степ тепер голодний/ танками./ Невблаганне сонце сушить/ дні мої* (КЛЮ–В, с. 301); *Шумів травною степ шовковий,/ Сміявся день, пісні лились* (ОО–П, с.117); *Думу тяжку степ мій шумить* (ВВ–ІУ, с. 8); *Гули степи. Воли жували жито.* (КЛ–В, с. 91).

Як бачимо, текстова репрезентація номінації *степ* через звукові характеристики продуктивна на всіх етапах розвитку української поетичної мови ХХ ст. Зазвичай такі звукові метафори вибудовуються за рахунок стилістичної взаємодії багатозначного іменника або ж дієслова-полісеми, переносне значення яких зафіксоване у СУМі, і номінації *степ*.

Мовно-естетичний розвиток образу *степ* відбувається також у низці одоративних конкретизаторів, традиційних для українського світовідчуття запахових образів та асоціацій. Виразними з цього погляду вважаємо:

- взаємностимульовану природну асоціацію *степ – рослини* (*Вони ведуть тебе у невідоме,/ і, може, десь за кряжем кам'яним/ все буде так, як то було удома:/ пахучий степ із полином терпким...* (КЛЮ– В, с. 319); *Пахне степом сизий деревій* (КЛ–В, с. 134); *степ – вітер* (*І пахнеш ти, як ... степ, омийтий свіжими вітрами* (КІ–ПМ, с. 46); *О свіжий дух степів,/ о поцілунків смак* (СВ–ТЯ, с. 13);
- історично й етнокультурно забарвлену асоціацію *степ – чумаки*: *Пахне степ чумаками, волами, возницями* (ВМ–ЦЖ, с. 34).

Глибокі історичні конотації, апеляції до культурного досвіду читачів закладені в оказіонально вживаних щодо номінації *степ* епітетах *половецький, таврійський, припонтійський, скитський*: *Мов на бандурі велетенській грає/ Співучим вітром припонтійський степ* (МЄ–П, с. 310); *скитський степ обудиться, зітхне* (МЄ–П, с. 15); [Україна] *божевільна Офелія половецьких степів* (МЄ–П, с. 560); *В оцих вихройдучих ... таврійських степах* (ДІ–ВТ, с. 140).

Естетичний зміст епітетної сполуки *степ половецький* в інтерпретації Л. Костенко посилює звукозмістове зближення прикметника *половецький* з предикатом *половіє*: ***Степ половецький*** *половіє*,/ *Трава аж срібна від роси*. Досягнутий у такий спосіб фоносемантичний перегук неспоріднених, семантично неконтактних в узусі слів зумовлює оформлення консонантної паронімічної атракції.

Дослідження асоціативно-образної парадигми номінації *степ* передбачає також з'ясування типів її експресивно-оцінного освоєння. Передусім це пов'язані з перебуванням у степу, з думками про степ назви емоцій (*жах, туга, сум*), психологічних станів (*самотність, спокій*) тощо. Наприклад: *Але вкарбувалось навіки*:/ ***Жах*** *одинокості, туга посмертна в степу* (ОБ–УДС, с. 19); *Лежить під небом, чистим і високим, холодний степ* ***моєї самоти*** (КЛ–В, с. 113); *Киреї хмар на плечах має вічність*./ *Вони плывуть кудись на Чигирин*./ ***Я хочу в степ. Я хочу в непоміченість***. *По саму душу в спокій і полин* (КЛ–В, с. 299). Експресивний зміст наведених поетичних слововживань підтримується також негативно маркованими епітетами *посмертний, холодний*, поетичною обставиною *по саму душу*, контекстуальною синонімізацією понять *спокій – непоміченість* і т. ін.

Позитивний вектор експресивізації образу *степ* пов'язаний із його вживанням в рамках однієї поетичної синтагми з образом *сон*: *Далеке місто повітове*,/ *і карусель, і степ, і сни* (СВ–ТЯ, с. 221); *На лісах дрімучих, темних*,/ *На незайманих степах*/ *Спочивала Україна*/ *В золотих дитячих снах* (ОО–П, с. 94); *Спи*./ *Ми самотні в безмежжі. Хай нам сняться степи*. (КЛ–В, с. 182).

З погляду експлікації позитивної оцінності заслуговують на увагу індивідуально-авторські метафоричні висловлення *сп'янути степом* («бути захопленим, отримувати насолоду від свіжого степового повітря»); *нагодувати очі степом* («дати змогу надивитися, насолодитися виглядом степу») і под.: *Я нагодую очі твої степом* (КЛ–В, с. 195); *Напитись неба*,

губи вітром втерти,/ *Сп'яніти степом, сонцем захлинутись* (ДІ–ВТ, с. 171).

Натомість негативний ракурс осмислення *степу* показовий для ідіостилю Є. Маланюка. В його індивідуально-авторській інтерпретації *степ* опиняється в одному контекстному оточенні з номінаціями *хаос* («безмежний світовий простір, що являє собою суміш усіх стихій» [21, с. 1338]), *морок* («перен. про що-небудь безвідрадне, безнадійне, сумне» [21, с. 541]), *зло* («що-небудь погане, недобре» [21, с. 369]): *Степ* підвівся і втілювався в древній *хаос* (МЄ–П, с. 601); *Степи мороку і зла* (МЄ–П, с. 331). Як бачимо, в тричленній генітивній метафорі *степи мороку і зла* та дієслівному метафоричному багаточлені *степ втілювався в древній хаос* відбувається накладання на логіко-поняттєвий зміст вербального знака *степ* негативної експресії як його ситуативно зумовленого вторинного змісту.

Виконане дослідження доводить стилістичну вагомість образу *степ* як однієї з найпродуктивніших, функціонально й семантично навантажених номінацій української поетичної мови ХХ ст. Реалізуючи свій образно-оцінний потенціал, традиційні та новітні типи асоціативно-образної сполучуваності, цей образ не тільки розширює свою базову семантику, набуває експресивних та асоціативних нашарувань (сталих і ситуативних), але й стає конструктивним смисловим центром численних поетичних контекстів.

3.2. Лексико-семантична парадигма номінації *поле*

В етнолінгвоментальності кожного народу існують цілі комплекси понять, символічне значення та історико-культурна конотація яких дозволяє кваліфікувати їх як концептуальні поняття національної мовної картини світу. Розглядаючи семантичну природу та функціональне

навантаження таких одиниць, В.І. Кононенко переконливо доводить існування виразних, національно специфічних мовних типів, умотивованих тим, що «мова як засіб пізнання дійсності через систему властивих їй образів і символів сприяє створенню національно орієнтованої картини світу, що ґрунтується на народному світобаченні» [99, с. 229].

До арсеналу найоб'ємніше смислово насичених мовно-естетичних кодів, у яких універсалізовано колективний досвід та експліковано складну систему народних морально-етичних цінностей, належить образ *поле*. Певний досвід його лінгвостилістичного розгляду в україністиці вже існує, наприклад, у мовознавчих працях С.Я. Єрмоленко [52, 53, 54, 55, 57], В.І. Кононенка [97, 98, 99], фольклористичних дослідженнях О.І. Дея [46], І.М. Сирко [173, 174, 175]. Однак повного опису смисловиражального потенціалу та арсеналу традиційних і новаторських контекстуальних реалізацій, розгорнутого наукового представлення лексико-семантичної, тропеїчної та етнолінгвістичної парадигми цього виразного мовно-естетичного знака національної культури поки що немає. Отже, метою цього структурного фрагмента дисертації є спроба заповнити окреслену лакуну й простежити напрямки семантичного розгортання образу *поле* в рамках лексико-семантичної парадигми номінації *земля* як смислово насиченого й експресивно маркованого знака етнокультури.

Намагаючись реконструювати здебільшого редуковані на сьогодні міфопоетичні смисли архетипних космогонічних образів, Г. Гачев наголошує на глибинності філософсько-ментального осмислення давніми людьми всього, що їх оточувало, застерігає від небезпеки спрощено-прагматичної інтерпретації навколишнього світу: «природа, в якій живе Народ, це не просто речовина, територія, ... є певний завіт, певний смисл, скрижалі завіту, які народ повинен розчитати і зрозуміти» [34, с. 44]. Вказані «розчитування» та «розуміння» передбачають передусім синтагматичне й парадигматичне вивчення, розкодування системи

первинних і вторинних образних значень символу, віднаходження його актуальних і потенційно можливих асоціативних зв'язків.

Екстраполюючи відповідну ідею на систему національної словесності, В.І. Кононенко слушно зараховує образ *земля* до корпусу споконвічних мовних утворень на позначення найсуттєвіших, визначальних для українців слів-понять із значним семантично-ментальним потенціалом. Сюди ж за семантичними параметрами та функціонально-стилістичним навантаженням тяжіють найпродуктивніші його лексико-семантичні конкретизатори, передусім – аналізований образ *поле*. «Широкий дискурс дозволяє виділити в образних метаморфозах цих слів-понять вічне, величне і разом з тим національно-специфічне, ціннісний сенс, загальнолюдську вартісність» [96, с. 15]. Це актуалізує потребу вивчення основних напрямків семантичних трансформацій, яких зазнає образ *поле* в контексті розвитку національної поетичної мови.

Як відомо, одним із найтрадиційніших тропеїчних засобів динамізації семантики як окремої поетичної одиниці, так і її контекстуального оточення є епітетизація. Стосовно образу *поле* важливими виявляються передусім ті напрямки епітетизації, які засвідчують тісний зв'язок із фольклорною традицією його побутування. Зокрема, до таких належить поєднання іменника *поле* з прикметником *чистий*, частотність якого сприяє усталенню відповідного сполучення як формульного вислову: *вийти у чисте поле, гуляти, як вітер у чистому полі* тощо. Специфічний лінгвопоетичний характер цієї сполуки визначає лінгвістична природа слова *чистий*, смислова неодноплановість якого зумовлює специфіку його функціонування як образного означення до іменника просторової семантики *поле*. В аналізованому епітетному сполученні атрибутив *чистий* виступає підсилювальним конотатом, підкреслюючи значення «відкритий, необмежений простір». Порівняймо: *Коло гаю в чистім полі/ На самій могилі/ Дві тополі високії/ Одна одну хилить*.

Народнопісенна традиція використання епітетного сполучення *чисте поле* не консервується тільки на рівні фольклорної мови, а продовжується в авторській мовотворчості: *Чисте поле широкее*,/ *Могила у полі*/ *Сумна стоїть високая*/ *В зеленім роздоллі* (РМ–Т, с. 58); *Поле чистее*/ *Не поорано*/ *Вже давно* (ФП–П, с. 52); *простори я очима п'ю*,/ *і мов лечу над чистим полем*/ *я на Донеччину мою* (СВ–ТЯ, с. 63); *заб'ється солодко серце моє*/ *джерелом, що срібно в чистім полі б'є* (СВ–ТЯ, с. 145); *Наснився мені чудернацький базар*:/ *під небом, у чистому полі*,/ *для різних людей, для щедрих і скнар*/ *продавалися різні Доли* (КЛ–В, с. 102). При цьому помітно домінує сема 'великий, вільний простір': *У чистім полі, в полі на роздоллі*,/ *де колосочки проти сонця жмуряться*,/ *Вернигора, Вернивода й Вернидуб – три велетні – зібралися та й журиються* (КЛ–В, с. 317).

Відзначена сема 'великий, вільний простір' – це змістоутворювальний стрижень епітетних сполук *буйні поля, поля неосяжні, поля безкраї*, порівняймо: *Уже давно розвиднялося*.../ *Я йшов, повертався я*/ *Туди, де в світлі купалися*/ *Зелені, буйні поля* (ФП–П, с. 61); *Скоро серпень надійде ясний*/ *На поля неосяжні і сині*./ *Огнеликих метеликів рій*/ *Зазоріє в садах на шипшині* (ФП–П, с. 95); *Закликав червень чарівну теплінь*/ *У тихий сад і у поля безкраї* (ФП–П, с. 105).

Параметр 'відкритий простір' – це метаофрична основа перенесення *поле – воля*: *Там у полі на волі* (ПД–ВТ, с. 48).

Семантика вільного, відкритого простору, екстрапольована в площину осмислення екзистенційних проблем людини, продукує метафори психологічної свободи, емоційної розкнутості людини, що асоціюється з її перебуванням у *полі*, та естетизацію пов'язаних із цим станом позитивних відчуттів: *Ми з тобою одні. Ми у полі одні*./ *Ти стоїш перед мене, як вечір* (СВ–ТЯ, с. 213); *Іду в полях. Нікого і ніде. Півнеба захід – золото червоне* (КЛ–В, с. 98); *Сам-один – у полі ні душі. І душа співає про високе* (ГІ–НЛ, с. 93). Їх смислову кореляцію координує сема

‘відкритий, необмежений, безлюдний простір’, яку в наведених ілюстраціях забезпечують предикатна сполука *у полі одні*, безособове речення *нікого і ніде*, сталий вислів *ні душі*.

До арсеналу традиційних народнопоетичних означень до денотата *поле* входить також характеристичний прикметник *чужий* (*Орел вийняв карі очі на чужому полі*,/ *Біле тіло вовки з’їли*/ *Така його доля* (ШТ–К, с. 121); *Ти йшла собі, а мене – згадки*,/ *Про те, як на чужому полі*/ *Давно колись, ще у неволі*/ *Збирав я нишком колосочки* (ПД–Я, с. 156), що є одним із полюсів аксіологічно маркованої антитези «свій – чужий». Порівняймо оперту на психологічний механізм образотворення індивідуальну метафору В. Симоненка, що виводить семантично трансформований образ *чуже поле* за межі фольклорної семантики, розширюючи до узагальнено-образного значення «чужина», «чужа земля»: *І якщо впадеш ти на чужому полі*,/ *Прийдуть з України верби і тополі* (ВС–ЛМ, с. 197).

Антитетичними актуалізаторами семи ‘свій’ виступають епітетні словосполучення *поля мої*, *наше поле*, інтимізувальну функцію в яких виконують присвійні займенники: *Поля мої*, *святі поля*, *покриті чорними снігами* (РМ–ВТ, с. 284); *над рясним широким нашим полем*,/ *над шляхом, де хмара грозова* (МА–ЖС, с. 137). Пор. пряме протиставлення в складі народнорозмовного ідіоматичного вислову *не нашого поля* – «чужий»: *А он же сусід у чоботях*,/ *То – не нашого поля...*/ *А я вже, синок, як усі* [босоніж – Н. К.] (ОБ–СЛ, с. 76).

Новим напрямком епітетної сполучуваності образу *поле*, що розвинулося в індивідуально-авторській творчості і збагатило арсенал традиційних художніх означень, стало поєднання з колірними ознаками. Відповідні метафори здебільшого утворюються на ґрунті метонімічного перенесення смисломодельовальної колірної характеристики із назви рослин, які ростуть на полі, і демонструють кілька асоціативних типів:

– *синій* – волошка, льон: *В них відіб’ється ...* / *Тиха вулиця й синє поле* (ВС–ЛМ, с. 215); *У цьому полі синьому, як льон* (СТВ–ДБ, с. 167);

- *червоний* – мак: у **червоне поле** носить,/ розмай-дугу садить (КІ–ТА, с. 89);
- *жовтий, золотий* – пшениця, жито, стерня: **Золоті поля Шампані**;/ Рідні камені й кущі,/ Ще з дитинства добре знані;/ Крик чабанський уночі (КЛЮ–В, с. 41); Від тебе **жовтим полем** віє (ВВ–П, с. 153); дощ полє на **поля золоті** (СВ–ТЯ, с. 27); Хай по полю/ **Золотому полю**/ Ляже тінь (ТП–ЗТ, с. 75); дощ полє на **поля золоті**... (СВ–ТЯ, с. 27); Огинає химерними звивами/ **Жовті стерні на тихих полях** (ВС–ЛМ, с. 88).

Синкретичний метафорично-оцінний зміст закладений в колоративних індивідуально-авторських метафорах обставинного змісту **край вороного поля, карим полем**, пор.: *наш коник шаблю відридав/ край **вороного поля*** (КІ–ТА, с. 117); *одна пара закоханих/ довго блукала **карим полем*** (КІ–ПМ, с. 126)

У багатій темою війни та післявоєнного відродження поезії А. Малишка спостерігаємо активне використання не притаманних народнопоетичному мовомисленню двочленних та компонентно розгорнутих сполук із прикметниками мілітарної семантики – *ратний, розбомблений, збитий вогнем: І пригада отецький дім,/ Жону й дітей в неволі,/ і свій далекий колосок/ В **розбомбленому полі*** (МА–ЖС, с. 120); *Отак ввижається, відколи/ Бреду дорогу немалу:/ **Огнем гарматним збите поле**/ І ти [барвінок] **розтоптаний в пилу*** (МА–ЖС, с. 98); *Гомоніли солдати: – Ми з'їли доволі шрапнелі,/ Хай ще німець куштує на **зритих снарядом полях*** (МА–ЖС, с. 80); *То ж ти мене кличеш крізь ночі заграву,/ Крізь кулі й **розриви у полі німому**...* (МА–ЖС, с. 88).

Відповідна образотвірна традиція помітно послаблюється в мовотворчості поетів-шістдесятників, реалізуючись через периферійні (як правило, конотативного характеру) складники мілітарної лексико-тематичної групи: *у батьків, які на **полі ратнім**/ Ділили хліб, мов долю, у бою* (ОБ–ВТ, с. 54); *Гей на **ратних полях** – полини, полини* (ОБ–ВТ, с. 121); *А у батьків, які на **полі ратнім**/ Ділили хліб, мов долю, у бою...* (ОБ–СЛ,

с. 46); *Кому в Теліжинці ніколи вже не вернуть з кривавих піль* (ДІ–ЛК, с. 48).

Парадигма епітетних сполучень, засвідчених у мові сучасної української поезії, відбиває багатогранність та ускладненість функцій образу *поле* у створенні мовної картини світу. Це виявляється не стільки в кількісних (збільшення числа типових образів), скільки в якісних (активізація внутрішньоформного та асоціативно-валентного потенціалу) параметрах, динамізації процесу оказіональної сполучуваності. Передусім це стосується поєднання семантично неконтактних в узусі слів у рамках епітетного сполучення, наприклад: *А кругом поля крилаті/ даль блакитна і тонка* (СВ–ТЯ, с. 128); *За сивим пилом, за сьайним полем стелились коні* (МА–ЖС, с. 253); *Смуток нащадків – як танець бджоли,/ танець бджоли до безсмертного поля* (КЛ–В, с. 178).

Цілий ряд семантичних та мовно-естетичних трансформацій образу *поле* переконливо демонструє акцентування семи 'простір'. При дослідженні розвитку та функціонування образу *поле* як народнопоетичного символу засадничим моментом є те, що він окреслює сакральний топос, функціонує як узагальнене художнє позначення місця, де розгортаються зображувані у творі події. Очевидно, саме тому він здебільшого функціонує в складі іменниково-прийменникових конструкцій типу *у полі, на полі*, пор.: *Не плач, мати, не журися,/ Та вже син твій оженився./ Та взяв собі паняночку,/ В чистім полі земляночку* (Б–НТ, с. 64): *Бодай же ти, дівчинонько, тогди віддаласи,/ Як у полі на камені ружа розцвіласи* (ЗЯ–ПЯЗ, с. 123).

Слід наголосити на тому, що не всі поетичні контексти із лексичним компонентом *поле* мають метафоричну природу. У багатьох народнопісенних текстах його присутність зачині виконує суто орнаментальну функцію, не естетизуючи значення відповідної номінації – «безліса рівнина, рівний відкритий простір» [ВТССУМ, с. 846]: *Ой у полі за горою/ Стоїть камінь мармуровий./ Стоїть, стоїть, ані рушиш,/ Ти в чужині жити мусиш*

(ОБ–УНП, с. 122). У таких випадках заміна цієї лексеми синонімічними носіями просторової семантики (напр., *луг, лан* і т. ін.) не призводить до руйнування контекстуальної мікросистеми, оскільки використання образу *поле*, найімовірніше, зумовлене не стільки мовно-естетичними потребами контексту, скільки художньо-зображальною традицією, формульністю народнопісенної мови. Адже, за слушним твердженням С.Я. Єрмоленко, фольклорна реальність вибудовується за своїми законами і не завжди відповідає об'єктивній дійсності [57, с. 78].

Значно інтенсивніший семантичний та конотативний зміст закладений в обставинних конструкціях *у полі, в поля, в полях*, частотно використовуваних авторами ХХ ст. у ролі засобів маркування місця поетичної дії: *Зовсім звичайна річ,/ І не помітив я –/ Помандрувала ніч/ В чорні, німі поля* (ФП–П, с. 78); *Так в'язень ловить поклик волі,/ Що залітає у вікно:/ Чи то сурма в далекому полі,/ Чи спів, не чудовий давно?* (КЛЮ–В, с. 56); *І знов (на літа чи віки?)/ Зчорнілий край, дощами змитий,/ І над полями вітряки.../ Знов невікличність і руїна...* (КЛЮ–В, с. 97); *Чи знаєш ти світання в полі ... коли од щастя мимоволі/ сіяють сльози на очах* (СВ–ТЯ, с. 241); *Мати моя, мати дорога,/ осінь горить в полях* (МА–ЖС, с. 52); *Райдуга стала в полі/ І ти увійшла під синє/ Склепіння небес, як сонце* (ПД–Я, с. 164); *птахи клюють недолю на калині,/ голодний звір у полі почорнів* (ББ–ТО, с. 115); *Біля вогнища в полі/ Дід сідає поволі* (ДП–Я, с. 53). Попри спільну для наведених прикладів спрямованість на незвичність визначення, виявлення і традиційних, і новітніх лексичних та асоціативних валентностей між поетичними номенами, встановлення оказіональних асоціацій, зіставлювані образи чітко протиставляються за експресією.

В індивідуально-авторському мовостилі М. Руденка аналізовані конструкти з поетичною обставиною *в полі, в поле* мають інтимізований, частково й сакралізований характер: *Так пращури молилися у полі,/ Коліна прихиливши на стерню; Вийшовши в поле, молюсь, як завжди,/*

Силі, що землю в долонях тримає; І часом вийдеш в поле на світанку, / щоб помолитись на живу зорю (МР–П, с. 162). Вказана тенденція до інтимізації поетичного вислову забезпечується паралельним використанням в рамках однієї синтагми номінації *поле*, назви дії *молитися* та репрезентантів способу її виконання (*коліна прихиливши, на живу зорю* тощо). Як відомо, новаторське використання абстрактної лексики для асоціативного представлення описуваного поетичними засобами об'єкта розкриває додаткові внутрішньоформні потенції слова. Так, дистрибутивне значення «відкритий, необмежений простір» увиразнюється при поєднанні лексеми *поле*:

- з просторовим модифікатором *даль, далечінь* та його прикметниковим корелятом *далекий*: *Знають у полі далі багрянні./ Курні дороги* (МА–ЖС, с. 108); *В далекім полі тануть журавлі,/ Як видиво навіки неповторне* (МА–ЖС, с. 58);
- з абстрактними іменниками *широчінь, розшир, безберегість* у структурі генітивної метафори: *Цвіте вся широчінь полів/ Сто раз сп'янілою весною,/ Щоб литись дивною снагою/ В потужний гул твоїх громів* (КЛЮ–В, с. 40); *Я довго так її шукав на розширі полів* (МА–ЖС, с. 40); *Твої пшеничні руки білі/ над безберегістю полів* (СВ–П, с. 165);
- з епітетною характеристикою *безмежний*: *в полях безмежних проти неба* (КЛ–В, с. 413).

Традиція пейзажотворення за участю номінації *поле* в українській поетичній мові часто співвідноситься зі стереотипними формулами, моделями асоціативного співвіднесення. До таких, зокрема, належать:

- *поле – місяць* (у формульно закріпленому, усталеному варіанті *бродить місяць в полі*): *У полі привидом неначе/ десь бродить місяць по стерні* (СВ–ТЯ, с. 51); *Місяць у полі бродить/ в трави лице вмочив* (СВ–ТЯ, с. 197);
- *поле – вітер* (виявляє безпосередній текстовий і смисловий зв'язок із семантикою *поля* як відкритого, необмеженого простору): *Поле, та поле, та*

вітер,/ вітер, як плач дівчорі... (СВ–ТЯ, с. 113); В полі вітер регоче і лине (СВ–ТЯ, с. 111); Лиш вітер у полі гуляє,/ Жене золотого коня (СВ–ТЯ, с. 196); у полі темний вітер стих/ і ранок дарував ясну годину (МР–П, с. 48); Через ліс-переліс, через море навскіс/ Новий рік для людей подарунки ніс:/ ... кому три снопи вітру в полі (ДІ–ЛК, с. 15); Душа моя живе, неначе вітер в полі –/ Крилатим немовлям шугає по світах (МР–П, с. 22); Хай би куди не хилила мене течія,/ Суцим у плоті чи вітром нечутним у полі, –/ Все ж повертатимусь, яко на круги своя (ОБ–УДС, с. 19); Душею молоді, як вітер серед поля,/ Ми помандруємо у неосяжний світ (МР–П, с. 42)

Семантична трансформація образу *поле* в дієслівних метафорах демонструє, з одного боку, закономірності його використання як традиційного мовно-естетичного знака національної культури, а з іншого – відбиває специфіку новаторського, індивідуально-авторського сприймання, зумовленого новими екстралінгвальними та особистісними чинниками. Саме такий напрямок смислової модифікації спостерігаємо при поєднання лексеми *поле* з іменниками та дієсловами лексико-тематичної групи «сільськогосподарські роботи»: *трактор, плуг, косити, орати, засівати, працювати в полі, кипить робота в полі* тощо. Практичний та мовний досвід визначає аксіологічний характер таких слововживань: *Трактор владною ходою/ у полі чорну ріже путь (СВ–ТЯ, с. 102); До ночі працюватимем/ в полі, як у храмі (ПТ–ЗТ, с. 111); І скрізь, де буде поле,–/ Плуги, плуги (ПТ–ЗТ, с. 95); А вчую я в своїм дворі,/ Як поле косять косарі (МА–ЖС, с. 154); На пожарищі, за димами,/ За милим маревом моїм,/ Переорем поля плугами/ І возведемо отчий дім (МА–ЖС, с. 107); Поле чистеє не поорано вже давно (ФП–П, с. 52); У полі кипіла робота,/ Сивіли воли на ріллі,/ А ввечері тиха дрімота/ безмовно плила по землі (РМ–ВТ, с. 113).*

Помітною залишається часова маркованість таких слововживань, їх належність до хронологічного відтинку першої половини ХХ ст.

(мовостилі В. Сосюри, А. Малишка, П. Тичини, неокласиків М.Рильського, П. Филиповича).

Цілковито інший тип образотворення, що супроводжується складними семантичними та оцінними прирощеннями до базової семантики номінації *поле*, актуальний для сучасного поетичного дискурсу. Так, у ньому фіксуємо перехід від прямого номінативного значення іменника *поле* («ділянка землі, що використовується під посіви» – [ВТССУМ, с. 846]) та дієслова *засівати* («кидати зерно, насіння зазвичай в оброблену землю, певним способом розтрушуючи, розсипаючи» [ВТССУМ, с. 326]) до узагальнено-образного зумовлює їх поєднання в структурі генітивної метафори із включеним також до її складу образом *кладовища*. Порівняймо: *засівають поле кладовищ/ зерном доспілих тіл* (ББ–ТО, с. 144). Реалізована в цьому контексті мовно-естетична й конотативна трансформація спрямована на реалізацію архетипної семантики *смерть*, що є одним із стрижневих екзистенційних асоціатів образу *поле* у фольклорній, народнопісенній поезиці.

Для підтвердження постульованої тези про тісний асоціативний зв'язок понять *поле* – *смерть* згадаймо популярний народнопісенний мотив загибелі козака (чумака, стрільця і т. ін.) саме у полі: *Ой полечко-поле, туманом повито, а на тому полі два козаки вбито; Ти біжи, коню мій, скажи неньці моїй, що я лежу у полі убитий* та ін. У значно складнішій тропеїчній конфігурації, однак у тотожному семантичному руслі відповідний асоціативний зв'язок *поле* – *смерть* продуктивно реалізується в авторській поезії: *Бійця не ховали – / На землю поклади;/ Під білим місяцем,/ Під небом голим. / І стали груди у нього полем* (МА–ЖС, с. 254); *Лишайтеь щасливі, і стала замисленим полем/ На цілу планету, на всі покоління й віки* (ОБ–СЛ, с. 28); *Матусям, пташкам сивочолим,/ Щоб білий цей світ не погас,/ То в полі самі стали полем / І дихають хлібом до нас* (ДІ–ЛК, с. 171).

У лексико-стилістичній парадигмі образу *поле* виокремлюється така група асоціативно пов'язаних із ним поетонімів, як назви рослин (дендроніми, фіто- та флороніми). Так, мікрогрупа дендронімів найпоказовіше репрезентована номінацією *тополя*, що, очевидно, і генетично, й семантично умотивовується популярним народнописним співвіднесенням *поле – тополя*. Його лінгвопоетична актуальність і на рівні фольклорної поетики, і на ідіолектних зрізах підтверджується не тільки частотністю контекстного зближення, але й звукоасоціативною спорідненістю, реалізовуваною на рівні рими та в структурах паронімічної атракції. Такий зв'язок простежується на всіх етапах становлення національної поетичної мови, його тяглість простежується від фольклору (*Там у полі на роздоллі/ Колишуться три тополі./ Вітоньками колихають,/ З буйним вітром розмовляють*) через мовостиль Т. Шевченка (*Та й виросла/ Ганна кароока,/ Як тополя серед поля/ Гнучка та висока; По діброві вітер виє,/ Гуляє по полю, Край дороги гне тополю до самого долу* (ШТ–К, с. 217) аж мови сучасної української поезії: *Де ви, верби і тополі, вечори примарні в полі* (СВ–ТЯ, с. 36); *Три тополі в орнім полі,/ Як мечі у далині* (МА–ЖС, с. 182); *Хай би куди не хилила мене течія,/ Суцим у плоті чи вітром нечутним у полі, – / Все ж повертатимусь [/] до тасмниці, запеченій в серці тополі* (ОБ–УДС, с. 19); *В поле, де тополя мріє одинока* (ВС–ЛМ, с. 226); *Полюють в полі на три тополі* (КЛ–В, с. 306).

Триступеневе звукоасоціативне входження лексеми *поле* в поетичний текст поруч із дендронімом *тополя* може забезпечувати також співзвучність з експресемою 'біль' (у формі непрямих відмінків): *І стоїть тополя, повна сонця й болю, / вітами-привітами кланяється полю* (ВС–ЛМ, с. 226).

До новітніх тенденцій у семантичному розгортанні образу *поле* зараховуємо його актуалізацію в контексті мотиву освоєння людиною природи, в тому числі й теми екології довкілля: *Респектабельні палігрими ...*

Вербують верби у монографії./ Вивчають біо- і гео-графію./ Полюють в полі на три тополі (КЛ–В, с. 306). *Струїли все./ пора на карантин і вам, поля, й тобі соснова кроно* (КЛ–В, с. 508).

Типовим для мови аналізованої поезії (особливо періоду першої половини ХХ ст.) є також текстова реалізація фітоорієнтованої асоціації *поле – квіти, волошки, васильки, ромашки, мак, жито: Зеленіють жита і любов одцвіта,/ і волошки у полі синіють* (СВ–ТЯ, с. 213); *Васильки у полі, васильки у полі,/ і у тебе, мила, васильки з-під вій* (СВ–ТЯ, с. 243); *Вітряки нас далекі вітали,/ і ромашки в донецькому полі цвіли/ і голівками тихо хитали* (СВ–ТЯ, с. 58); *Скільки квітів в полях осіяннях* (СВ–ТЯ, с. 245); *В клетотинні нових п'ятиріч,/ Виростає пшениця полями* (МА–ЖС, с. 129); *В малому полі мак червоний/ Пречисту хмару вигляда* (ВМ–ЖЛ, с. 85); *Гей у полі та й не перше жито/ Та й не перше жито дозріва* (ВС–ЛМ, с. 291). Пор. естетизацію такої тенденції в епітетній сполуці *ромашкове поле: Далеко-далеко ромашкове поле,/ Де кожна стеблина – твоя і моя* (РМ – ВТ, с. 27).

Лірично психологічний струмись у поезії першої половини ХХ ст., зокрема в мовостворах П. Тичини, В. Сосюри, А. Малишка, підтримують також оформлені за естетичними канонами національної поетики звукові образи поля на зразок: *Ой що там у полі, що то за гук – / татари, турки, гунни?* (ТП–ЗТ, с. 112); *Як дихать легко й радісно у полі/ і слухать шум і шепіт колосків* (СВ–ТЯ, с. 160); *І він пішов полями,/ де шум холодних трав* (СВ–ТЯ, с. 118); *Свищуть дудочки червонії,/ Грають кобзики в полях* (МА–ЖС, с. 248). Показово, що в мовотворчості пізніших періодів цей вектор образотворення не має мовно-естетичного розвитку. Натомість у мові поетичних творів шістдесятників повноцінне моделювання звукової парадигми образу *поле* забезпечує нульовий ступінь реалізації семи 'звук', що його демонструє асоціація *поле – тиша*. В аналізованій поезії відповідна асоціація має два напрямки експресивної реалізації:

- позитивний, лірично забарвлений засіб пейзажотворення: *Так тихо, так любо, так ніжно у полі* (ТП–ЗТ, с. 53); *І тил доріг, і сяйво зір,/ І в тиші поля синь-криниця...* (МА–ЖС, 154); *І тиша в тиші. І туман у полі* (ОБ–УДС, с. 41); *За кроком крок навпотемки у полі стелилась тиша* (ГІ–НЛ, с. 81);
- негативно маркований засіб психологізації віршової мови *Довго тиша знітюча полями повзла* (ВС–ЛМ, с. 163); *Те поле приспала тиша,/ Тривожна, як в дні чуми* (ГІ–НЛ, с. 85). Визначальною у наведених контекстах є конотація епітетних характеристик до номінації *тиша* – *знітюча, тривожна*, що поширюється на все контекстне оточення образу *поле*.

Текстове розгортання номінації *поле* має свою специфіку, порівняно з іншими вербалізаторами номінації *земля*. Йдеться про розбудовування самостійної лексико-семантичної мініпарадигми, що охоплює як опорні поетичні образи *нива, рілля, город, чорнозем*, об'єднані спільною дистрибутивною семою 'ділянка землі під посіви', 'ділянка або смуга землі, на якій ростуть хлібні культури або яка призначена для їх вирощування' [21, с. 621].

Лексема *нива* – чільний репрезентант відзначеної мініпарадигми. Подібно до інших складників лексико-семантичної парадигми номінації *земля*, у поетичному слововживанні лексеми *нива* простежуємо два вектори текстового розгортання – традиційний народнопоетичний та індивідуально-авторський, співвідносний з певним періодом в історії української поетичної мови.

У стилізованих під народнопісенну творчість поетичних контекстах поетизм *нива* має словотвірні інтимізовані варіанти *нивочка, нивка* та характерну сполучуваність, наприклад: *А тепер приходиться горювати/ На чужій нивочці жито жати* (ПУП–П, с. 262); *Ой виорю нивку широкую/ Та посію хмелю високого/ Та наварю меду солодкого,/ Та зозву родину близьку і далеку,/ Убогу і багату.* (Б–РС, с. 400).

Систематизований мовнопоетичний матеріал засвідчує, що в аналізованій лексико-семантичній парадигмі живописні словесні образи дозрілої *ниви* – нечастотні, епізодичні, порівняймо: *Знов надворі мжичка, хмар полотна сиві, / Мак червоний шепче на пшеничній ниві* (МА–ЖС, с. 93); *Убогий, дикий край! Весною бруд і холод, / Улітку чорний степ: ні затишних гаїв, Ні виноградників, ні золочених нив* (ЗМ–Т, с. 81); *І йшли дощі поміж осінніх нив* (МА–ЖС, с. 176).

Цікаво, що в авторській поетичній мовотворчості образ *ниви* практично безепітетний, він ґрунтується на певних асоціативних константах, закладених у національно-культурній свідомості: фактично образ засіяного родючого поля трансформований у концепти ‘рідна земля’, ‘життя’, ‘праця’. Натомість лексема *рілля* має позитивно оцінний ряд прикметникої сполучуваності: *Припала / до теплої ріллі, / І присипала нею рани свої* (ПА–П, с. 71); *Жалко того, хто їх не сів весною / в рідній пахучій ріллі...* (СВ–ТЯ, с. 178); *Може, схожий на малу дитину, / Він на теплу падає ріллю...* (МА–ЖС, с. 192); *Мріяли поле купити. Рілля / Снилась ночами пухка і духмяна* (ПД–ВТ, с. 11).

Зокрема, текстова асоціація *сонце – нива* – це життєствердний позитивно маркований образ національного простору: *Гляньте навколо... і сонце, і ниви...* (СВ–ТЯ, с. 109); *Знов село. По блакитному трапу / сходить сонце над маревом нив* (СВ–ТЯ, с. 28); *Лечу стежками поміж ниви отчі, / Де кров’ю сонця збризкана трава* (ПД–Я, с. 49). Загальне мажорне звучання наведених віршових фрагментів підтримують епітет-поетизм *отчий*, колоратив *блакитний*, метафоризуюча мікродеталь *марєво* тощо.

Асоціативно-образне зіставлення *дорога – нива* – це один із компонентів концептуального розгортання у поетичній мові поняття ‘життя’, наприклад: *А я пам’ять не рушу, / Тільки вклонюся дорогам і нивам...* (МА–ЖС, с. 185); *У життя і в далі неозорі, / До людей і до широких нив...* (МА–ЖС, с. 175); *Де вік новий встає у темні ночі,*

Поміж доріг і обважнілих нив (МА–ЖС, с. 176); *І з ними/ любов'ю і дружбою/ не страшно в люди/ Нести на роздолля нив./ Того, що лягло у груди,/ Мов щастя твого мотив* (МА–ЖС, с. 158).

Саме ж життя традиційно співвідносне з фразеологічним образом довгої/неміряної ниви, порівняймо: *І здавалось – життя/ задрімало, завмерло,/ Заблукало в безмежжі/ неміряних нив* (ВС–ЛМ, с. 163); *Відтоді, брате, ділимось з тобою/ На довгій ниві пройдених століть* (ОБ–УДС, с. 5).

Характерні для загальнономовної системи стереотипні дієслівно-іменникові сполуки *працювати на ниві, засівати ниву, обробляти ниву* і под. у поетичній мові набувають узагальнення, метафоризуються й переростають у символічний образ долання життєвого шляху, в образ результативного завершення певної справи, єднання учасників певної дії, наприклад: *Серпень душі моєї/ вийшов у путь щасливу –/ Понад обвали світу/ сіять безмежну ниву...* (МА–ЖС, с. 237); *Звздослови – літа, верніться додому,/ На дива й сизокрилля мені, молодому,/ Та посієм ниву поміж Дунаями...* (МА–ЖС, с. 223).

Контекстуальний зв'язок *рілля – робота* має нижчий ступінь узагальнення. Поети прагнуть абстрагуватися від значення 'виконання конкретного виду роботи', у наведених поетичних рядках створюють узагальнений образ життєвої діяльності: *У полі кипіла робота./ Сивіли воли на ріллі. А ввечері тиха дрімота/ Безмовно плила по землі* (РМ–П, с. 113); *...Чи ж добре ти робив над чорною ріллею, // Чи встигнеш, поки день, скінчить свої жнива?* (ЗМ–Т, с. 80); *Хто оре лан, висушує болото,/ Хто ронить на ріллю краплистий міт,/ Хто зводить мури царств і творить міт,/ І змія лютого іде зборити* (КЮ–ГС, с. 49).

Як засвідчує матеріал народної поетичної творчості, саме в глибинах фольклору закладена соціальна конотованість мовообразу *ниви*, що виразно простежується у наведених нижче прикладах зі стрижневою фігурою пісенного паралелізму: *За ворота нива тернем обсаджена,/ Ой*

та нема і такого, кому я суджена (ВІ–НП, с. 117); - *Ой ти коню сивий,/ біла твоя гривка,/ Скажи мені вірну правду,/ котра моя нивка./ Ци тота широка, ци тота/ вузенька,/ Або тота дуже довга, де/ сидить миленька* (ЗЯ–ПЯЗ, 105); - *Ой журавлю, журавлю,/ Скажи мені всю правду:/ Котра нива луччая,/ Чи перша чи друга?/ - Лучча нивка першая,/ А не тая другая:/ Бо на першій жито жав,/ А на другій воли пас./ Лучча жінка першая,/ А не тая другая:/ Бо з першою діти мав,/ А з другою розігнав* (Б–РС, с. 411).

На нашу думку, асоціація *нива* – *свобода* також має джерело у таких побутово-пісенних контекстах: *Дихати хочу свободою,/ Сонцем хмеліти над нивою* (РМ–П, с. 56).

Загалом можна відзначити позитивну маркованість мовообразу *нива*, що передається і через лексичне оточення номінацій із дотиковою семантикою (*Хтось гладив ниви, все гладив ниви.../ Хтось гладив ниви, так ніжно гладив...* (ТП–ЗТ, с. 66), і в контексті зорового сприйняття простору (*Гей, дзвін гуде –/ Іздалеку./ Думки пряде –/ Над нивами./ Над нивами-приливами,/ Кунаючи мене,/ Мов ластівку* (ТП–ЗТ, с. 39).

Власне індивідуально-авторські асоціації виявлено у компаративних мов образах *ниви*, *рілля*, в яких стрижневі іменникові номінації розвивають оказіональну асоціативність, як-от: *рілля – прада, рілля – небо, нива – пісня* тощо. Наприклад: *Ядуча правда! Чорна, як рілля* (ОБ–УДС, с. 75); *Тут чорне було небо, як рілля* (ДІ–ВТ, Т. 1, с. 287); *Ту родинну пісню, наче ниву,/ Засівала тугою життя* (ГІ–НЛ, с. 158).

У наведеній вище підпарадигмі лексема *город* має специфічне стилістичне значення. Позначаючи суттєво меншу частку землі, призначеної для обробітку, ніж *нива* та *рілля*, ця номінація привносить певної інтимності у загальному стилістичному звучанні поетичних мікроконтекстів.

Це спостереження підтверджують і похідні словоформи (*городець*), і характерні епітети (*наш, свій, маленький*), наприклад: *мати свій городець*

поле (КЛ–В, с. 188); *Є город маленький коло хати* (ДІ–ЛК, с. 39); *На наших городі росте каміння,/ Росте, як зуби в яснах землі.* (ПД–Я, с. 54). До того ж таку загальну інтимізацію підтримує назва спорідненості – *мати* як стереотипний мовообраз сільського повсякдення, порівняймо: *Ходить мати в городі* (КЛ–В, с. 43); *Тугими хмарами,/ а хаті ні краплини./ Десь мати на вгороді в картоплях* (ДІ–ЛК, с. 26), як мовообраз традиції, первинного досвіду: *А мати казала, що мертві зорі/ Падають взимку на наш город.* (ПД–Я, с. 54).

Сема ‘розмір’ стає ключовою в розгортанні метафоричного індивідуально-авторського образу *город серця* = щось інтимне, власне, щире: *Кидали мандрівнику під ноги/ листя пальми, що росла в городі наших сердець* (ББ–ТО, с. 46). На нашу думку, і не випадкова певна сакралізація мовообразу *город* як найближчої частки землі, з якої живе людина, порівняймо вислів: *У нас іще й досі попіл висипають/ не на город,/ а десь у куточок, під тин* (ТП–ЗТ, с. 140).

Зовнішній образ городу співвідносний з уживанням лексеми *стежка*: *Співає стежка/ На город.* (ТП–ЗТ, с. 60); *Камінні стежки, городи/ Кукурудзяні, картопляні* (ПД–Я, с. 78).

Малорепрезентантні в аналізованому мовному матеріалі мікроконтексти з лексемою *чорнозем*, що вживається у значенні ‘поле, площа з родючим ґрунтом’, яке спектрально розсіюється у поетичній мові на часткові асоціативно-образні зв’язки.

В одних випадках на перший план виступає сема кольору, що допомагає поетам створити виразні зорові картини, засновані на візуальному враженні: *Померклий, вибитий морозом,/ Мов білі сльози, на чорнозем/ Спадає квіт затерпих віт* (СІ–СКР, с. 77); *Ясніє/ чорнозем неба* (КІ–ПМ, с. 6).

В інших контекстах знаходить вияв авторське бачення особливостей національного природного ландшафту: *Надалі я чорнозему*

дитина./ Де сонце із тризубом ходить *полем*/ І де стосурма родиться година (ВВ–ІУ, с. 26).

Ще в інших контекстних варіантах *чорнозем* репрезентований як образ родючості, життя, наприклад: *Думай про чорнозем/ на березі/ стовіконної ріні* (КЮ–ГС, с. 63).

Відзначаємо, що використання лексеми *чорнозем* притаманне мові нематерикової української поетичної творчості.

Як бачимо, у семантичному розвитку образу *поля* задіяна й підпарадигма *нива – рілля – город – чорнозем*. Вона додає своє асоціативно-образне наповнення до лексико-семантичної парадигми *земля*, збагачує її філософським, соціальним, інтимізованим осмисленням національного простору як джерела життя. Крім того, виявлення й вивчення таких національно маркованих конститuentів індивідуальних художніх систем сприяє об'єктивному моделюванню загальної національної мовної картини світу [53, 306].

Виконане дослідження дає підстави стверджувати, що в системі української національної поезики образ *поле* засвідчує неперервність лінгвопоетичної традиції. Це активно вживаний складник і фольклорної, й ідіопоетичної систем, експресивно виразний мовно-естетичний знак національної культури. Динамічність його семантичної структури забезпечує активне входження стрижневої номінації до складу метафор, експресивно ступеньованих рядів епітетів, а відкритість внутрішньої форми уможлиблює практично необмежене встановлення оказіонально зумовлених асоціацій та напрацювання нових, індивідуально-авторських типів лексичної сполучуваності.

3.3. Образна динаміка просторового конкретизатора *луз*

У семантико-стилістичній парадигмі концепту *земля* просторовий конкретизатор *луг* є одним із найближчих до смислової домінанти, а отже, і до ядра відповідного лексико-семантичного поля. У системі його контекстуальних значень, реалізованих у поезії народної пісні та мовостилях українських авторів фіксуємо практично всі значення, показові для визначальної щодо нього поетичної універсалиї.

Певний досвід функціонально-семантичного аналізу просторового поширювача концепту *земля – луг* в українській лінгвістиці вже існує. Зокрема, С.Я. Єрмоленко вказує на те, що *луг* є частотно вживаною просторовою народнопісенною константою, активне функціонування якої «зумовлене поетикою народної пісні, в якій картина природи виступає відповідним зачином, настроює на вираження психічного, емоційного стану людини» [53, с. 82].

Очевидно, варто наголосити на етнолінгвістичному значенні цього образу, який окреслює сакральний топос, функціонує як узагальнене художнє позначення місця, де розгортаються зображувані події. Саме тому образ *луг* часто актуалізується вже в зачині народнопісенного твору, виконуючи не стільки денотативну, скільки орнаментальну функцію: *Ой у лузі на галузі/ Там соківка гніздо вила* (БО–УНП, с. 158). Аналогічна тенденція до використання загалом десемантизованих обставинних конструкцій із компонентом *луг* простежується також в авторських мовостилях: *О ридай же, молись:/ ходить осінь у лузі* (ТП–ЗТ, с. 51); *З раннього квітня шепоче до осені/ В лузі дібровному тиха полощиця* (МА–ЖС, с. 54); *Підведи мої вії зелені/ – Просить дерево в лузі* (ПД–ВТ, Т. 1, с. 348).

Наведені приклади ілюструють і таку показову тенденцію текстової реалізації образу *луг*, як його народнопісенний зв'язок із поняттями *гай*, *діброва*, *ліс* і – *вужче – калина, верба*, продовжуючи започатковану у фольклорній мові традицію: *Що то в лузі за верба, що без кореня зросла?/ Що то в селі за вдова – / Сім год без мужа жила?* (Б–РПС, с. 26); *Пішли дівчата в луг по калину,/ Да й знайшли вони Грицеву могилу* (ОБ–УНП,

с. 189); *Ой турчине, турчиночку./ Дай ми ножа остренького/ Най я піду в лужиночку/ Вирізати калиночку./ Жде годину, жде другу,./ Далі пішов по самую./ – Волів-єм ся сам пробити, ніж мав-єм го тобі дати* (ВІ–НП, с. 102). Продовження проілюстрованої народнопоетичної, народнопісенної традиції в авторських ідіостилях відбувається тільки епізодично в модифікованому варіанті *стати в лузі калиною: У лузі калиною стань ненароком* (МР–П, с. 370).

Натомість значно продуктивніше розвивається тип пейзажного образотворення за участю просторово-локального образу *луг*. Для поетичних традицій будь-якого хронологічного зрізу ХХ ст. природними є слововживання на зразок: *Немов у лузі та калина* (СВ–ТЯ, с. 103); *Вечори над полем, вечори імлісті,/ На лугах калина мріє весен двісті* (МА–ЖС, с. 48); *Аби у лузі зацвіла калина* (МР–П, с. 75); *в разках калинових луг горить давно* (ДІ–ВТ, с. 24); *Питайте її у лузі,/ В калини у краснім лоні* (ПД–ВТ, Т. 2, с. 453).

Менш продуктивним з погляду текстотворення, хоч і естетично вартісним, є також метафоричне освоєння в ролі «наповнювачів» простору *луг* таких традиційно-поетичних номінацій, як:

- дендроніми *верба, тополя: Йшли та й зупинились три тополі в лузі/ В головах братів своїх* (ОБ–ВТ, с. 12); *Мабуть, хтось їм загодя повідав,/ Що верба у лузі зацвіла* (ГІ–НЛ, с. 84); *Зелена гілка в лузі на вербі/ від доторку твого зів'яне* (ПД–Я, с.41); *верби у лузі шикуються строем* (ДІ–ЛК, с. 152);
- фітоніми: *смарагдова травиця оживає в лузі де-не де* (МР–П, с. 91);
- флороніми: *Уже й ромашка забіліла в лузі* (МР–П, с. 391).

На противагу народній поезії, де образ *луг* практично не виконує функції номінації простору, автори ХХ ст. активно включають цю номінацію в обставинні конструкції локативної семантики. Вияскравлюючи цей семантичний аспект, поети варіюють синтаксичні моделі, скажімо, константну народнопісенну обставину *у лузі* урізноманітнюють іншими

типами прийменникових конструкцій, що актуалізують не тільки горизонтальний (*в лугах, на лугах, на лузі*), але й вертикальний (*спустити на лузі, понад лугами, над лугом*) контекст аналізованого образу. Наприклад: *І кучерявий вітер із-за Десни/ Розбризкає в лугах ультрамарин* (РМ–П, с. 247); *День стоїть, наповнений ... тишею, що стигне на лузі* (ГІ–НЛ, с. 84); *Ішов по луках весело юнак/ На зустріч із своїм цибатим братом* (ОБ–УДС, с. 46); *Коли село хилилося до сну,/ Вони удвох виходили на луки* (ОБ–УДС, с. 45); *Спустила хмарка на лузі/ Мережані подолки* (ТП–ЗТ, с. 57); *Плаває понад лугами сизий вербовий пушок* (МР–П, с. 93); *не бачив ні дива, ні казки/ Отам, де над лугом шуліка злетів* (МР–П, с. 27).

Показовим свідченням вибудовування вертикальної парадигми номінації *луг* є її співвіднесення за шкалою *верх // низ*, що уможливорює міфологічно умотивоване й аксіологічно марковане асоціативно-образне співвіднесення *луг (низ) // небо (верх)*.

Частотним, актуальним способом образо- й текстотворення є також приклади включення образу *луг* у розгорнуту горизонтальну модель національного простору, що на лексико-граматичному рівні виражається структурами переліку, ампліфікації тощо: *А друзів крізь віки/ єднають верби, рідний луг та лісові струмки* (МР–П, с. 100); *І вбачаю раннім часом луг, і поле, й сіножать* (ПД–ВТ, Т. 1, с. 219).

В окремих випадках семантика просторового поширювача помітно периферизується, поступаючи місцем темпоральному значенню, на яке додатково нашаровується емоційне, наприклад: *Любив? – Давно. Цвіли лузі* (ПТ–ЗТ, с. 46).

Арсенал запозичених із народної пісні конкретизацій образу *луг* включає також контекстуальний різновид *лужечок-бережечок*. Із погляду народнопоетичної логіки така парна структура є цілком умотивованою, оскільки «пісенна формула дає змогу використовувати різні варіанти, в яких слово-поняття «луг» асоціюється ... з поняттям *берег*, звідки й утворюються подвійні прикладкові структури, як, наприклад, *берегом-*

лугом, лугом-долиною» [53, с. 79]. Ці структури засвідчують структурно-сміслову спадкоємність, продовжуючи побутувати в українській поетичній мові ХХ ст. у практично незмінному вигляді. Пор.: *Ой при лузі, при лужечку-бережечку,/ Ой там Катя воли пасла* (з нар. пісні) і *Розкололась земля./ Наставала велика розплата./ За лужком-бережком багрянїли картини пожеж* (МА–ЖС, с. 80).

Народнопісенне зближення загалом не споріднених понять *луг* – *байрак* залишається актуальним тільки для поезики народної пісні, де відповідні поняття функціонують як контекстуальні синоніми: *Да не шуми, луже, зелений байраче,/ Не плач, не журися, молодий козаче* (Б–НТ, с. 205). Для авторських ідіостилів його рефлексі не показові.

Важливим аспектом мовноестетичного освоєння народнопісенного образу *луг* є його епітетизація. Відомо, що традиційним народнопісенним означенням до аналізованого просторового поширювача *луг* у його прямому лексичному значенні «поросла травою і кущами лука, що використовується як пасовисько та сіножать» виступає епітет *темний*: *Темними лугами – Шовкова травиця.../ Козаки гуляли, Пана виглядали*. Наведений приклад є переконливим свідченням того, що колірний компонент у семантичній структурі епітета *темний* цілковито десемантизований, натомість домінує конотативне значення «небезпека» (його підтверджує наступний сюжетний розвиток пісні: козаки схопили й убили пана). Порівняймо також іще один пісенний фрагмент: *Ой на дубі, в темнім лузі,/ Кричить пугач: пугу! пугу!/ Вертай коня, козаченьку,/ Вже не знайдеш домівоньку,/ – Ні домівки, ні родини, Ані вірної дружини/* (Б–РПС, с. 384).

Цікаво, що в мові сучасної української поезії епітетне словосполучення *темний луг* не має такого виразного трагічного забарвлення, пов'язуючись радше з колірними та часовими ознаками: *На вечорівім виднокрузі,/ Де обрїй землю обніма/ Нема кінця їй в темнім лузі і повороту вже нема* (ПД–ВТ, Т. 2, с. 141).

До традиційних епітетних корелятивів іменника *луг* зараховуємо також колоратив *зелений*, пор.: *Чи ж прискаче в зелені луги/ Рятівниця, незаймана діва?/ Бо забракло мужської снвги/ У країні господнього гніву* (КЛЮ–В, с. 46); *Емаль Дніпра, сліпучо-синій сплав./ Газон алей і голе жовтоглиннє./ В поводі прозорого каміння/ Зелені луки – як розлогий став* (ЗМ–Т, с. 291).

Водночас аналіз мовотворчості українських поетів дозволяє виокремити найтипівіші напрямки оказіональної епітетизації просторового поширювача *луг*, не показові для стилістики народної пісні. Загалом їх можна систематизувати за такими семантичними параметрами:

- уточнювально-просторова ознака: *Закували зозулями, задзвеніли дубами./ Білим клеконом сонця/ Луги придніпрові* (ПД–ВТ, Т. 2, с. 23);
- колірна характеристика: *Але живуть/ Луги сріблясті./ Де травам знов дано цвісти* (МА–ЖС, с. 47); *Цвітуть смарагдові луги* (КЛ–В, с. 123); *... котиться між голубих лугів/ Хмарина ніжна з білими плечима* (ДІ–ВТ, с. 40); *По голубих лугах, мов голуб,/ кошлатих сонць шугає птах* (СТВ–ДБ, с. 141);
- звукова семантика: *... стоголосий грає луг* (ВВ–П, с. 47).

Вище вже частково з'ясовувалося питання експресивної конотації аналізованого образу. Додамо, що в багатьох пісенних творах *луг* творить спільне асоціативне поле із мотивами *туги*, *страждання*, *розпачу* тощо (це особливо яскраво простежується в зразках баладного жанру). Відповідне смислове зближення часто відбувається на рівні римованих фігур народнопісенного паралелізму: *Ой зацвіла калиночка в лузі,–/ Чогось моє серденько в тузі* (Б–РПС, с. 273). Ймовірно, що усталенню такого зв'язку значною мірою сприяла звукова схожість слів у формах непрямих відмінків: *Як полетів сокіл із туги та в луги,/ Да й сів же сокіл на зеленім дубі./ Як заспіває, то й луг розлягає,/ А як заплаче, то й луг потонає* (Б–НТ, с. 187); *Вороний коню, грай ти підо мною,/ Та розбий ти тугу мою./ Розбий, розбий тугу по темному лугу/ Козакові молодому* (ПУП–П, с. 68); *Твої, брате,*

дітки/ Полинули в луги,/ Полинули в луги/ З великої туги (ПУП–П, с. 84). Як бачимо, позиція римованого співвіднесення слів є надзвичайно сприятливою контекстуальною передумовою для оформлення стійких асоціативних зв'язків.

Продуктивність вказаного асоціативно-сміслового зближення *луг – туга* підтверджує також його народнопоетичний різновид *луг – жаль, сум*: *Сіла-м на галузку, та й зачала-м кувати/ Аж ся яли з жалю всі луги розлягати; Ой у лузі на галузі/ Там соківка гніздо вила,/ Гніздо вила та й говорила: / – Та й нащо мені та й гнізда того,/ Та коли нема сокола мого* (ВІ–НП, с. 112). У наведених народнописаних фрагментах семантика *луг – туга, печаль* вияскравлюється також засобом опосередкованих образних значень та асоціацій цього ж тематичного поля (*ворон, зозуля – орнітосимволи нещастя, провісники лиха*).

Таке саме експресивне значення «сум, печаль» імплікує в народнопоетичний текст обставина *над водою*, яка часто супроводжує образ *у лузі*: *Ой, кряче, кряче та чорненький ворон –/ Та й у лузі над водою; Ой плаче, плаче козак молоденький/ На конику вороному* (Б–НТ, с. 124). Порівняймо його мовно-естетичні модифікації в авторській творчості: *Плеще в лузі світла Бистровиця,/ Наче сік берез, не каламуть* (МА–ЖС, с. 63); *До джерела ми припадали в лузі* (МА–ЖС, с. 33); *Ми його поставили в лузі,/ біля Стугни, тихої ріки* (ПД–ВТ, Т. 1, с. 28). Пор. розгортання образу повені: *Залило водою луки. Залило* (СВ–ТЯ, с. 261); *Для мене ти – це Буг серед лугів,/ Що, захмелівши, вийшов з берегів* (МР–П, с. 55).

Звукове наповнення просторового образу *луг* відбувається в різнотипних за лексичним наповненням та граматичним оформленням метафоричних структурах, як-от: *А чогось так сичі/ Розридалися в лузі* (ТП–ЗТ, с. 51); *А як лід по ріках сколеться,/ То лугами повесні/ На майдани і околиці понесу свої пісні* (МА–ЖС, с. 43); *Останнє літо йде лугами/ Із дзвоном мідяної тронки* (ПД–Я, с. 55); *Закрутили, загули, заграли,/ Чистим лугом серце повели/ Вишукані голубі хорали* (ДІ–ВТ,

с. 63). Експресивна маркованість, властива проілюстрованим синкретичним образам, закладена вже у внутрішній формі метафоризаторів – дієслів (*розридалися, загули, заграли, іменників (дзвін, пісні, хорали)* як носіїв семантики звуку.

Подібно до звукових моделей образів *степ* та *поле*, образ *луг* теж розвиває вектор нульової репрезентації звукової семантики, реалізуваної через абстракт *тиша*: *День стоїть, наповнений ... тишею, що стигне на луку* (ГІ–НЛ, с. 84).

Аналіз поетичної динаміки просторового конкретизатора *луг*, що простежується в рамках лексико-семантичної парадигми концепту *земля*, засвідчує, з одного боку, виразну спадкоємність, продовжуваність окремих семантичних аспектів, генетично закорінених у поезиці народної пісні. Вони «відіграють роль своєрідних семантичних матриць для відгалуження енклітичних ... значень» [173, с. 15], тому природно, що в авторській поезії арсенал лексичних конкретизаторів аналізованого образу значно ширший, а його семантична структура істотно динамічніша.

3.4. Метафоричний розвиток образу *лан*

Одним із семантичних векторів лексеми *земля* є ‘місце життя і діяльності людей’, ‘грунт, який обробляється і використовується для вирощування рослин’ [ВТССУМ, с. 364], за яким у мікропарадигми *земля – простір, земля – поле* вклинюється лексема **лан**, синонімічна з виділеними значеннями як ‘простір, у межах якого відбувається певна дія’, ‘великий безлісий простір оброблюваної землі, межі’ [ВТССУМ, с. 480].

Слід відзначити, що в дібраному для аналізу матеріалі відсоток частотності уживання лексеми *лан* невеликий і засвідчує певні обмеження щодо часу актуальності її вживання у мові поезії ХХ ст. – приблизно до

середини 50-х років. Це засвідчують с відомості «Словника епітетів української мови» [СЕУМ, с. 182 – 183].

Саме сема ‘простір’ найбільш виразна в аналізованому мовному матеріалі, причому лексема *лан* вказує на широкий, важко осяжний простір, який ніби споглядають із певної височини.

У ряді віршових фрагментів територія, номінована іменником *лан*, має конкретизувальне топографічне означення (як це вже відзначалося вище щодо сполучуваності номінацій *степ* та *луг*). Наприклад: *Над українськими ланами/ Дух неокласики буя. / І раз у раз чаюють з нами/ Леконт де Ліль, Ередія* (ЗМ–Т, с. 108); *А як піймав би птицю вогняну,/ то хай над цим ланом подільським лине/ і сяє загравою по ночах/ на всю широку, буйну Україну* (КЛЮ–В, с. 137); *Проміряли не раз, не двічі/ стрілецькі сотні край дідів/ були на Хортиці, у Січі,/ серед чернігівських ланів* (КЛЮ–В, с. 160).

В інших контекстах *лан* асоціативно означається як певне покриття з формою прямокутника чи квадрата – *хустка, килим*: *Лани – як хустка в басамани,/ а з підметів низьких долин/ заносить духом конопляним/ і вигорілим тхне полин* (ДХМ–В, с. 31).

Зорова картина великого й різноманітного, об’ємного земного простору створюється через образ пташиного польоту над ланами, асоціації земного простору з пташиним ширококриллям, як-от: *А навколо лани вдалині, вдалині/ розлетілись, як птиці блакитні* (СВ–ТЯ, с. 123). Пор.: *В однім колгоспі довго нас водили,/ Показуючи птаство й корови,/ Росистий сад, від плоду обважнілий,/ Із коропами ситими стави,/ Дитячі ясла, лан ширококрилий* (РМ–Т, с. 212).

‘Простір’ у поетовій уяві – це й життя як праця духу, тому цілком органічне порівняння *лану* та *душі* в такому прикладі: *Душа – неначе випалений лан* (МР–П, с. 167).

У мові аналізованої поезії актуальна тема війни пов’язана з означенням стану землі, ґрунту: *Там з-нід її [держави] сивини/ – Вихрипи*

коней Батиевих,/ **Зорані** списом лани (ОБ–СЛ, с. 5); Ну і пішов я ланами/
там ешелони, сніги (СВ–ТЯ, с. 197).

У тих випадках, коли лексема лан співвідносна за семантикою з номінаціями земля, ґрунт, то відзначаємо розширення епітетної сполучуваності як засобу інтимізації відношень людини (ліричного героя) та рідної землі, батьківщини: Засівів ранніх лане **пресвятий** (РМ–Т, с. 76); За лісом крізь **лагідний лан**/ Дороги до міста лежать килимами (КЛЮ–В, с. 38) О, тут блакитно квітне тільки згадка/ про те, що є на світі **рідний лан** (КЛЮ–В, с. 226) (порівняймо: **Рідний степ** – широкий, вільний, пишнobarвний і квітчастий (ВМ–ЄЗ, с. 27), як засобу живописання словом щодо означення стану природи та певній території: Вже минаємо Поділля і лани **родючі та рясні**./ Як знайомо пахне зілля (КЛЮ–В, с. 253); Він плинув важко, впертий і безмірний, Мов хвилі, гнав **важкоколоський лан** (МЄ–П, с. 63).

Ця притаманна українській поетичній традиції мінорність вислову втілена в метафорі *лоно ланів* (пор. *лоно землі*), через яку представлено аналізовану вище міфопоетичну семантику землі-матері: О згадай, як на **лоні ланів**/ Під косою лягала пшениця (КЛЮ–В, с. 43).

Традиційний для української поезики образ широкого земного простору втілений: в епітетних сполуках (*широкий лан, розложистий лан*), а також у семантично співвідносних генітивних метафоричних конструкціях (наприклад, *широчінь ланів*). Порівняймо: Полтавщини **широкий лан**/ І цвіт рясних червоних маків (КЛЮ–В, с. 138); Хвилюється **широкий лан зелений**./ Волошки, ніби зіроньки, блищать./ На тонких стеблях крапельки студені/ Минулого дощу веселчасто горять (РМ–Т, с. 80); Тут пориває туга в край надземний./ Тут хащів темну глибочінь/ перетяли яруги темні, але ведуть у **широчінь/ ланів розложистих** (КЛЮ–В, с. 143) Мигтить минулого екран./ спливає з мли років Кучаків Проілюстрована епітетика лану співвідносна з аналізованою вище епітетною валентністю номінації *степ* (див. п. 3.1., порівняймо: **Рідний степ** – широкий, вільний (ВМ–ЄЗ, с. 54);

Безмежний степ вперше цупко брав мене,/ оторопілого малюка, в свої сиві долоні (ДІ–ВТ, с. 248); *У цих краях торгуючи давно,/ грек прорубав у Скіфію вікно,/ У ті стени неміряні, небачені* (КЛІ–В, с. 451).

Уснопоетична традиційність мовообразу лану поєднується з Шевченковим епітетом *лани широкополі* як інтертекстуальною структурою, вона впливає на лексичне наповнення оновленого трансформованого образу, його емоційно-експресивне забарвлення, порівняймо: *Там, де верби, клени і тополі,/ в далині, в кривавій долині,/ де Дніпро й лани широкополі,/ на моїй коханій стороні* (СВ–ТЯ, с. 134); *Рече Дніпро, й лани широкополі / Медами пахнуть, колосом шумлять* (МА–ЖС, с. 211).

Семантику ‘великий земний простір’ передає й епітет *безконечний лан*: *По один бік дороги милував очі безконечний лан озимини* (МЄ–П, с. 436).

Епізодично трапляються колоративні епітетні сполуки такого типу: *Пашів простір спліснений/ Порослим бур’яном,/ Де порожньо і голо/ Сірів безбарвний лан* (КЛЮ–В, с. 97).

Загалом можна відзначити, що поетична номінація *лан* має позитивну маркованість. Особливості її вживання в мові поезії багато в чому збігаються з функціональним навантаженням лексем *земля, поле, степ*, при цьому слово *лан* є менш частотним, тому ми й не можемо виділити велику кількість семантичних, образно-асоціативних розгалужень у її вживанні.

3.5. Індивідуально-авторське осмислення периферійних мікрообразів (на прикладі реалізації мікрообразу *пісок*)

У лексико-семантичній парадигмі української поетичної мови виокремлюється група периферійних мікрообразів, генетично пов’язаних із таким концептуальним мовно-естетичним знаком етнокультури, як *земля*. До них, зокрема, належать мікрообрази *пісок* та *порох, пил*. Вони

показові як для фольклорної, так і для індивідуально-авторської поетичної творчості, де реалізують свій традиційно-поетичний зміст та засвідчують тяжіння до мовно-естетичних трансформацій.

Для розгляду образу *пісок*, як і будь-якого національно маркованого мовного знака, надзвичайно важливим виявляється його народнопоетичний зміст, набір тих значень, які традиційно прочитуємо за ним у народнопісенних текстах. Адже, на думку С.Я. Єрмоленко, «двоєдина сутність народнопоетичного словесного образу – його конкретна природа і узагальнене, символічне значення – проявляється в багатьох моментах організації лексичної системи народної пісні» [57, с. 49–50].

Типова народнопісенна ситуація, опис якої передбачає присутність у тексті образу *пісок*, зумовлена міфопоетикою кохання, залицання. Її закодований зміст у пісні виражається образно-символічними висловами на зразок: *Налетіли гуси з броду,/ Сколотили з піском воду* (Б–НТ, с. 96). Окрім актуалізації давнього міфопоетичного значення, контексти такого типу засвідчують також стійкий асоціативний зв'язок образу *пісок* із архетипним образом *вода* (*пісок – річка, берег* тощо) – символом життя і кохання.

У народній пісні образ *пісок* часто вживається і при реалізації мотиву смерті, причому діапазон відповідних народнопоетичних контекстів виявляється надзвичайно широким. Наприклад, з мотивом утоплення пов'язаний усталений пісенний вислів *пливти на білий пісочок*: *Узяв милий милу за білі боки/ Та й укинув милу у Дунай глибокий./ – Пливи, пливи, мила, на білий пісочок,/ Подай, подай, мила, тихий голосочок* (Б–НТ, с. 121). Інша типова народнопісенна формула, що реалізує пасивне значення „бути похованим”, – *засипали піском очі*. Порівняймо: *Як спустили Бондарівну у глибокі доли/ Засипали піском очі, не гляне ніколи; Мамцю ж наша старенькая, ми вже поженені:/ Піском очі засипали, глинов пригорнені*. Асоціативний зв'язок *пісок – смерть* в

останньому контексті додатково увиразнюється прозорою внутрішньою формою образу *глиною пригорнені*.

У цьому ж семантичному ракурсі розгортається також ускладнений образно-асоціативний комплекс, у складі якого поетична обставина за *жовтим пісочком* уживається як контекстуальний синонім до інших носіїв значення «по той бік життя» – *за зеленим моріжечком, за дубовим гвіздочком* тощо: *Уже твоя миленькая/ Да й за трьома замочками./ За одним замочком –/ За зеленим моріжечком/ А за другим замочком –/ Та й за жовтим пісочком,/ А за третім замочком – / За дубовим гвіздочком* (Б–НТ, с. 96) Заслугує на увагу також синтаксична організація наведеного пісенного фрагмента, що вибудовується за моделлю характерного для фольклорних текстів трикратного нанизання.

Для цілого ряду народних пісень показове функціонування образу *пісок* у складі народнопоетичної прикмети *сіяти пісок по каменю*, що є традиційним художнім позначенням нездійсненності, нереальності, неможливості бажаного: *Озьми, сестро, піску в жменю./ Розсій його по каменю,/ Коли ж отой пісок зійде,/ Тоді брат твій з війни прийде; Возьми, мамо, піску в жменю./ Посій його по каменю./ Як той пісок житом зійде,/ Тоді твій син з війни прийде./ Не є піску, не ісходить,/ Не є хлопця, не приходить* (Б–НТ, с. 84). Популярність цього пісенного вислову дослідники пояснюють специфікою його внутрішньої форми: «опорними пунктами для з'ясування мотивації у цьому випадку, ймовірно, є апріорність неродючості і *піску*, і *каменю*, їх нездатність започаткувати чи підтримати нове життя. Народна поетика підкреслює цю негативну рису, поєднуючи обидва “мертві” образи в одній пісенній фразі» [174, с. 166]. Зауважимо, що за внутрішніми законами розвитку народнопісенної дійсності, «для якої вірогідність незвичайного – не тільки допустима, але й майже обов'язкова» [46, с. 21], іноді відбувається *проростання піску*, що символізує перемогу життя над смертю: *Та як буду, білявино, іти на войночку,/ Я зашлю ти, білявино, із моря пісочку./ Ой візьми, білявино, той пісок у жменю,/ Та*

посій го, білявино, в саді на каменю./ Коли буде тот пісочок у саді сходити,/ Тоді буде твій миленький з війни приходити./ Вийшла в садок білявина – пісочок ісходить:/ Мамко моя солоденька, любко з війни в'ходить (Б–НТ, с. 68). У сучасній авторській поезії традиція такого образотворення не має вираженого продовження.

Спостерігаючи за семантичною та естетичною розбудовою образу *пісок*, маємо змогу встановити напрямки його епітетної сполучуваності. У народнопісенній поезії вона досить обмежена, представлена тільки двома колірними характеристиками (*жовтий, білий*), кожна з яких насичена своїм оцінним змістом. Порівняймо: *Та най мої коси білий пісок точить,/ А най мої коси гільтяй не волочить; Ой завіз дівчину на жовті пісочки:/ – Ой скидай, дівко, з головки биндочки; Ви, круті береги,/ Не будьте їм вороги./ А ти, жовтий пісочок,/ Годуй моїх діточок* (Б–НТ, с. 54) і т. ін. Очевидно, що окрім конотативного значення, відповідні епітети можуть уживатися і як десемантизовані, конвенціоналізовані одиниці, що уводяться в пісенний текст автоматично, за традицією і не мають оцінного навантаження.

Концептуальне осмислення епітетної сполучуваності образу *пісок*, використання його традиційно-поетичного змісту, а також оновлення відповідно до нового типу мовомислення відбувається в авторських мовоствореннях ХХ століття. Так, розглянуті колірні характеристики, частотно вживані у складі народнопісенних епітетних сполук *жовтий пісок, білий пісок*, перестають домінувати в індивідуально-авторській творчості, уживаючись тільки епізодично (*На бережечку самоти,/ на жовтому пісочку, кого лишив – не осягти* (СТВ–ДБ, с. 213). Їм на зміну приходять інші колірні означення – *синій* («який має забарвлення одного з основних кольорів спектра – середній між голубим і фіолетовим» [181, Т. 9, с. 182]) та *сірий* («колір, середній між білим і чорним; барва попелу» [181, Т. 9, с. 229]). Їх включення у метафоричні комплекси у ролі художніх означень до номінації *пісок* дозволяє встановлювати нові асоціативні

зв'язки *сірий – земля, синій – небо*. Порівняймо: ... *я вигрібаю **сірий пісок*** (КП–ЛС, с. 18); *велике місто/ рожевих пірамід/ **на синіх пісках** неба* (ТЮ–БН, с. 80).

Крім збагачення традиційного епітетного ряду номінації *пісок*, авторські колірні характеристики часто відштовхуються від релятивної ознаки ‘колір’, засвідчують її переосмислення в руслі психологізації: *Мабуть, досі зваблива шурхотить змія під скелею, на спечнім сонці, **на синьо-маривнім піску*** (СТВ–ДБ, с. 158).

Ускладнену кількаступеневими асоціативно-метафоричними трансформаціями, але смислово прозору народнопісенну естетику реалізує метафоричний образ такого змісту: ... *по піску тягнувся дівочий шлейф,/ білий, як крило упавшої чайки* (КП–ЛС, с. 59).

В авторських метафоричних структурах формується образ *пісок*, що відбиває особливості конкретно-чуттєвого, зорового сприйняття. Так, наприклад, продуктивною для семантичного окреслення образу *пісок* є сполучуваність із дієсловами-носіями семи ‘звук’: ... *ницьма заплющився в землю – / **пісок заскрипів** на зубах і в зіницях* (РІ–НГ, с. 58). Саме в рамках цієї семантичної моделі постають оригінальні авторські порівняння: *У німій, ніби смерть, порожнечі свічад/ пересохла імла **шебершить, як пісок*** (СТВ–ДБ, с. 78); *І **хрустять** на грудях сіллю та **піском**/ сім разів прочитані зібгані листи* (АЮ–П, с. 56).

В асоціативно ускладненому контексті представника новітньої української поезії В. Махна виявляємо okazionale семантичне взаємонакладання абсолютно неконтактних, не пов'язаних в узуальній мові сем ‘звук’ та ‘вага’: ***звуки наче лантухи з піском, що кидають вам/ у спину***. Акцентування визначальної для наведеної ілюстрації ознаки ‘важко, нестерпно’ відбувається за рахунок семантичного зрощення різнотипних текстотвірних компонентів (*звук – лантух із піском – кидати у спину*) у складі порівняльної структури.

Номінація *пісок* продуктивно осмислюється і в контексті популярних у сучасній поезії екзистенційних, філософсько-медитативних мотивів: ... *отак півжиття-півзими серед піску та солі* –/ *крикливих жінок* (МВ–ЛЕ, с. 15). При цьому основною семантичною ознакою, на ґрунті якої найчастіше відбувається метафоротворення, стає така характеристика *піску*, як ‘сухий’, що послідовно пов’язується з мотивом минулості, втечі, закінчення життя. Відповідна сема домінує в цілому ряді авторських інтерпретацій образу *пісок* активного, динамічного характеру, що на текстовому рівні простежується в дієслівних метафоричних висловах такого змісту: *а із жмені навмання пересушеним піском/ тікає життя* (КЮ–ГС, с. 37); *людина має дні, але і хмари висихають;/ одного дня людина/ обернеться в пісок без води* (ТЮ–БН, с. 69). Семантика цих образів не буде повністю розкрита, якщо не враховувати згадувану вище показову народнопісенну тенденцію до поєднання в межах одного контексту образів *пісок* та *вода*.

В окремих випадках сема мінливості, несталості, імпліцитно присутня в семантичній структурі номінації *пісок*, дає підстави для її асоціативно-тропеїчного зближення з абстрактом *час*: *Час цідить пісок з долоні в/ долоню* (ВВ–П, с. 141).

Також виразно пов’язана із семантикою нестабільності, минулості ознака ‘сипкий’ стає основною в дієсловах, що граматично керують генітивними метафорами із стрижневим образом *пісок*, наприклад: *Сиплеш мені/ на очі/ м’який пісок долонь* (ТЮ–БН, с. 31); ... *в мене розсипався спрагнений дощів/ і свіжих зустрічей/ пісок душі* (ББ–ТО, с. 89). Порівняймо також опосередкування цієї ознаки в тричленному образному вислові В. Стуса *сипкий переляк піщаний*. Остання ілюстрація засвідчує розвиток і актуалізацію не тільки образних, а й словотвірних потенцій номінації *пісок*, розкриває широту асоціативних зв’язків, якими це слово поєднується з іншими елементами мови, в тому числі й абстрактними поняттями (*переляк*). Тобто маємо переконливе підтвердження того, що

природа поетичного слова дозволяє йому «входити в змінні контексти, у результаті чого змінюється й смислове наповнення слова, що повертається різними боками» [90, с. 241].

Оригінальний розвиток мовної семантики та естетики образу *пісок* спостерігаємо в одному з віршових фрагментів К. Москальця: ... *своїм терпінням підіймаєш/ блаженке тіло зроблене з піску/ із голосу і тіні* (МК–СТ, с. 21). Розглядувана вище ознака ‘минуший, ненадійний’ під впливом контекстуального оточення (епітет *блаженський*, уведення до складу об’єктної метафори *зроблене з піску* нарівні з абстрактно-описовим зворотом *із голосу і тіні*) переконливо трансформується в семантичний варіант ‘слабкий’.

Негативний аксіологічний зміст притаманний образіві *пісок*, коли він поєднується з дієсловами *засипати*, *присипати*, іменником *замет* тощо: *може ілюзії – це міста які будуються для того/ щоби їх руйнувати/ або щоби їх засипав пісок життєвого досвіду/ й утоми?* (МВ–ЛЕ, с. 29); *А в світах – тільки сонми тривоги/ замети зі снігу й піску* (СМ–МК, с. 44). У наведених контекстах виразно прочитується домінантна сема ‘придушити, покрити великою кількістю [піску]’, яка співвідноситься із негативно оцінними мовними стереотипами. Наявність у складі метафоричних конструкцій численних негативно маркованих компонентів (дієслово *руйнувати*, абстракти *ілюзії*, *втома*, *тривога*) інтенсифікує негативний аксіологічний зміст стрижневого образу.

У новітній українській поезії образ *пісок* часто вживається також у складі поетичних обставин, на тлі яких розгортається лірична дія: *повертайся туди, ... де на пісках виростають водорості/ і солодкий тютюн* (ЖС–ГЮ, с. 32); *Розквітле ти море застав/ і на теплих пісках/ перележав не визріле світло* (РІ–НГ, с. 71).

Отже, спостерігаючи за мовно-естетичним розвитком образу *пісок* в українській поетичній творчості, констатуємо певну тяглість традиції його використання. Основи розкодування семантики цього образу закорінені в

народнопоетичній творчості, де він реалізує широку систему значень, які згодом рефлексують в авторській мовотворчості. У поезії ХХ ст. відбувається також продуктивне семантичне ускладнення образу за рахунок активного розширення меж його традиційної сполучуваності, активного поєднання з абстрактами, уведення до структур метафоричних висловів різних типів.

Висновки до розділу 3

Образ *земля* на сьогодні універсалізований як смислово насичений, етномаркований мовно-естетичний код, в якому закумуляовано колективний досвід сприйняття певних реалій, явищ, подій та експліковано національно значущі морально-етичні цінності. В українській поетичній мові стрижневими репрезентантами його лексико-семантичної парадигми виступають образи *степ, поле, луг*. До менш продуктивних, периферійних контекстних актуалізаторів зараховуємо мікрообрази *пісок, нива, город, глина, порох, пил* тощо. Названі стрижневі й периферійні образи зазвичай характеризуються передбачуваними векторами асоціацій, мають аксіологічне значення та національно-культурну конотацію.

Степ – концептуальне поняття в національній поетичній картині світу. Його асоціативно-образне розгортання забезпечують кілька типів усталених (традиційних) та індивідуально-авторських співвіднесень. Найбільш семантично й функціонально навантаженими серед них варто визнати асоціативні кореляції *степ – Україна; степ – воля; степ – сонце, спека; степ – тиша; степ – пісня*.

Мовостилі шістдесятників засвідчують нові способи вираження національно значущої семантики номінації *степ*, поставленої в один ряд з етнокультурно навантаженими антропонімами (*Тарас*), гідронімами (*Дніпро*).

Смислове наповнення образу *поле* визначає його закоріненість у народнопоетичній традиції. Передусім це засвідчує успадкована від стилістики народної пісні епітетна сполучуваність (*чисте поле, широке поле, чуже поле*), яка продуктивно освоєна в авторській мовотворчості.

У поезії ХХ ст. продовжена також традиція художнього пейзажотворення за участю номінації *поле* в складі стереотипних формул (*в чистім полі, ой у полі три тополі*) та в контексті сталих моделей асоціативного співвіднесення (*поле – місяць, поле – вітер, поле – жито, поле – квіти* тощо).

Новітні акценти в семантичну структуру образу «поле» вносить метафорична тема «словесна творчість».

Лексико-семантичну мініпарадигму номінації *поле* репрезентують лексеми *нива, рілля, чорнозем*, об'єднані спільною дистрибутивною семою 'ділянка обробітку землі' та семантично підпорядковані гіперонімові *земля* та гіпонімові *поле*.

Образ *луг* – один із найближчих до смислової домінанти *земля*. Його народнопісенність підтверджують: а) асоціативно-образні текстові ряди – пейзажно-описові (*луг – калина, верба*) та емоційні (*луг – туга, страждання, розпач*), б) характерній формули – тавтологічні (*лужечок-бережечок*), епітетні (*чистий луг, темні луги*).

На відміну від народної пісні, де образ *луг* практично не виконує функції маркера простору, автори ХХ ст. активно включають цю лексему в обставинні конструкції локативної семантики, актуалізуючи не тільки горизонтальний (*у лузі, в лугах на лугах, на лузі*), але й вертикальний (*спустити на лузі, понад лугами*) зміст аналізованого образу.

Семантику номінацій *степ, поле, луг* часто визначає контекстна присутність лексичних конкретизаторів, що вербалізують пов'язані з ними зорові, звукові (акустичні, музичні), одоративні, колірні, температурні асоціації.

Специфічна хронологічна маркованість властива слововживанням семантично підпорядкованого номінації *земля* позитивно маркованого поетоніма *лан*. Загалом його вживання в мові української поезії ХХ ст. стилістично конгруентне з функціональним навантаженням лексем *земля*, *поле*, *степ*. Найбільшу продуктивність виявляє у мовостіях авторів першої половини ХХ ст., у мовостіях шістдесятників вживається значно рідше, а в мові поезії дев'яностників не зафіксована взагалі.

В аналізованій лексико-семантичній парадигмі виокремлюється група периферійного мікрообразу *пісок*. Він показовий як для фольклорної, так і для індивідуально-авторської поетичної творчості, де реалізує свій традиційно-поетичний зміст (зв'язок із міфопоетикою кохання, залицання, участь у контексті реалізації мотиву смерті), а також засвідчує тяжіння до оказіональних мовно-естетичних трансформацій (як носій семантики нестабільності, минушості – *пісок долонь*; *пісок душі*).

Входження номінацій *степ*, *поле*, *луг*, *лан*, а також менш активно вживаних конкретизаторів образу *земля* (наприклад, *пісок*, *нива*, *город*, *рілля* тощо) в універсум поетичного словника ХХ ст. забезпечує їх використання в ролі смислових центрів численних експресивно ступеньованих рядів епітетів, різних структурних та семантичних типів метафор, порівнянь, перифразів тощо. Вони також підтверджують неперервність і динамічність української лінгвопоетичної традиції на хронологічному зрізі ХХ ст.

ВИСНОВКИ

Для лінгвостилістичного аналізу поетичної мови стрижневим є визначення естетико-стилістичної вартості поетичного висловлення, образу в проекції на структуру національної мови, особливості функціонування загальномовних і стильових норм, на динаміку концептуалізації універсальних поетичних образів та їх перетворення у мовно-естетичні знаки національної культури, світоглядні поняття, що посідають певне місце в мовній картині світу.

Поняття *поетична образна номінація* здебільшого сприймаємо як двовекторну якість з ознаками народнопісенності та літературної поетичності, що дає підстави для вивчення її конкретних виявів у динамічному аспекті.

Пізнання поетичного образотворення пов'язане із вирішенням численних завдань, одним із яких є осмислення взаємодії різних рівнів словесно-виразових засобів у конкретному макро- чи мікроконтексті, у групі текстів, об'єднаних тематично, жанрово чи функціонально, зважаючи на широкий соціальний контекст.

Образність поетичної мови пов'язана з функціонуванням і семантичним та естетичним розгортанням у її просторі *поетичних образів* – особливої форми естетичного освоєння світу, а також опису дійсності, які не тільки підпорядковані внутрішнім законам функціонування поетичного слова, але й безпосередньо відбивають взаємозв'язок мови з процесами мислення та пізнання, слугують засобом художнього узагальнення життєвих реалій, що конгломерує інформацію про зв'язок слова з культурою.

Визначальним у методології поетичної семантики є вияв образності через реконструкцію *внутрішньої форми слова* від конкретного текстового, жанрового вживання до пізнання й моделювання рядів асоціативно-

образного розгалуження, парадигматизації значень певної номінації у контексті етнокультури.

Усвідомлення внутрішньої форми номінації неможливе без встановлення її репрезентативних особливостей, визначення низки об'єктів дійсності, які вона позначає. З огляду на виразну етнокультурну та етносоціальну специфіку світогляду українського народу, внутрішня форма поетичної номінації акумулює, зберігає та експлікує минулий мовний досвід колективного сприйняття. Для номінації *земля* важливим є усвідомлення того, що це реалія навколишнього світу та основа національного ландшафту, спосіб господарювання, а відповідно – добробуту, що через неї відтворюється широкий контекст знань, універсальні значення, які в лінгвістичному аспекті матеріалізовані через широку палітру прямих (номінативних) і узагальнено-образних значень, експресивних конотацій.

Розв'язання теоретичних питань концептуалізації певної номінації в національній мові неможливе без ретельного практичного опрацювання поетичного слововживання в аспектах семантико-стилістичної та функціонально-стилістичної параметризації лексеми, вивчення мовно-естетичного змісту слова-образу, пізнання динаміки емоційно-експресивного змісту різнорівневих (фонетичних, словотвірних, лексико-фразеологічних, синтаксичних) виразових засобів національної поетичної мови, скорельованих поняттєвим наповненням аналізованого слова.

Концептуалізація поетичного слова супроводжується насиченням його інтелектуальної та емоційної пам'яті, що в художньому тексті виявляються в різноманітних принципах семантичної, асоціативно-прагматичної зв'язності й поляризації змісту.

Концепт *земля* творить розгалужену систему генетично закорінених в етнокультурі, семантично містких образів, які продуктивно рефлексують в ідіостильових системах авторів ХХ ст., зберігають та

продовжують традиції образотворення і водночас кардинально семантично оновлюються.

Лінгвостилістична динаміка номінації *земля* відбувається у напрямках семантичної трансформації міфопоетичного змісту від народної пісні до індивідуально-авторського поетичного вживання, розширення уявлення про реалію на ґрунті збереження асоціативного народнопоетичного змісту, а також оказіонального слововживання в літературно-мовній практиці.

Спостережено, що у фольклорному дискурсі міфопоетична специфіка осмислення *землі* виявляється як місце, що займає серединну позицію між небом і підземним світом. Водночас це зумовлює наявність позитивних і негативних значенневих аспектів, простежених у бінарній семантичній опозиції *життя – смерть*.

У поетичному дискурсі номінація *земля* як мовно-естетичний знак національної культури не тільки є упізнаваним, але й таким, що виявляє здатність до трансформації зі збереженням семантико-асоціативного стрижня слова. Згадана номінація слугує мовним засобом інтелектуалізму, оскільки розуміння, декодування її внутрішнього змісту й функцій потребує від читача належного етнокультурно-лінгвального рівня.

На підставі аналізу зібраного матеріалу встановлено, що номінація *земля* контактує з репрезентантами числених тематичних груп, частин мови. Їх компонують за різними ознаками, нерідко вибудовують словосполучення. Відповідно розширюються семантичні критерії номінації *земля*, а також інших валентних одиниць, що впливає на символічне коло значень аналізованої номінації, тобто при збереженні звукового образу слова *земля* розширюють уявлення про світ, сконденсоване в його внутрішній формі, змінюють парадигму семантичних відтінків в образно-естетичному втіленні.

На противагу міфопоетичному контекстові, для якого характерні константні формули *свята земля, сира земля, родюча земля, земля-мати, земля-годувальниця*, а також елементи (компаративні) античної культури, у поетичній мові ХХ ст. означальний компонент розширено як якісно, так і кількісно в конкретно-чуттєвому осмисленні реалії.

Зазнають модифікацій й способи означення номінації *земля* в напрямку переструктурування слова, зміни його частиномовного статусу.

Особливості структурування й формування характерних асоціативних зв'язків, рядів виявляють генетичні сполуки.

У дієслівному метафоричному ряді з номінацією *земля* переважає група антропометафор, за допомогою яких формують персоніфікований образ *землі*, що відбиває специфіку її конкретно-чуттєвого і психологічного сприйняття в межах антропоцентричного мовомислення.

Широкий спектр семантичних відтінків номінації *земля* виявляють порівняльні поетичні структури. Одні з них виконують функцію інтимізації поетичної мови, наповнюючи її образно-конкретним змістом, асоціацією з істотою жіночої статі, ужитковою реалією.

Більшість із векторів концептуалізації *землі* представлені фразеологічними образними висловленнями, перифрастичними зворотами, що продуктивно розширюють внутрішню форму аналізованих поетизмів.

Семантичне оновлення номінації *земля* в поетичній мові ХХ ст. співвідносне зі звуженням типів лексико-семантичних варіантів (до чотирьох замість шести в загальнономовному словникові), на основі яких формуються слова-образи, поетичні образні словосполучення. Ці спостереження підтверджені й структуруванням словникових статей у Словнику епітетів української мови, й спеціальних довідниках з питань етнокультури.

Характерною особливістю літературно-поетичного життя номінації *земля* у другій половині ХХ ст. є конструювання вектора 'земля -

планета' з відповідними зв'язками з лексемами *орбіта, космос, зоря, глобус*, з компаративними асоціатами *капуста, м'яч, клубок, лице*.

Лексико-стилістична парадигма номінації *земля* в українському поетичному дискурсі представлена компонентами *степ, поле, луг* та кількома мікрообразами (*пісок, порошок, пил*).

Концептуальне поняття *степ* у поетичній картині світу, розгортається у двох стрижневих асоціативно-образних рядах: *степ – Україна* та *степ – воля*, на основі яких вибудовуються фрагменти національної мовно-просторової картини світу.

Вербалізація асоціативного зв'язку *степ – Україна* типова для мови української поезії другої половини ХХ ст. (мовою шістдесятників), про що свідчать віднайдені нові способи вираження національно значущої семантики номінації *степ*, поставленої в один ряд з етнокультурно навантаженими антропонімами (*Тарас*), гідронімами (*Дніпро*).

Асоціацію *степ – воля* виявлено у складі пейзажних описів, змодельованих за участю типових для української поетики, мікрообразів *могила, козацькі могили, курган, скіфська баба* і под. Вони зумовлені здебільшого осмисленням геопросторової реалії *степ* як місця, пов'язаного з багатьма важливими історичними подіями, як простору національної пам'яті.

Типовими для поетики аналізованих текстів є епітетні структури номінації *степ* з прикметниками *великий, широкий, вільний, безмежний, неміряний*. Особливу естетичну значущість мають індивідуально-авторські художні означення, які виражають необмеженість степового простору (*крилаті, пусто широкий*).

Естетизованими є контекстуальні асоціативні співвіднесення *степ – небо, степ – час, степ – хаос, морок, зло*.

Семантику аналізованої номінації нерідко визначає контекст, його лексичні конкретизатори, що вербалізують пов'язані зі степом зорові,

звукові (акустичні, музичні), одоративні, колірні, температурні асоціації тощо.

Дослідження асоціативно-образної парадигми номінації *степ* засвідчило також наявність типів її експресивно-оцінного освоєння. Якщо в першій половині ХХ ст. переважає думова епітетика *степу*, то в другій половині минулого століття мовний образ *степу* здебільшого пов'язаний із перебуванням у ньому, з думками про степ, які супроводжуються специфічними назвами емоцій (*жах, туга, сум*), психологічних станів (*самотність, спокій*) под.

Образ *поле* належить до арсеналу змістово насичених мовно-естетичних кодів, у яких універсалізовано колективний досвід та експліковано складну систему народних морально-етичних цінностей.

Установлено, що народнопісенна традиція використання епітетних сполучень *чисте поле, чуже поле* не консервується тільки на рівні фольклорної, народнопісенної мови, а продовжується в авторській мовотворчості.

Новим в епітетиці словообразу *поле*, що розвинулося в індивідуально-авторській творчості і збагатило арсенал традиційних художніх означень, стало поєднання з колірними ознаками. Такі метафори утворюються здебільшого на ґрунті метонімічного перенесення значеннєвомодельовальної колірної характеристики із назв польових рослин.

Семантика вільного, відкритого простору, екстрапольована в площину осмислення екзистенційних проблем людини, продукує метафори психологічної свободи, емоційної розкнутості людини, що асоціюється з її перебуванням у *полі, на полі*, та естетизацію пов'язаних із цим станом позитивних відчуттів, сакралізацію топосу.

Як і номінація *земля*, слово *поле* входить в образні структури з історичною лексикою, формуючи з ними зв'язок *поле – смерть*.

На традиційні ознаки пейзажотворення за участю номінації *поле* в українській поетичній мові вказують стереотипні формули, моделі асоціативного співвіднесення: *поле – місяць, поле – вітер*.

Семантична трансформація образу *поле* в дієслівних метафорах демонструє, з одного боку, закономірності його використання як традиційного мовно-естетичного знака національної культури, а з іншого – відбиває специфіку новаторського, індивідуально-авторського сприймання, зумовленого новими екстралінгвальними та особистісними чинниками.

У лексико-стилістичній парадигмі образу *поле* виокремлено таку групу асоціативно пов'язаних із ним поетонімів, як назви рослин (дендроніми, фіто- та флорономени), звукові образи.

Зміщення семантичних акцентів відзначено в образі *поля*, що розбудовується у межах теми “словесна творчість”.

Лексико-семантичне розгортання номінації *поле* репрезентують парадигматично згруповані на підставі спільної дистрибутивної семи ‘ділянка обробітку землі’ лексеми *нива, рілля, город, чорнозем*.

У лексико-семантичній парадигмі концепту *земля* просторовий конкретизатор *луг* є одним із найближчих до аналізованої змістової домінанти. У системі його контекстуальних значень, реалізованих у поезії народної пісні та мовостиліях український авторів, фіксуємо практично всі значення, типові для визначальної щодо нього поетичної універсалії.

Народнопісенність номінації відображена у стилізованих зачинах поетичних творів, в орнаментальній функції слова *луг*, а також у структурі асоціативно-образних текстових рядів *луг – гай, діброва, ліс, луг – калина, верба, луг – туга, страждання, розпач*, в авторських варіантах пісенних формул (*лужечок-бережечок*), у характерній епітетиці (*темний, чистий*).

На противагу народній поетиці, де образ *луг* практично не виконує функції номінації простору, автори ХХ ст. активно включають цю лексему в обставинні конструкції локативної семантики. Вияскравлюючи цей семантичний аспект, поети актуалізують не тільки горизонтальний (*у лузі, в лугах, на лугах, на лузі*), але й вертикальний (*спустити на луги, понад лугами*) контекст аналізованого образу. Модифікована в літературно-поетичних мікроконтекстах зі словом *луг* семантика епітетів з параметрами ‘уточнювально-просторова ознака’, ‘колір’, ‘звук’, ‘тиша’.

Певна хронологічна маркованість властива слововживанням семантично підпорядкованого номінації *земля* позитивно маркованого поетоніма *лан*. Вживання його в мові української поезії ХХ ст. стилістично конгруентне з функціональним навантаженням лексем *земля, поле, степ*. Найбільшу свою продуктивність поетовім *лан* виявляє у мовостилях авторів першої половини ХХ ст., у мовостилях шістдесятників вживається значно рідше, а у художній мові поетів 90-х років не зафіксована взагалі.

В аналізованій лексико-семантичній парадигмі виокремлено групу периферійного мікрообразу *пісок*. Цей мікрообраз характерний як для фольклорної, так і для індивідуально-авторської поетичної творчості, де реалізує свій традиційно-поетичний зміст і засвідчує тяжіння до мовно-естетичних трансформацій.

Народнопісенність образу *пісок* зумовлено міфопоетикою кохання, залицяння, вираженою образно-символічними висловленнями, участю в реалізації мотиву смерті. Діапазон таких народнопоетичних контекстів є досить широким.

Домінантні в мові фольклору епітети *жовтий, білий* обмежено функціонують в авторських мовостилях ХХ ст. Їх замінено на інші колірні означення – *синій* та *сірий*, що в метафоричних комплексах спричиняють нові асоціативні зв'язки *сірий – земля, синій – небо*.

Поетичні мікроконтексти засвідчують, що у компаративних словосполученнях з лексемою *пісок* реалізуються семи 'звук', 'вага', 'сухий', 'час'. Індивідуально-авторським є зміст генітивних метафор із семантикою нестабільності, минушості.

Отже, аналіз поетичної мови ХХ ст. в аспекті простеження лінгвостилістичної динаміки номінації *земля* засвідчив, що існує нерозривний зв'язок між етнокультурним та власне поетичним змістом лексем, які в історії національної мови модифікуються в мовно-естетичні знаки цієї культури. Їхню внутрішню форму наповнюють уявлення, що відображають динаміку матеріальних та духовних змін у суспільстві. У процесі функціонування в дискурсах символічного характеру ці уявлення зазнають концептуалізації і системної мовної реалізації.

Укладені як додатки до дисертації «Показчик епітетної сполучуваності», «Показчик метафоричної сполучуваності» та «Показчик порівнянь» репрезентують розвинуті в мові української поезії ХХ ст., закріплені у фольклорних та авторських текстах психоментальні зв'язки стрижневої номінації *земля* та її лексичних конкретизаторів, підтверджують їхню семантичну відкритість, здатність сполучатися з лексемами різноманітних ЛСП, показують логіко-семантичні та образні зв'язки лексичних компонентів, пов'язаних із номінацією *земля*.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аверинцев С.С. Символ // Литературный энциклопедический словарь / Под общ. ред. В.М. Кожевникова и П.А. Николаева. – М. : Сов. Энциклопедия, 1987. – С. 378–379.
2. Античные теории языка и стиля : (антология текстов). – СПб. : Алетейя, 1996. – 362, [6] с. – (Античная библиотека. Исследования).
3. Аристотель. Сочинения : в 4 т. Т.4. / Аристотель ; ред. и вступ. ст. А.И. Доватур, Ф.Х. Кессиди ; примеч. В.В. Бибикина и др. – М. : Мысль, 1983. – 830 с.
4. Арутюнова Н.Д. Истина : фон и коннотации / Н.Д. Арутюнова // Логический анализ языка : культур. концепты. – М., 1991. – С. 21–31.
5. Арутюнова Н.Д. Метафора / Н.Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. – М., 1990. – С. 296–297.
6. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс / Н.Д. Арутюнова // Теория метафоры : сборник / под. ред. Н.Д. Арутюновой, М.А. Журиной. – М., 1990. – С. 5–32.
7. Арутюнова Н.Д. Языковая метафора : (синтаксис и лексика) // Язык и мир человека / Н.Д. Арутюнова. – М., 1998. – С. 346–370.
8. Афанасьев А.Н. Поэтические воззрения славян на природу : опыт сравнител. изучения славян. преданий и верований в связи с мифич. сказаниями других родствен. народов : в 3 т. – М., 1865-1869. – Т. 1. – 1865. – 800 с.; Т. 3. – 1869. – 840 с.
9. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М. : Изд-во иностр. л-ры, 1955. – 416 с.
10. Балли Ш. Французская стилистика / Ш. Балли. – М. : Изд-во иностр. л-ры, 1961. – 364 с.
11. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики : формы времени и хронотопа в романе : очерки по ист. поэтике / М.М. Бахтин. – М. : Худож. л-ра, 1975. – 504 с.

12. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної девіатології / Ф.С. Бацевич. – Л. : Вид-во Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2000. – 236 с.
13. Бибик С.П. Словник епітетів української мови / С.П. Бибик, С.Я. Єрмоленко, Л.О. Пустовіт ; за ред. С.Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1998. – 431 с.
14. Бойко Н.І. Українська експресивна лексика : семантичний, лексикографічний і функціональний аспекти: Монографія. – Ніжин : ТОВ "Видавництво "Аспект-Поліграф", 2005. – 552 с.
15. Блэк М. Лингвистическая относительность : (теор. воззрения Бенджамена Ли Уорфа) // Новое в лингвистике. – М., 1960. – Вып. 1. – С. 183–198.
16. Буда В.А. Лінгвостилістика сучасного історичного роману про добу козацтва (60 – 90 рр. ХХ ст.) / В.А. Буда. – К. : Рідна мова, 1998. – 164 с.
17. Булашев Г.О. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях / Г.О. Булашев. – К. : Довіра, 1993. – 414 с.
18. Булаховський Л.А. Вибр. пр. : в 5 т. Т.1 / Л.А. Булаховський. – К. : Наук. думка, 1975. – 495 с.
19. Ващенко В.С. Стилiстичнi явища в українській мові / В.С. Ващенко. – Х. : ХДУ ім. О. Горького, 1958. – 228 с.
20. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / А. Вежбицкая. – М. : Языки рус. культуры, 1999. – 780 с.
21. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2001. – 1426 с.
22. Веселовский А.Н. Историческая поэтика / А.Н. Веселовский – М. : Высш. шк., 1984. – 404 с.
23. Виноградов В.В. Лексикология и лексикография : избр. тр. / В.В. Виноградов. – М. : Наука, 1977. – 310 с.
24. Виноградов В.В. О поэзии Анны Ахматовой / В.В. Виноградов // Поэтика русской литературы : избр. тр. / В.В. Виноградов. – М., 1976. – С. 369–465.

25. Виноградов В.В. Основные типы лексических значений слова / В.В. Виноградов // Вопр. языкознания. – 1953. – № 5. – С. 3–29.
26. Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика / В.В. Виноградов. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – 255 с.
27. Винокур Г.О. Избранные работы по русскому языку / Г.О. Винокур. – М. : Учпедгиз, 1959. – 491 с.
28. Винокур Г.О. О языке художественной литературы / Г.О. Винокур ; сост. Т.Г. Винокур. – М. : Высш. шк., 1991. – 448 с.
29. Вихованець І.Р. Граматика української мови : синтаксис: підручник для студентів філологічних факультетів вузів / І.Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
30. Водяницкая Ю.П. Выдвижение метафорических тропов как способ реализации адресованности художественного текста / Ю.П. Водяницкая // Мова і культура: Серія "Філологія". Вип. 2, Т. 3. / Ін-т міжнар. відносин Київського ун-ту ім. Т. Шевченка, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні, Фонд культури і мистецтв "Парад Планет" ; Під заг. ред. С.Б. Бураго. – Наук. вид. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго. – С. 65–70.
31. Гаврилюк Н.В. Київські неокласики : словотворчість / Н.В. Гаврилюк. // Лексикограф. сер. «Українська індивідуально-авторська неографія»: зб. наук. праць. – Острог : Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2009. – Вип. 2. – С. 32–214.
32. Гак В.Г. Семантическая структура слова : психолінгв. аспект / В.Г. Гак. – М. : Наука, 1971. – 202 с.
33. Гак В.Г. Языковые преобразования / В.Г. Гак. – М. : Языки рус. культуры, 1998. – 768 с.
34. Гачев Г.Д. Национальные образы мира : Космо-Психо-Логос / Г.Д. Гачев. – М. : Прогресс : Культура, 1995. – 480 с.
35. Голоюх Л.В. Порівняння як структурно-стилістичний компонент художнього тексту : (на матеріалі сучасної історичної прози) : автореф.

- дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Л.В. Голоюх. – К., 1996. – 20, [1] с.
36. Голянич М.І. Внутрішня форма слова в художньому тексті : дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук / М.І. Голянич. – Івано-Франківськ, 1998. – 422 с.
37. Голянич М.І. Внутрішня форма слова і художній текст / М.І. Голянич. – Івано-Франківськ : Плай, 1997. – 178 с.
38. Григорьев В.П. Из прошлого лингвистической поэтики и интерлингвистики / В.П. Григорьев. – М. : Наука, 1993. – 175 с.
39. Григорьев В.П. Поэтика слова : из материалов русской советской поэзии / В.П. Григорьев. – М. : Наука, 1979. – 343 с.
40. Грицютенко І.Є. Естетична функція художнього слова : (в укр. прозі 30 – 60-х рр. ХІХ ст.) / І.Є. Грицютенко. – Л. : Вид-во Львівського ун-ту, 1972. – 180 с.
41. Гром'як Д.Т. Літературознавчий словник-довідник : 2-ге вид., випр., доп. / Д.Т. Гром'як. – К. : Академія, 2006. – 752 с.
42. Гудков Л.Д. Метафора / Л.Д. Гудков // Культурологія ХХ век : енциклопедія : в 2 т. – СПб., 1998. – Т. 1. – С. 35–36.
43. Данилюк Н.О. Національно-мовна картина світу в українській народній пісні / Н.О. Данилюк // Мовознавство : тези та повідомл. ІІІ Міжнар. конгр. українців. – Х., 1996. – С. 219–224.
44. Данилюк Н.А. Развитие семантической структуры народнопесенного слова в языке украинской советской поэзии : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Н.А. Данилюк. – К., 1984. – 23 с.
45. Данилюк Н.О. Традиційне і новаторське в мовній структурі сучасної метафори / Н.О. Данилюк // Мовознавство. – 1984. – № 4. – С. 64–67.
46. Дей О.І. Поетика української народної пісні / О.І. Дей. – К. : Наук. думка, 1978. – 249 с.

47. Дишлюк І.М. Лексико-семантичне вираження концепту «природа» у поетичній мові Ліни Костенко : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / І.М. Дишлюк. – Х., 2003. – 16 с.
48. Дмитренко Л.В. Концептуальна картина світу в поетичних творах : (на матеріалі поетич. образів американ. поезії ХХ ст.) / Л.В. Дмитренко // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наукових праць. – К., 1999. – С. 37–44.
49. Донецких Л.И. Эстетические функции слова / Л.И. Донецких. – Кишенев : Штиница, 1982. – 154 с.
50. Дятчук В.В. Семантика, структура і функціонування лексики української літературної мови / В.В. Дятчук, Л.О. Пустовіт. – К. : Наук. думка, 1983. – 156 с.
51. Єрмоленко С.Я. Про деякі структурно-функціональні характеристики темпоральних мікрополів / С.Я. Єрмоленко // Мовознавство. – 2003. – № 4. – С. 38–47.
52. Єрмоленко С.Я. Мовно-естетичні знаки національної культури. / С.Я. Єрмоленко. – К.: Інститут української мови НАН України, 2009. – 352 с.
53. Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності : (стилістика та культура мови) / С.Я. Єрмоленко. – К. : Довіра, 1999. – 431 с.
54. Єрмоленко С. Я. Поетична мова // Українська мова : енциклопедія / редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко. – 3-е вид., зі змінами і доп. – К. : Укр. енцикл., 2007. – С. 521
55. Єрмоленко С.Я. Синтаксис і стилістична семантика / С.Я. Єрмоленко. – К. : Наук. думка, 1982. – 209 с.
56. Єрмоленко С.Я. Українська мова : корот. тлумач. слов. лінгвіст. Термінів / С.Я. Єрмоленко, С.П. Бибик, О.Г. Тодор. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
57. Єрмоленко С.Я. Фольклор і літературна мова / С.Я. Єрмоленко – К. : Наук. думка, 1987. – 246 с.

58. Єфименко О.Є. Епітети до слова «степ» в українській мові / О.Є. Єфименко // Вісник Луганського пед. ун-ту ім. Тараса Шевченка. – Луганськ, 2003. – № 3. – С. 95–100.
59. Єфименко О.Є. Концепт “степ” в українській мові: словникова, текстова і психолінгвістична парадигма : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / О.Є. Єфименко. – Х., 2005. – 266 с.
60. Єфименко О.Є. Семантичні зв'язки слова «степ» в українській мові / О.Є. Єфименко // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. пр. – Х., 2002. – Вип. 8. – С. 15–19.
61. Єфименко О.Є. Сполучуваність слова «поле» / О.Є. Єфименко // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. пр. – Х., 2003. – Вип. 10. – С. 161–165.
62. Ефимов А.И. Стилистика художественной речи / А.И. Ефимов. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1961. – 519 с.
63. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури : слов.-довід. / В.В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
64. Жайворонок В.В. Лексична підсистема мови і значення мовних одиниць / В.В. Жайворонок // Мовознавство. – 1999. – № 6. – С. 32–46.
65. Жайворонок В.В. Національна мова та ідіолект / В.В. Жайворонок // Мовознавство. – 1998. – № 6. – С. 27–34.
66. Жайворонок В.В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення / В.В. Жайворонок // Культура народів Причорномор'я : науч. журн. / Таврический национальный ун-т им. В.А. Вернадского – 2002. – № 32. – С. 51–53.
67. Жайворонок В.В. Слово в етнологічному контексті / В.В. Жайворонок // Мовознавство. – 1996. – № 1. – С. 7–14.
68. Жайворонок В.В. Українська етнолінгвістика: деякі аспекти дослідження / В.В. Жайворонок // Мовознавство. – 2001. – № 5. – С. 48–63.

69. Жоль К.К. Мысль. Слово. Метафора : пробл. семантики в философ. освещении / К. К. Жоль. – К. : Наук. думка, 1984. – 304 с.
70. Звонок Н.С. Орієнтація на релігійні цінності серед духовних устремлінь людини : (на матеріалах укр. та рос. худож. л-ри 60-80-х рр.) / Н.С. Звонок // Укр. релігієзнавство. – 1999. – № 10. – С. 33–37.
71. Іларіон митрополит. Дохристиянські вірування українського народу / Іларіон. – Репр. вид. 1965 р. – К. : Обереги, 1992. – 424 с.
72. Калашник В.С. Особливості слововживання в поетичній мові / В.С. Калашник. – Х. : Вид-во Харків. держ. ун-ту, 1985. – 68 с.
73. Калашник В.С. Українська поетична фразеологія і афористика поетичної мови пожовтневого періоду : (семант.-типолог. аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / В.С. Калашник. – Х., 1992. – 26 с.
74. Калашник В.С. Українська поетична фразеологія і афористика поетичної мови пожовтневого періоду : (семант.-типолог. аспект) : дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / В.С. Калашник. – Х., 1992. – 293 с.
75. Калашник В.С. Фразотворення в українській поетичній мові радянського періоду : (семант.-типолог. аспект) / В.С. Калашник. – Х. : Вища шк., 1985. – 172 с.
76. Калинюк Н.В. Семантична парадигма номінації *земля* в українській народній пісні / Н.В. Калинюк // Культура слова. – К., 2005. – Вип. 65. – С. 17–20.
77. Калинюк Н.В. Просторовий поширювач *луг* у лексико-семантичній парадигмі концепту *земля* : (на прикл. поетич. мови) / Н.В. Калинюк // Лексикографічний бюлетень. – К., 2005. – Вип. 12. – С. 79–83.
78. Калинюк Н.В. Семантична трансформація образу *поле* в національній поезії / Н.В. Калинюк // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія

- «Філологія»: зб. наук. праць [наук. ред. Н. Л. Іваницька]. – Вінниця, 2006. – Вип. 8. – С. 208–213.
79. Калинюк Н.В. Семантичний розвиток образу *пісок* в українській поетичній мові / Н.В. Калинюк // Культура слова. – К., 2006. – Вип. 66/67. – С. 52–56.
80. Калинюк Н.В. Концептуалізація образу *земля* в українській поетичній мові : (міфопоетич. та лінгвопоетич. аспекти) / Н.В. Калинюк // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Луганськ, 2006. – № 4. – С. 256–262.
81. Калинюк Н.В. Оновлення слова-образу *земля* у поетичній мові ХХ ст. / Н.В. Калинюк // Культура слова. – К., 2009. – Вип. 71. – С. 43–48.
82. Караулов Ю.Н. Общая и русская идеография / Ю.Н. Караулов. – М. : Наука, 1976. – 355 с.
83. Караулов Ю.Н. Структура лексико-семантического поля / Ю.Н. Караулов // Филол. науки. – 1972. – № 1. – С. 57–69.
84. Квятковский А.П. Словарь поэтических терминов / А.П. Квятковский. – М. : ОГИЗ, 1966. – 238 с.
85. Керлот К.Э. Словарь символов / К.Э. Керлот ; [пер.с англ. Н.А. Богун; отв. ред. С.В. Пролеев] – М. : Refl-book, 1994. – 601, [2] с. : ил.
86. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні : у 3 кн., 6 т. Кн. 1, Т. 1,2 / С. Килимник. – Факс. вид. – К. : Обереги, 1994. – 400 с.
87. Кіс Т.Є. Еволюція художньої метафори : лінгвокультурний аспект : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Т.Є. Кіс. – Чернівці, 2001. – 197 с.
88. Ковальов В.П. Виразальні засоби українського художнього мовлення / В.П. Ковальов. – Херсон : Херсон. міськ. друк., 1991. – 125 с.
89. Кожевникова Н.А. Метафора в поэтическом тексте / Н.А. Кожевникова // Метафора в языке и тексте. – М., 1988. – С. 145–165.
90. Кожевникова Н.А. Словоупотребление в русской поэзии начала ХХ века / Н.А. Кожевникова. – М. : Наука, 1986. – 256 с.

91. Коломієць М.П. Перифрази в сучасній літературній мові : дослідж. з граматики і граматичної стилістики української мови / М.П. Коломієць. – Д. : Вид-во Дніпропетр. держ. ун-ту, 1984. – 186 с.
92. Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке / Г.В. Колшанский. – М. : Наука, 1990. – 108 с.
93. Комар О.С. Етнокультурна парадигматика національно маркованих мовних одиниць : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. „Українська мова” / О.С. Комар – К., 2009. – 20 с.
94. Комлев Н.Г. Слово в речи : денотативные аспекты / Н.Г. Комлев. – М. : Изд-во Моск. гос. ун-та, 1992. – 216 с.
95. Кононенко В.І. Концепти українського дискурсу / В.І. Кононенко. – К. ; Івано-Франківськ, 2004. – 248 с.
96. Кононенко В.І. Сміслова структура концепту. // Семантика мови і тексту. Матеріали ІХ міжнародної науково-практичної конф. 26-28.09.2006 р. – Івано-Франківськ, 2006. – С. 250
97. Кононенко В.І. Символи української мови / В.І. Кононенко. – Івано-Франківськ : Плай, 1996. – 272 с.
98. Кононенко В.І. Словесні символи : пробл. Інтерпретації / В.І. Кононенко // Вісник Прикарпатського ун-ту. Серія «Філологія». – Івано-Франківськ, 1995. – Вип. 1. – С. 3–11.
99. Кононенко В.І. Українство в словесній символіці / В.І. Кононенко // Мовознавство : ІІІ Міжнар. конгр. україністів. – Х., 1996. – С. 229–234.
100. Космеда Т.А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики : формування і розвиток категорії оцінки / Т.А. Космеда. – Л. : Вид-во Львівського нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2000. – 350 с.
101. Костомаров Н.И. Об историческом значении русской народной поэзии / Н.И. Костомаров // Слов'янська міфологія. – К., 1994. – С. 201–256.
102. Коцюбинська М.Х. Образне слово в літературному творі : питання теорії худож. тропів / М.Х. Коцюбинська ; АН УРСР, Ін-т л-ри ім. Т. Шевченка. – К., 1960. – 188 с.

103. Кочерган М.П. Мовознавство на сучасному етапі / М.П. Кочерган // Дивослово. – 2003. – № 5. – С. 24–29.
104. Кочерган М.П. Слово і контекст : лексич. сполучуваність і значення слова / М.П. Кочерган. – Л. : Вища шк., 1980. – 183 с.
105. Кравець Л.В. Генітивна метафора як елемент текстової структури / Л.В. Кравець // Укр. мова. – 2005. – № 1. – С. 60–71.
106. Кравець Л.В. Метафора та метонімія – два центри тропеїчної системи / Л.В. Кравець // Культура слова. – 2000. – Вип. 55/56. – С. 30–36.
107. Краснова Л. Характер і функції образів-домінант у творчості Т. Шевченка / Л. Краснова // Дивослово. – 1999. – № 3. – С. 2–4.
108. Кулибчук Л.М. Образність як лінгвістична категорія : (в аспекті сучасних мовознавчих досліджень) / Л.М. Кулибчук // Мовознавство : доп. та повідомл. IV Міжнар. конгр. Україністів / відп. ред. В.В. Німчук. – К., 2002. – С. 221–224.
109. Кулинич И.А. Метафорические инновации как способ формирования языковой картины мира : (по неографич. источникам) / И.А. Кулинич // Филологический анализ : теория, методика, практика : межрегион. сб. науч. статей. – К. ; Х., 1996. – Вып. 8. – С. 51–56.
110. Курилович Е. Очерки по лингвистике / Е. Курилович. – М. : Изд-во иностр. л-ры, 1962. – 243 с.
111. Лазебник Ю.С. Поет у мові та мова в поеті / Ю.С. Лазебник // Мовознавство. – 1992. – № 1. – С. 63–69.
112. Лакофф Дж. Метафори, которими ми живем = Metaphors We Live By / Дж. Лакофф, М. Джонсон. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.
113. Ларин Б.А. Эстетика слова и язык писателя / Б.А. Ларин. – Л. : Худож. л-ра, 1974. – 285 с.
114. Левицький В.В. Вивчення смислової структури слова за допомогою асоціативної методики / В.В. Левицький // Мовознавство. – 1972. – № 3 – С. 22–31.

115. Лепкий Д. Земля в людській вірі / Д. Лепкий // Зоря. – 1895. – № 1. – С. 12–13 ; № 2. – С. 33–34 ; № 3. – С. 53–54.
116. Лепкий Д. Народні повірки про вітер / Д. Лепкий // Зоря. – 1882. – № 23. – С. 369–370.
117. Лингвистический энциклопедический словарь / глав. ред. В.Н. Ярцева. – М. : Сов. энцикл., 1990. – 658 с.
118. Лисиченко Л.А. Лексико-семантична система української мови / Л.А. Лисиченко ; Харківський держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди. – Х., 1997. – 131 с.
119. Лисиченко Л.А. Мовна картина світу та її рівні / Л.А. Лисиченко // Зб. Харків. іст.-філол. т-ва. – Х., 1998. – Т. 6. – С. 129–144.
120. Лисиченко Л.А. Общая и индивидуальная языковая картины мира / Л.А. Лисиченко // Русская филология : укр. вестн. : респ. науч.-метод. журн. – Х., 1995. – № 2/3. – С. 3–6.
121. Лисюк Н. Міфологічна природа постійного епітета / Н. Лисюк // Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. – К., 2001. – Вип. 10. – С. 74–78.
122. Лихачев Д.С. Заметки о русаком / Д.С. Лихачев. – М. : Советская Россия, 1981. – 72 с.
123. Лосев А.Ф. Знак. Символ. Миф : тр. по языкознанию / А.Ф. Лосев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1982. – 479 с.
124. Лосев А.Ф. Логика символа / А.Ф. Лосев // Философия. Мифология. Культура. – М., 1991. – С. 247–275.
125. Маклакова Г.В. Текстотворча роль семантико-образної системи в художньому творі / Г.В. Маклакова // Мовознавство. – 1989. – № 4. – С. 49–54.
126. Маковский М.М. Удивительный мир слов и значений / М.М. Маковский. – М. : Высш. шк., 1989. – 199 [2] с.

127. Маковский М.М. Язык – миф – культура : символы жизни и жизнь символов / М.М. Маковский ; Ин-т рус. яз. им. В.В. Виноградова РАН. – М., 1996. – 330 с.
128. Маленко О.О. Мовна картина світу як засіб експлікації художньо-естетичних концептів в українській літературі ХХ ст. / О.О. Маленко // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. пр. / за заг. ред. Л.А. Лисиченко. – Х., 2000. – Вип. 5. – С. 37–42.
129. Манакин В.Н. Природа языка как основа его тождественности и многообразия / В.Н. Манакин // Collegium – 1997. – № 1. – С. 24–30.
130. Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику / В.А. Маслова. – М. : Флинта : Наука, 2006. – 296 с.
131. Маслова В.А. Введение в лингвокультурологию / В.А. Маслова. – М. : Наследие, 1997. – 207 с.
132. Мацько Л.І. Епітет / Л.І. Мацько // Українська мова : енциклопедія / редкол. : В.М. Русанівський, О.О. Тараненко. – 2-е вид., випр. і доп. – К., 2004. – С. 160–161.
133. Мацько Л.І. Стилїстика української мови : підручник / Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько; за ред. Л.І. Мацько. – К. : Вища школа, 2005. – 461, [1] с. : схеми
134. Мацько Л.І. Стиль як основне поняття стилїстики / Л.І. Мацько // Укр. мовознавство : респ. міжвід. наук. зб. – К., 1990. – Вип. 17. – С. 29–35.
135. Мифы народов мира : энциклопедия в 2 т. Т. 1 / гл. ред. А. Токарев. – М. : Сов. энцикл., 1991. – 671 с.
136. Мойсієнко А.К. До питання про експресивність / А.К. Мойсієнко // Стилїстика української мови : зб. наук. пр. – К., 1990. – С. 25–28.
137. Мойсієнко А.К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту : декодування Шевченкового вірша : монографія / А.К. Мойсієнко. – К. : Правда Ярославичів, 1997. – 199 с.
138. Павленко Є.І. Порівняння як граматична і стилїстична категорія / Є.І. Павленко // Мовознавство. – 1970. – № 3. – С. 76–80.

139. Пилинський М.М. Мистецьке слово і мова / М.М. Пилинський // Мовознавство. – 1982. – № 6. – С. 46–58.
140. Півторак Г. Сім барв веселки / Г. Півторак // Мовознавство. – 1969. – № 4. – С. 49–53
141. Плотников Б.О. Внутрішня форма мовної одиниці та її зміст / Б.О. Плотников // Мовознавство. – 1991. – № 5. – С. 8–16.
142. Поляков М.Я. Вопросы поэтики и художественной семантики / М.Я. Поляков. – М. : Сов. писатель, 1979. – 446 с.
143. Попович М.В. Мироззрение древних славян / М.В. Попович. – К. : Наук. думка, 1985. – 167 с.
144. Потебня А.А. Из записок по истории словесности. Поэзия и проза. Тропы и фигуры. Мышление поэтическое и мифическое / А.А. Потебня. – Х., 1905. – 649 с.
145. Потебня А.А. Мысль и язык / А.А. Потебня. – К.: Синто, 1993. – 190 с.
146. Потебня А.А. Теоритическая поэтика / А.А. Потебня; сост., вступ. ст. и коммент. А.Б. Муратова. – М. : Высшая школа, 1990. – 342, [2] с. : портр.
147. Пулинець О.С. Словник літературознавчих термінів / О.С. Пулинець, В.М. Лесин. – К. : Рад. шк., 1965. – 431 с.
148. Пустовіт Л.О. Еволюція метафори в художньому, публіцистичному стилях / Л.О. Пустовіт // Мова і час. – К., 1977. – С. 133–160.
149. Пустовіт Л.О. Словник української поезії другої половини ХХ століття : (семантично-функціональний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Л.О. Пустовіт. – К., 1993. – 37 с.
150. Пустовіт Л.О. Словник української поезії другої половини ХХст. : (семантично-функціональний аспект) : дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Л.О. Пустовіт. – К., 1993. – 405 с.

151. Пустовіт Л.О. Словник української поезії другої половини ХХст. : семант.-функціонал. аспект / Л.О. Пустовіт. – К. : Рідна мова, 2009. – 243 с.
152. Пустовіт Л.О. Таємниця мовної метафори / Л.О. Пустовіт // Культура української мови : довідник / за ред. В.М. Русанівського. – К., 1990. – С. 244–248.
153. Радзієвська Т.В. Ціннісні орієнтації у семантиці мовних одиниць / Т.В. Радзієвська // Мовознавство. – 1996. – № 1. – С. 14–19.
154. Рахилина Е.В. О тенденциях в развитии когнитивной семантики / Е.В. Рахилина // Известия РАН. – М., 2000. – Т. 59, № 3. – С. 3–15. – (Сер. литературы и языка).
155. Регушевський Є.С. Перифрази в українській мові / Є.С. Регушевський // Укр. мова й л-ра в шк. – 1984. – № 4. – С. 25–31.
156. Регушевський Є.С. Перифраз / Є.С. Регушевський // Українська мова : енциклопедія / редкол. : В.М. Русанівський, О.О. Тараненко. – 2-е вид., випр. і доп. – К., 2004. – С. 435.
157. Рикер П. Метафорический процесс как познание, воображение и ощущение / П. Рикер // Теория метафоры : сборник / под ред. Н.Д. Арутюновой, М.А. Журиной. – М., 1990. – С. 416–434.
158. Риффатер М. Критерии стилистического анализа / М. Риффатер // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1980. – Вып. 9 : Лингвостилистика. – С. 69–97.
159. Ричардс А.А. Философия риторики / А.А. Ричардс // Теория метафоры : сборник / под ред. Н.Д. Арутюновой, М.А. Журиной. – М., 1990. – С. 44–67.
160. Розина Р.И. Человек и личность в языке / Р.И. Розина // Логический анализ языка : культур. концепты / АН СССР. – М., 1991. – С. 52–56.
161. Росовецький С.К. Фольклорно-літературні звязки : компаратив. аспект : монографія / С.К. Росовецький. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 2001. – 275 с.

162. Рубцов Н.М. Символ в искусстве и жизни : филос. Размышления / Н.М. Рубцов. – М. : Наука, 1991. – 174 с.
163. Русанівський В.М. Історія української літературної мови / В.М. Русанівський. – К. : АртЕк, 2001. – 392 с.
164. Русанівський В.М. Мовна картина світу в етнокультурній парадигмі / В.М. Русанівський // Мовознавство. – 2004. – № 4. – С. 3–7.
165. Русанівський В.М. Семантична глибина слова / В.М. Русанівський // Мовознавство. – 1991. – № 2. – С. 3–7.
166. Русанівський В.М. Структура лексичної і граматичної семантики / В.М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1988. – 240 с.
167. Седых А.П. Языковое поведение, конвенциональная семантика и национальные архетипы / А.П. Седых // Филол. науки. – 2004. – № 3. – С. 51–56.
168. Селиванова Е.А. Когнитивная ономазиология : монографія. / Е.А. Селиванова. – К. : Укр. фітосоціолог. центр, 2000. – 248 с.
169. Селіванова О.О. Актуальні напрямки сучасної лінгвістики : (аналітич. огляд) / О.О. Селіванова. – К. : Укр. фітосоціолог. центр, 1999. – 148 с.
170. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : термінол. енцикл. / О.О. Селіванова – К. ; Полтава : Довкілля, 2006. – 716 с.
171. Семененко Л.А. Конототивне значення лексичних одиниць як об'єкт вивчення лінгвостилістики і конототивне значення слівформ як об'єкт вивчення морфо стилістики / Л.А. Семененко // Записки з загальної лінгвістики. – О., 2002. – Вип. 4. – С. 23–28.
172. Сидельников В. Поэтика русской народной лирики / В. Сидельников. – М. : Учпедгиз, 1959. – 128 с.
173. Сирко І.М. Символіка в українській народній баладі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / І.М. Сирко ; Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського. – К., 2002. – 18 с.

174. Сирко І.М. Символіка в українській народній баладі : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / І.М. Сирко. – К., 2002. – 206 с.
175. Сирко І.М. Усталені епітетні сполучення із символом «земля» : (на матеріалі укр. нар. балад) / І.М. Сирко // Вісн. Луган. пед ун-ту ім. Т. Шевченка. – Луганськ, 2003. – Вип. 3. – С. 100–104.
176. Сімович О. Розвиток семантики архетипових символів : (на прикл. укр. мови) / О. Сімович // Вісник Львівського ун-ту. – Л., 1997. – Вип. 26 : Мова і соціальні процеси. – С. 90–95.
177. Сімович О. Поетична символіка української народної творчості: лінгвістичний аспект / О. Сімович ; Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ. – Л., 1999. – 57 с.
178. Славянская мифология : энцикл. слов. / науч. ред. : В.Я. Петрухин, Т.А. Агапкина, Л.Н. Виноградова и др. ; Ин-т славяноведения и балканистики РАН. – М. : Эллис Лак, 1995. – 416 с.
179. Словник епітетів української мови / [за ред. С.Я. Єрмоленко]. – К. : Довіра, 1998. – 431 с.
180. Словник символів / О.І. Потапенко, М.К. Дмитренко, Г.І. Потапенко ; за ред. О.І. Потапенка, М.К. Дмитренка. – К. : Народознавство, 1997. – 156 с.
181. Словник української мови : в 11 т. / ред. кол. І.К. Білодід (голова) та ін. ; Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні АН УРСР. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980.
182. Соколовская Ж.П. Система в лексической семантике : (анализ семант. структуры слова) / Ж.П. Соколовская. – К. : Вища шк., 1979 – 189 с.
183. Соколовська Ж.П. Картина світу та ієрархія сем / Ж.П. Соколовська // Мовознавство. – 2002. – № 6. – С. 87–91.
184. Сологуб Н.М. Мовний портрет Яра Славутича / Н.М. Сологуб. – К. : Дніпро; Вінніпег : Укр. Вільна Акад. Наук, 1999. – 152 с.

185. Сологуб Н.М. Мовний світ Олеся Гончара / Н.М. Сологуб. – К. : Наук. думка, 1991. – 149 с.
186. Ставицька Л.О. Естетика слова в українській поезії 10-30 рр. ХХ ст. / Л.О. Ставицька. – К. : Правда Ярославичів, 2000. – 154 с.
187. Ставицька Л.О. Естетика слова у художній літературі 20-30 рр. ХХ ст. : (системно-функціональний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л.О. Ставицька. – К., 1996 – 51 с.
188. Ставицька Л.О. Мовні засоби вираження наскрізного образу як елемента індивідуальної естетичної системи / Л.О. Ставицька // Семасіологія і словотвір : зб. наук. праць. – К., 1989. – С. 98–102.
189. Стадній А. Психолінгвістична концепція конотації / А. Стадній // Наукові записки Тернопіл. пед. ун-ту. Сер. «Мовознавство». – 2004. – № 1. – С. 84–86.
190. Степанов Ю.С. Константы : слов. рус. культуры : опыт исслед. / Ю.С. Степанов. – М. : Языки рус. культуры, 1997. – 824 с.
191. Степанов Ю.С. Семиотика / Ю.С. Степанов ; АН СССР. Ин-т языкознания. – М. : Наука, 1971. – 167 с.
192. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М.Н. Кожинной. – М : Флинта : Наука, 2003. – 696 с.
193. Сумцов Н.Ф. Культурные переживания / Н.Ф. Сумцов. – Изд. ред. журн. «Киевская старина». – К. : Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1890. – 611 с.
194. Сюта Г.М. Мовні інновації в українській поезії шістдесятників та членів Нью-Йоркської групи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Г.М. Сюта. — К., 1995. — 20 с.
195. Сюта Г.М. Художній стиль : (мова поезії) / Г.М. Сюта // Українська лінгвостилістика ХХ – початку ХХІ ст. : система понять і бібліогр. джерела / за ред. С.Я. Єрмоленко. – К., 2007. – С. 114–124.

196. Тараненко А.А. Языковая семантика в ее динамических аспектах / А.А. Тараненко. – К. : Наук. думка, 1989. – 251 с.
197. Тараненко О.О. Метафора / О.О. Тараненко // Укр. мова : енциклопедія / редкол. : В.М. Русанівський, О.О. Тараненко – 2-е вид., випр. і доп. – К., 2004. – С. 334–337.
198. Тараненко О.О. Полісемічний паралелізм і явище семантичної аналогії / О.О. Тараненко. – К. : Наук. думка, 1980. – 115 с.
199. Тарасов Л.Ф. К вопросу о лингвистической природе метафоры / Л.Ф. Тарасов // Рус. яз. в шк. – 1980. – № 4. – С. 64–67.
200. Телия В.Н. Вторичная номинация и ее виды / В.Н. Телия // Языковая номинация : виды наименований / В.Н. Телия. – М., 1977. – С. 129–221.
201. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В.Н. Телия. – М. : Наука, 1986. – 143 с.
202. Телия В.Н. Метафора и метонимия как основные способы формирования смысла вторичных наименований / В.Н. Телия // Языковая номинация : (виды наименований). – М., 1977. – С. 190–221.
203. Телия В.Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира / В.Н. Телия // Роль человеческого фактора в языке : язык и картина мира. – М., 1988. – С. 173–204.
204. Телия В.Н. О специфике отображения мира психики и знания в языке / В.Н. Телия // Мова і соціальні процеси. – Л., 1997. – С. 65–74.
205. Теоретичні проблеми лінгвістичної стилістики : зб. наук. ст. – К. : Наук. думка, 1972. – 194 с.
206. Теория метафоры : сборник / под ред. Н.Д. Арутюновой, М.А. Журиной ; вступ. ст. и сост. Н.Д. Арутюновой ; авт. примеч. М.А. Кронгауз. – М. : Прогресс, 1990. – 511, [1] с.
207. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация / С.Г. Тер-Минасова. – М. : Слово / Slovo, 2000. – 624 с.

208. Тищенко О. Метафора Євгена Маланюка : (семант.-функціонал. аспект) : монографія / О. Тищенко ; НАН України, Ін-т укр. мови. – К. : [б.в.], 2004. – 142 с.
209. Толстой Н.И. Язык и народная культура : очерки по славян. мифологии и этнолингвистике / Н.И. Толстой. – М. : Индрик, 1995. – 512 с.
210. Топоров В.Н. Миф. Ритуал. Символ. Образ : исслед. в области мифопоэтич. : избр. / В.Н. Топоров. – М. : Прогресс : Культура, 1995. – 623 с.
211. Тресиддер Дж. Словарь символов / Дж. Тресиддер ; пер. с англ. С. Палько. – М. : Изд.-торг. дом «Гранд» : Фаир Пресс, 2001. – 443,[1] с. : ил.
212. Ужченко В.Д. Українська фразеологія : [навч. посіб. для філол. ф-тів унів] / В.Д. Ужченко, Л.Г. Авксентьев. – Х. : Основа, 1990. – 167 с.
213. Ужченко, В.Д. Східноукраїнська фразеологія / В. Д. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2003. – 362 с.
214. Уилрайт Ф. Метафора и реальность / Ф. Уилрайт // Теория метафоры : сборник / под ред. Н.Д. Арутюновой, М.А. Журиной. – М., 1990. – С. 82–109.
215. Українська лінгвостилістика ХХ – початку ХХІ ст. : система понять і бібліогр. джерела / за ред. С.Я. Єрмоленко. – К. : Грамота, 2007. – 368 с.
216. Українська мова : енциклопедія / редкол. : В.М. Русанівський, О.О. Тараненко. – Українська мова : енциклопедія / редкол. : В.М. Русанівський, О.О. Тараненко. – 3-е вид., зі змінами і доп. – К., 2007. – 856 с.
217. Українська мова : коротк. тлумач. слов. лінгвіст. термінів / [за ред. С.Я. Єрмоленко]. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
218. Уорф Б.Л. Лингвистика и логика / Б.Л. Уорф // Новое в лингвистике. – М., 1960. – Вып. 1. – С. 183–198.
219. Усатенко Г. Образно-символічна система художнього часу українського пісенного фольклору : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук :

- спец. 10.02.01 “Українська мова” / Г. Усатенко ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1994. – 162 с.
220. Уфимцева А.А. Лексическое значение : принцип семиолог. описания лексики / А. А. Уфимцева. – М. : Наука, 1986. – 240 с.
221. Уфимцева А.А. Роль лексики в познании человеком действительности и в формировании языковой картины мира / А.А. Уфимцева // Роль человеческого фактора в языке : язык и картина мира. – М., 1988. – С. 108–140.
222. Уфимцева А.А. Слово в лексико-семантической системе языка / А.А. Уфимцева. – М. : Наука, 1968. – 272 с.
223. Форманова С.В. Ключові слова у мовній картині світу Михайла Коцюбинського : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / С.В. Форманова. – К., 1999. – 20 с.
224. Форманова С.В. Символіка степу в мовній картині світу українських письменників / С.В. Форманова // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць. – Х., 2001. – Вип. 7. – 253 с. – С. 208.
225. Фразеологічний словник української мови / [уклад. В.М.Білоноженко та ін.]. – К. : Наук. думка, 1993. – 984 с.
226. Франкл В. Человек в поисках смысла : сборник / В. Франкл ; общ. ред. Л.Я. Гозмана и Д.А. Леонтьева ; вступ. ст. Д.А. Леонтьева – М. : Прогресс, 1990. – 368 с.
227. Франко І.Я. Из секретів поетичної творчості // Зібр. тв. : у 50 т. / І.Я. Франко. – К., 1981. – Т. 31 : Літературно-критичні праці (1897–1899). – С. 45–120.
228. Франко І.Я. Студії над українськими народними піснями : фольклорист. пр. // Зібр. тв. : у 50 т. / І.Я. Франко. – К., 1984. – Т. 42. – С. 7–492.
229. Франко З.Т. Мова про мову / З.Т. Франко. – К. : Україна, 1978. – 39 с.

230. Ханпира Э. Окказиональные элементы в современной речи / Э. Ханпира // Стилистические исследования : (на материале современ. рус. яз.). – М., 1972. – С. 245–317.
231. Хом'як О.І. Лінгвостилістика української прози 60-90-х років ХХ ст. : (на матеріалі творів В. Дрозда, Р. Іваничука, В. Шевчука) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / О.І. Хом'як. – К., 2004. – 20 с.
232. Храпченко М.Б. Горизонты художественного образа / М.Б. Храпченко // Вопр. л-ры. – 1980. – № 12. – С. 166–167.
233. Чабаненко В.А. Стилїстика експресивних засобів української мови / В.А.Чабаненко. – Запоріжжя, 2002. – 351 с.
234. Шевченко Л.І. Інтелектуальна еволюція української літературної мови : теорія аналізу / Л.І. Шевченко. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 2001. – 478 с.
235. Шмелев Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики / Д.Н. Шмелев. – М. : Наука, 1973. – 280 с.
236. Яворская Г.М. Лексико-семантическая типология в синхронии и диахронии / Г.М. Яворская. – К. : Наук. думка, 1992. – 112 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрухович Ю. Поезії / Ю. Андрухович. – К. : Молодь, 1991. – 101 с.
2. Балади : кохання та дошлюб. взаємини / упоряд. О.І. Дей, А.Ю. Ясенчук, А.І. Іваницький. – К. : Наук. думка, 1987. – 470 с.
3. Балади : нар. творчість / упоряд. і прим. О.І. Дея та А.Ю. Ясенчук ; передм. О.І. Дея. – К. : Дніпро, 1987. – 319 с.
4. Балади : родинно – побут. стосунки / упоряд. О.І. Дей та ін. – К. : Наук. думка, 1988. – 528 с.
5. Бодянський О. Українські народні пісні в записах Осипа та Федора Бодянських / О. Бодянський, Ф. Бодянський ; упоряд. та прим. А.Ю. Ясенчук ; заг. ред. та вступ. ст. О.І. Дея. – К. : Наук. думка, 1978. – 326 с. : іл.
6. Бойчук Б. Третя осінь : поезії / Т. Бойчук. – К. : Дніпро, 1991. – 324 с.
7. Вагилевич І. Народні пісні в записах Івана Вагилевича / І. Вагилевич ; упоряд., вступ. ст. і прим. М.Й. Шалати. – К. : Муз. Україна, 1983. – 159 с.
8. Вінграновський М. Київ : поезії / М. Вінграновський. – К. : Дніпро, 1982. – 156 с.
9. Вінграновський М. Цю жінку я люблю / М. Вінграновський. – К. : Дніпро, 1990. – 205 с.
10. Вовк В. Поезії / В. Вовк. – К. : Родовід, 2000. – 421 с.
11. Вовк В. Іконостас України : Містерія / В. Вовк – Нью-Йорк, Ріо-де-Жанейро, 1988. – 49 с.
12. Вовчок М. Фольклорні записи Марка Вовчка та Опанаса Марковича / М. Вовчок, О. Маркович ; атрибуція автографів, упоряд., передм. і прим. О.І. Дея. – К. : Наук. думка, 1983. – 146 с.
13. Вороний М. «Євшан-зілля» : поема, поезії, переклади / М. Вороний. – К. : Наукова думка, 2003. – 128 с.

- 14.Гнатюк І. Нове літочислення : вірші та поеми / І. Гнатюк. – К. : Рад. письм., 1990. – 199 с.
- 15.Гуцало Є. Напередодні нинішнього дня : лірика / Є. Гуцало. – К. : Рад. письменник, 1989. – 269 с.
- 16.Драй-Хмара М. Вибране : Поезії та переклади / М. Драй-Хмара; упоряд. та авт. приміт. В.П. Іванисенко, передм. С.А. Крижанівський. – К. : Рад. письменник, 1969. – 301 с.
- 17.Драч І. Вибрані твори : в 2 т. / І. Драч. – К. : Дніпро, 1986. – Т.1 – 351 с.
- 18.Драч І. Лист до калини : поезії / І. Драч. – К. : Веселка, 1990. – 286 с.
- 19.Жадан С. Генерал Юда : Вірші / С. Жадан // Передм. І. Римарука. – К. : Укр. письменник, 1995. – 46 с.
- 20.З гір Карпатських : укр. нар. пісні-балади / упоряд. С.В. Мишанич. – Ужгород : Карпати, 1981. – 462 с.
- 21.Зеров М. Твори. В 2-х т. / Т.1 : Поезії. Переклади / М. Зеров ; упор. Г.П. Кочур, Д.В. Павличко. – К. : Дніпро, 1990. – 843 с.
- 22.Зуїха Я. Пісні Явдохи Зуїхи / Я. Зуїха ; зап. Гнат Танцюра ; упоряд., передм. та прим. В.А. Юзвенко, М.Т. Яценко ; ред. та упоряд. нот матеріалів З.І. Василенко ; відп. ред. О.І. Дей. – К. : Наук. думка, 1965. – 810 с.
- 23.Калинець І. Пробуджена муза / І. Калинець. – Прага, 1986. – 580 с.
- 24.Калинець І. Тринадцять алогій / І. Калинець. – К. : Рад. письменник, 1991. – 223 с.
- 25.Килина П. Легенди і сни : поезія / П. Килина. – Нью-Йорк : Вид-во Нью-Йоркської групи, 1964. – 63 с.
- 26.Клен Ю. Вибране / Ю. Клен ; упоряд., авт. передм. та приміт. Ю. Ковалів. – К. : Дніпро, 1991. – 461 с.
- 27.Коломиєць Ю. Гранчасте сонце : поезії / Ю. Коломиєць. – Нью-Йорк; Чикаго, 1965. – 79 с.
- 28.Костенко Л. Вибране : поезії / Л. Костенко. – К. : Дніпро, 1982. – 559 с.

- 29.Костенко Л. Сад нетанучих скульптур / Л. Костенко. – К. : Рад. письменник, 1987. – 207 с.
- 30.Максимович М. Українські пісні, видані М. Максимовичем / М. Максимович. – Фотокоп. з вид. 1827 р. – К. : Вид-во АН УРСР, 1962. – 343 с.
- 31.Маланюк Є. Поезії / Є. Маланюк. – Л. : Фенікс ЛТД, 1992. – 686 с.
- 32.Малишко А. Жайворонка срібляний смичок : поезії : для ст. шк. віку / А. Малишко ; передм. Д.В. Павличка ; іл. Ю. Чеканюка. – К. : Веселка, 1988. – 269 с.
- 33.Махно В. Лютневі елегії та інші вірші / В. Махно. – Л. : Каменяр, 1998. – 63 с.
- 34.Москалець К. Символ троянди : Поезії / К. Москалець. – К. : Кальварія, 2001. – 32 с.
- 35.Народні балади Закарпаття / запис та впоряд. текстів, вступ. ст. і прим. П.В. Лінтура. – Л. : Вид-во Львів. ун-ту, 1966. – 284 с.
- 36.Олесь О. Поезії / О. Олесь. – К. : Рад. письменник, 1964. – 640 с.
- 37.Олійник Б. Вибрані твори : в 2 т. / Б. Олійник. – К. : Дніпро, 1985. – Т.1. – 269 с.
- 38.Олійник Б. Сива ластівка : поезії про матір / Б. Олійник. – К. : Веселка, 1995. – 102 с.
- 39.Олійник Б. У дзеркалі слова / Б. Олійник. – К. : ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1981. – 145 с.
- 40.Осадчий М. Ирїй : Поезії / М. Осадчий. – Л. : Меморіал, 1993. – 181 с.
- 41.Павличко Д. Вибрані твори : в 2 т. / Д. Павличко. – К. : Дніпро, 1979. – Т.1. – 517 с.; Т.2. – 478 с.
- 42.Павличко Д. Ялівець : поезії / Д. Павличко. – К. : Веселка, 2004. – 399 с.
- 43.Пашко А. Поезії / А. Пашко. – К. : Дніпро, 1978. – 82 с.
- 44.Перлини української народної пісні : пісенник / упоряд. М.М. Гордійчук. – К. : Муз. Україна, 1991. – 382 с.

- 45.Потебня О. Українські народні пісні в записах Олександра Потебні / О. Потебня ; упоряд., вступ. ст. і прим. М.К. Дмитренка. – К. : Муз. Україна, 1988. – 311 с.
- 46.Рильський М. Твори : у 2 т. – К.: Дніпро, 1975–1976. – Т. 1 : Лірика – 1975. – 430 с.; Т. 2 : Поеми й цикли. – 1976. – 366 с.
- 47.Римарук І. Нічні голоси : Поезії / І. Римарук. – К. : Рад. письменник, 1991. – 94 с.
- 48.Рубчак Б. Крило Ікарове : поезії / Б. Рубчак. – К. : Дніпро, 1991. – 205 с.
- 49.Руденко М. Поезії / М. Руденко. – К. : Дніпро, 1991. – 413 с.
- 50.Савка Мар'яна. Малюнки на камені : Вірші / Мар'яна Савка // Післямова М. Кіяновської. – К. : Смолоскип, 1998. – 90 с.
- 51.Світличний І. Серце для куль і для рим : поезії / І. Світличний. – К. : Рад. письменник, 1990. – 584 с.
- 52.Симоненко В. Лебеді материнства / В. Симоненко. – К. : Молодь, 1981. – 344 с.
- 53.Сосюра В. «Такий я ніжний, такий тривожний» : поезії : для ст. шк. віку / В. Сосюра ; упоряд. та передм. М. Сома. – К. : Веселка, 1989. – 286 с. : іл.
- 54.Стус В. Дорога болю : поезії / В. Стус. – К. : Рад письменник, 1990. – 222 с.
- 55.Тарнавський Ю. Без нічого : поезії / Ю. Тарнавський. – К. : Дніпро, 1991. – 291 с.
- 56.Тичина П. Зібр. тв. : в 12 т. Т.1. Поезії 1906 – 1934 рр. / П. Тичина. – К. : Наук. думка, 1983. – 511 с.
- 57.Українка Л. Зібр. тв. : в 12 т. Т. 9. Записи народної творчості. Пісні, записані з голосу Лесі Українки / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1977. – 430 с.
58. Филипович П. Поезії / П. Филипович. – К. : Рад. письменник, 1989. – 196 с.

- 59.Фольклорні матеріали з отчого краю / збір. Василь Сокіл та Ганна Сокіл ; Ін-т народознавства НАН України. – Л., 1998. – 614 с.
- 60.Шевченко Т. Кобзар / Т. Шевченко. – Д. : Сталкер, 2003. – 367 с.

ПОКАЖЧИК ЕПІТЕТНОЇ СПОЛУЧУВАНOSTІ

ЗЕМЛЯ

свята (Б. Олійник, В. Симоненко, М. Руденко, П. Тичина); *моя* (А. Малишко, Д. Павличко, Л. Костенко, В. Сосюра); *рідна* (А. Малишко, Л. Костенко, Є. Гуцало, М. Осадчий, В. Симоненко, І. Гнатюк, М. Руденко, А. Пашко, Б. Бойчук, В. Сосюра, М. Вінграновський); *своя* (А. Пашко, Л. Костенко, І. Гнатюк); *ваша* (П. Тичина); *їх* (Л. Костенко); *батьківська* (М. Руденко); *чужинецька* (В. Стус); *чужа* (М. Руденко); *чорна* (Народна творчість, А. Малишко, Б. Бойчук); *біла* (І. Драч); *сіра* (М. Руденко); *чорнотіла* (А. Малишко); *сіролиця* (М. Осадчий); *барвінкова* (Д. Павличко); *степова* (Є. Гуцало); *правічна й молода* (Л. Костенко); *стара* (М. Руденко); *соковита* (А. Малишко); *запашна* (А. Малишко); *дівоча* (А. Малишко); *м'яка* (Д. Павличко); *суха* (Д. Павличко); *мерзла* (І. Гнатюк); *глекава* (Б. Бойчук); *шорстка* (Л. Костенко); *важка* (І. Драч); *чудотворна* (Є. Гуцало); *німа* (М. Руденко, Є. Маланюк); *убога* (М. Руденко); *сива* (А. Малишко); *червоняста* (Д. Павличко); *глибокомудра* (М. Вінграновський); *згорблена* (М. Вінграновський); *скорботна* (І. Драч); *сонцелика* (І. Драч); *димуча* (І. Драч); *дрімотна* (Л. Первомайський); *ясночолла* (Л. Первомайський); *вільна* (Л. Костенко); *древлянська* (Л. Костенко); *жорстока* (В. Симоненко); *мила* (В. Симоненко); *втрачена* (В. Стус); *байдужа* (В. Стус); *осоружна* (В. Стус); *українська* (В. Сосюра); *розп'ята* (В. Сосюра); *заплакана* (В. Сосюра); *жалібна* (А. Малишко); *обкрадена* (М. Руденко); *скривджена* (М. Руденко); *безрадісна* (М. Руденко); *нещаслива* (Л. Костенко); *знедолена* (М. Руденко); *рабована* (В. Стус); *княжа* (Д. Павличко).

СТЕП

рідний (В. Сосюра, М. Вороний); *в щедрих росах* (М. Осадчий); *український* (Є. Маланюк); *могутній* (В. Сосюра); *партизанський* (В. Сосюра); *безмежний* (І. Драч); *неміряний* (Л. Костенко); *крилатий* (В. Сосюра); *пустоширокий* (Л. Костенко, П. Загребельний); *без кінця* (В. Сосюра); *степ-безконечник* (І. Калинець); *небесний* (Л. Костенко); *спраглий* (Є. Маланюк); *спалений* (М. Руденко); *спопелілий* (В. Стус); *блакитний* (П. Тичина); *білий* (В. Сосюра); *синій* (В. Сосюра, Є. Маланюк, І. Калинець); *сизий* (Л. Костенко); *сивий* (Б. Олійник); *гнідий* (М. Вінграновський); *синьоокий* (В. Сосюра); *наш* (Б. Олійник); *гудучий* (І. Драч); *припонтійський* (Є. Маланюк); *скитський* (Є. Маланюк); *половецький* (Є. Маланюк, Л. Костенко); *таврійський* (І. Драч); *холодний* (Л. Костенко); *незайманий* (О. Олесь).

ЛУГ

темний (Д. Павличко); *придніпровий* (Д. Павличко); *сріблястий* (А. Малишко); *смарагдовий* (Л. Костенко); *голубий* (І. Драч); *стоголосий* (В. Вовк).

ПОЛЕ

чисте (В. Сосюра, Л. Костенко); *чуже* (Т. Шевченко, Д. Павличко, В. Симоненко); *наше* (А. Малишко, Б. Олійник); *синє* (В. Стус); *червоне* (І. Калинець); *жовте* (В. Вовк); *золоте* (В. Сосюра, П. Тичина); *огнем гарматним збите* (А. Малишко); *розбомблене* (А. Малишко); *ратне* (Б. Олійник); *криваве* (І. Драч); *крилате* (В. Сосюра); *сяйне* (А. Малишко); *безсмертне* (Л. Костенко); *далеке* (А. Малишко); *безмежне* (Л. Костенко); *орне* (А. Малишко).

ПСОК

жовтий (В. Стус); *синьо-маривний* (В. Стус).

ПОКАЖЧИК МЕТАФОРИЧНОЇ СПОЛУЧУВАНOSTI

ЗЕМЛЯ

Гарно воно в небі, а таки/ Вдома, на землі, їй-богу, краще (Б. Олійник);

По струнах липня між землею й небом/ До мене вийшли в гості
(А. Малишко);

Між небом і землею розп'ятий,/ ти не себе кохай, а землю цю
(М. Руденко);

Між небом і землею/ Я і ти/ Впали на землю/ Зорі-світи (А. Пашко);

В безмірі космічній/ Нерозмежовано злились/ Земля із небом, день із ніччю
(І. Світличний);

Усе живе належить не тобі,/ А небові, землі й далеким зорям (М. Руденко);

Шептало Небо до Землі-сестриці (І. Драч);

*Пустив він свого коника на попасання,/ А сам припав к сирій землі на спочивання;
Ой упав чумак, упав та й лежить,/ Ніхто його не питає, що в його болить./
Іскину жупан, надіну кожух,/ Припадаю к сирій землі, чи зводиться дух.* (Балади. Народна творчість);

А хто втомився в дорозі крутобокій,/ Вернись к землі і спражно припади
(А. Малишко);

земля живущим соком серце оросила (А. Малишко);

життя моє припада устами напитись, о земле, з твоїх глибин
(А. Малишко);

Не стане сил – позич в народу,/ позич у рідної землі (І. Гнатюк);

Шматка землі немає під ногами,/ в яку б ще міг упертись Антей
(Л. Костенко);

Як Антей землі сирій,/ Торкнися посивілих стін (І. Драч);

І чую силу небувалу,/ Як чув міфічний той Антей,/ Припавши до землі сирій (І. Драч);

У намисті, у росах дорожка/ засиніє в зеленім саду,/ І, **притомлений**
Котигорошко,/ **Я на груди землі упаду** (А. Малишко);
 Той сік землі **трима мене в бою** (А. Малишко);
 Я повертаюсь без принуки/ **На землю ... що одна-єдина/ Мені безсмертя**
може дати (Д. Павличко);
 Мені дорога лиш земля,/ з якої я **росту** (Л. Костенко);
коріння наше болить у нашій землі (Л. Костенко);
 Земля без тебе [бабусі] **ні стебла не вродить,**/ і молоді ума не добіжать
 (Л. Костенко);
 Кожна мова,/ **немов земля, родити може;** Ти зрікся мови рідної. Тобі/ Твоя
земля родити перестане.(Д. Павличко);
 Земля без нас **породжує красу,**/ А ми лише руйнуємо та **нищим**
 (М. Руденко);
 Було мене жалувати, як була маленька,/ А тепер нехай жаліє **сиря**
земленька.(Балади. Народна творчість);
 Клаптик щедрості брав я у ... **мами-землі** (В. Симоненко);
 Дивуюсь зморшкам **матері-землі** (І. Драч);
 Земля ж, **неначе мати,**/ всі очі видивить за ним услід (В. Стус);
 Ой ти земле, **нещасна матінко** (М. Руденко);
 Земля **ридає. Матінко, ридай** (Б. Рубчак);
 Я чую: **ридає за ними Земля,**/ **Сива, старенька мати,**/ Одурена своїми
 синами (В. Симоненко);
 Все вам віддасть переорана **мати** (М. Руденко);
 Я ваша **мати** – з пальмами, калинами,/ З березами, ялинами (І. Драч);
 Пили вони і гуляли/ І Катрусю собі підмовляли:/ – Сідай, Катрю, у колясу,/
 Поїдемо, Катю, **в землю нашу** (О. Потєбня);
 Без два рочки го чекала,/ На третім го зчарувала,/ Аж ся під ним **земля**
пукала (Балади: Кохання та дошлюбні взаємини);

Встаньте, браття, земля горить,/ Межи нами сестра лежить!/ Що ж ми, браття, нарobili,/ Що ми свого швагра вбили (З гір Карпатських. Українські народні пісні-балади);

так воно у Господа ведеться/ – дорога нищих в землю западеться!
(Л. Костенко);

Труно ж моя, труно, труно дорогая!/ Кого ж бо я положу, що сама молодая?/ Положила б свекра, свекор не вмирає;/ Положила б свекруху, земля не приймає.(Балади. Народна творчість);

Бодай тебе земля не прийняла: Прийми мене, моє море,/ Тепер мені горе!/ Раде б я приймати,/ Так земля не прийме, –/ Проклинала тебе ненька,/ Як була ти маленька (Перлини української народної пісні. Пісенник);

Бодай тебе, моя мати, земля не прийняла,/ Що ти мою чорнобриву іншому віддала.(Балади. Народна творчість);

Зраджували/ Земля проклинала./ Не прости, не приймай,/ Земле, зрадників
(А. Пашко);

Може, то втікача із тяжкої неволі/ Прийняла ця земля (І. Гнатюк);

Не щебечуть в гаю соловейки,/ Бо Маруся в сирій землі лежить (З гір Карпатських. Українські народні пісні-балади);

Не хотів же біленький молодчик/ Мене сиротку взяти,/ Захотів да біленький молодчик/ І в сирій і земельки лежати (Балади: Кохання та дошлюбні взаємини);

Не уявляєш, як ти тлієш,/ як у сирій землі лежиш (П. Тичина);

Не розумію. «Мораль Етьєсна! Марсель Етьєсн!» –/ кричали з прапорами./ Тепер тліють в землі (П. Тичина);

Там, де вишні хиляться й шепочуть,/ Спить вона давно в землі сирій
(В. Сосюра);

Курбас ліг у ту промерзлу землю (Л. Костенко);

Погасли кострища стоянок./ У землю пішли племена (Л. Костенко);

Не вернулась рота в село:/ В сіру землю пішли – не в мрамур (Б. Олійник);

За всі віки безхліб'ям не загнала/ Нікого в землю Україна-Русь
(М. Руденко);

Я з них. Я з тих, що там лягли давно./ Що їм земля оця накрила очі
(А. Пашко);

Стали землею ті, що починали цей світ (Б. Олійник);

Я спокійно б лежав під вагою століть,/ Я б давно вже землею став
(Б. Олійник);

Вона – ще людина./ Вона – вже земля./ Скоро стане тією,/ що приймає/ на
вічний супокій (А. Пашко);

а дівчина/ згоряла на землі,/ і синові давала/ свій останній погляд,/
*відчувала,/ як **вростає в землю**,/ як єднаються: трава,/ і сонце,/ вітер,/ і*
планети –/ у її порожнє тіло (Б. Бойчук);

Земля пером. Чудний був чоловік (Л. Костенко);

А що визнання? Дрібниці./ Воно приходить запізно,/ коли вже нічого не
треба,/ коли вже земля пером (Л. Костенко);

*Не допоможе мені, мамо, й чотири ворожки,/ Лиш допоможе **сажень землі і***
чотири дошки (Балади: Родинно – побутові стосунки);

*Треба мені, мати, **три аршини землі**,/ **Три аршини землі** – славу закопати/
Та чотири дошки, та спасення трошки* (Фольклорні записи Марка Вовчка та Опанаса Марковича);

Для могили/ є в кожного своя земля(М. Руденко);

*Не плач, не плач, Морозихо, **об сиру землю не бийся**,/ Ой ходімо з нами, з*
нами, козаками,/ Та меду-вина напийся/ – Ой щось мені, милі браття,/ Та
мед-вино не п'ється,/ Ой десь мій син та Морозенко/ Та із турчином
б'ється (Балади. Народна творчість);

*А чаєчка в'ється, **об дорогу б'ється**,/ **К сирій землі припадає**, чумака*
благає/ – Ой ти, чумаченьку, ти ще молоденький,/ Верни мої чаєнята,
діточки маленькі (Балади : родинно–побут. стосунки);

*кущі, **припавши до землі**,/ шепочуть перелякано молитви* (І. Гнатюк);

*Я **припаду до рідної землі**/ **Й** **закам'янію**, ставши на коліна* (І. Гнатюк);

*Під явором зелененьким/ Лежав козак молоденький./ Над ним коник
зажурився,/ По коліна в землю вбився* (Балади. Народна творчість);

*Що в головах ворон криче,/ А в ніженьках коник плаче./ Ой коню мій
вороненький,/ Товаришу мій вірненький!// Не плач, коню, надо мною,/ **Не бий
землю під собою!*** (Балади. Народна творчість);

***Похилився колос в землю,** – лихий вітер віє,/ **Зажурився** козаченько, бо
серденько ние* (Балади: Родинно – побутові стосунки);

*Рости, рости, а клен-дерево,/ Рости вгору високо.../ **Поховали** отамана/ **В сиру
землю** глибоко* (Перлини української народної пісні. Пісенник);

*Й устань, Маріянко, й устань, устань, не лежи,/ Розплакався син любезний,
на руки возьми!// – Ой рада би я й устати, рада би-м взяти,/ **Сира земля
грудь прилягла** не можу знести* (З гір Карпатських. Українські народні
пісні-балади);

*А в тім Дунаю тиха вода,/ Там розмовляла мати моя:/ Десь мого сина з
війни нема,/ Десь го забила гостра куля,/ Десь го **приспала сира земля***
(Балади. Народна творчість);

*Я не сплю, не чую,/ І вже тя не люблю./ **Чорна земля** ня **вкрила**,/ Би-м із
тобов не жила* (З гір Карпатських. Українські народні пісні-балади);

*Ти – це зоряний дух, котрий вчасно на **Землю** прийшов,/ Щоб прийняти на
себе скорботи її та боління* (М. Руденко);

*І ми поглухли, бо **Земля** стогнала* (І. Драч);

*Століття – зморшки на чолі **Землі**:/ Всесвітні війни, революцій грози*
(І. Драч);

*І **Земля** у врочистій тиші/ Вийде в простір з лихих тенет* (М. Руденко);

*Він сам – геніальна сльоза **Землі*** (І. Драч);

*Заклечано **землю** дротами,/ **планету** дроти оплели* (В. Стус);

*Юдоль плачу, **земля моя, планета**,/ блакитна зірка в часу на плаву*
(Л. Костенко);

***планету Землю**/ Ненавиджу, буває, мов тюрму* (М. Руденко);

тут впливе, мов жовтий квіт жоржини,/ **земля-планета** диском золотим
(Ю. Клен);

Земля із відстані великої – **зоря**, хоча вона й лишається Землею, і кожен з
нас також стає зорею/ що в галактичних не минається морях (Є. Гуцало);

А земля занадто змістилася з **орбіти** (В. Стус);

Над нами ніколи не плакали тужно оркестри,/ Бо з наших плацдармів живі
починали атаку/ За те, щоб **земля не зійшла з голубої орбіти** (Б. Олійник);

І крутиться Земля, неначе жорна,/ І зорі перемелює на сніг (М. Руденко);

В ніч високосного притулку – коли **йде обертом земля** – / ти до плеча мене
притулиш безсмертним рухом скрипаля (Л. Костенко);

А земля до ляку задубіла./ На вітрах **кружилася скоріш** (І. Драч);

Земля кружляє у космічній вальсі./ Вітри галактик – вічні скрипалі./
Гармонія крізь тугу дисонансів проносить ритми танцю по землі
(Л. Костенко);

М'ячем блакитним на долоні/ Лежала крихітна **Земля** (М. Руденко);

Як бабусин вовняний **клубок**,/ По орбіті котиться **земля** (М. Руденко);

Але **глобус** круглоголовий,/ Уявивши, що він і справді/ Ледве чи не сама
Земля/ Одвернувсь... (Б. Олійник);

Опускаюсь **на землю, на синій глобус капусти.**/ На самісінький полюс, де
ходе жук, як пінгвін (Л. Костенко);

Так хто ж сказав тепер, що наша доля хляне/ й свободи **на землі** ще не
пройшла пора? (В. Сосюра);

Краса душі, краса любові – / найвища **на землі** краса (В. Сосюра);

Ростуть малята не косноязичними,/ А вогняними людьми **на землі!**
(А. Малишко);

І по якій несповідимій карті/ знаходиш ти поетів **на землі** (Л. Костенко);

І марять душі, непокірні душі,/ Прийдешинім раєм **на оцій землі**
(М. Руденко);

Ні, мати, смерть не списує вини./ Усьому **на землі** – своя відплата й дяка
(Б. Олійник);

*все, що має **на землі** вагу,/ опинилось, як мертві і мортелі (Л. Костенко);*
*Мене до себе перевозданно горне/ Дніпророжденний світ мій **на землі***
(М. Вінграновський);
*Скільки квіток **на землі** є – / Ти між квітками – одна (В. Сосюра);*
*Я мир люблю, як люблять мільони/ простих людей, що **на землі** живуть*
(В. Сосюра);
*В день такий розцвітає весна **на землі**/ і земля убирається зрання*
(В. Сосюра);
*Допоки ще лишився **на землі**/ Хоч один, хто за правдиве слово/ Корчиться у*
дротяному злі (М. Руденко);
*Ми живемо отут, **на землі, край Чумацького Шляху,** / на узбіччі, де пахне*
полин і блакитний чебрець (Є. Гуцало);
*І він ходив у цих полях востаннє./ Він залишав себе **на цій землі***
(Л. Костенко);
*тут **на землі** я шукаю хоч слід/ роду мого у плачах і легендах*
(Л. Костенко);
*Навіть юні слідопити **не знайшли його сліду на землі** (Л. Костенко);*
*Навіщо тюрми і навіщо грати/ І хто ми є на цій **старій землі** (М. Руденко);*
*Пройди **по цій землі** і слід свій замети (Л. Костенко);*
Скільки років землі – і мільярд і мільйон,/ а яка вона й досі ще гарна!
(Л. Костенко);
*Нехай про нас у далечі космічній/сердечним щемом серця розповість/
земля – цей найщиріший лист у вічність,/ з минулого в майбутнє тепла
вість (Є. Гуцало);*
*Мені вітри позичили крило,/ я бачив **землю за віки від мене** (Л. Костенко);*
*У ночі травневі скрипкове зелене гілля/ Цвіло солов'ями, світилося шалом
пташиним, –/ І вічним органом здавалася **вічна земля,**/ Що в космосі лине на
крилах слабких, солов'їних (Є. Гуцало);*

Землі хоч тисячу століть –/ Вона не втішиться, не звикне,/ що кінь в степу не заірже,/ що вже нема верби тієї,/ де мертвий хутір стереже/ могилу матері твоєї (Л. Костенко);

Любове, де ми будем жити?../ Мабуть, в отому курені,/ де стіни зведено з блакиті,/ а долом – **простори земні** (Є. Гуцало);

Гуде кривава завірюха/ **і в небесах, і на землі** (В. Сосюра);

За що крилату блискавку люблю:/ Вона – це мова **неба і землі** (М. Руденко);

Співаєш ти – і все кругом співає/ і у мені, **і в небі, й на землі** (В. Сосюра);

Він [жайвір – Н. К.] **небо й землю** піснею в'язав – / *І то його призначення найвище* (М. Руденко);

Взяла в полон гармонія жива,/ В якій звучали **і земля, і небо** (М. Руденко);

І кричали **небо й земля** (М. Руденко);

землі і неба шалений шлюб (Л. Костенко);

Тонкі ховаєш [сухий пучок пахучої трави] карби і сліди,/ Як схрещення мого життя й кохання,/ **Землі і неба, хліба і води** (А. Малишко);

Хай вам добре буде **в небі, на землі і на воді** (Б. Олійник);

Коли ж на зле потягне в стремені,/ А часу застається донотреба, –/ *Помолимося* **і землі, і небу,**/ Щоб до секунди вкоротило дні! (Б. Олійник);

Усе на світі неземними узами, – / Чебрець і сніг, журавку і печаль, –/ Єднає мудро благовісна музика, – / **Землі і неба голубий хорал** (Б. Олійник);

Звідкіля мені у віно/ **землекрай і небокрай** (І. Калинець);

Мовляв, куди йому до неба,/ Як він по вуха у землі... (Б. Олійник);

відреченість землі від неба (І. Калинець);

Не спиниш на літа./ Не пронесе/ Ні **на землі тебе, ні в чорній висі** (Б. Олійник);

свій барабан/ **Над землею** повісив, як місяць (Б. Олійник);

Там, десь далеко, у срібнім інеї/ ніч ось така ж проплива **над землею** (В. Сосюра);

З неба кане ласка й кара: ми/ **Над землею** тут усемогучі (В. Вовк);

А потім сон... Він над землею/ летить, мов буря огнева (В. Сосюра);

дзвінка безодня **над землею**/ чолом задуманим горить (В. Сосюра);

Сонце, земля – вічні камені два (І. Драч);

Останній промінь в хмарах зник,/ що в небі – як отари./ Це хочуть розлучить навік/ **із сонцем землею** хмари (В. Сосюра);

Урок останній. Сонце **над землею**/ сіяло нам. Ми радісні були (В. Сосюра);

І глянуло сонце крізь хмари розбиті/ **на землю** з небесних вершин... (В. Сосюра);

На землю сходить ніч, і зоряним рядном/ вона окриває все, мов ніжною габою (В. Сосюра);

Чорні тіні/ **На землю** кинула холодна вись (М. Руденко);

Та й в Бога хтось наче покрав з-під руки/ Й шпурляє **на землю** літаючі блюда (І. Драч);

Сонце **впало на землю** застрявши/ на шпилі базальтовім (В. Вовк);

Хтось тисне з хмар **на землю**, тисне люто (М. Руденко);

Виливає **на землю** дощі та бурі/ Мозольної тверді найменший сколик (Д. Павличко);

На землю в мерзлій чорноті/ Тінь тридцять сьомого лягає (М. Руденко);

І в небесах я бачу Бога/ І Боже слово **на землі** (І. Світличний);

Ти – це зоряний дух, котрий вчасно **на Землю** прийшов,/ Щоб прийняти на себе скорботи її та боління (М. Руденко);

Не будеш ти тоді такою,/ бо наші дні такі малі./ І старість хмурою рукою/ нахилить стан твій **до землі** (В. Сосюра);

од вітру **гнуться до землі** (Л. Костенко);

І помітив, як ти грубо/ Топтала колоски пшениці,/ **Що нахилились до землиці** (Д. Павличко);

А з купола захмарених небес/ Глибокий реквієм **схилявся до землі** (І. Драч);

Хай все це так, та все на світі всує,/ Як **під ногами** в літеплі земля (І. Драч);

Біля вуликів **на землі**/ Лежить собі дід мій і куня (Д. Павличко);

чорний вибух розпанахав,/ розплющив **на землі** (Б. Бойчук);

*Що я без тебе?/ Так собі – сірий суб'єкт./ Он журавель. Хвали небесам
накурлика,/ **А від землі ж почина і дітей, і себе** (Б. Олійник);*

*Я тим уже боржник,/ що українець зроду:/ Бо доля, певне, в гуморі була,
Коли у посаг нам **давала землю, й воду** (Б. Олійник);*

*А мати **поле, мати поле.**/ **Земля тужавіє, тверда** (Л. Костенко);*

*Я народився на землі/ Від батька, що **орав ту землю** (Д. Павличко);*

*Коли **землю орють**. І тоді, коли в землю саджають / і кладуть твої бульби
у борони під лемеші (Є. Гуцало);*

*І фермери **посадять помідори на шуканій ошуканій землі** (Л. Костенко);*

***В землі копаюсь** – діло чисте./ Я ж не самотній тут, як вовк
(Л. Костенко);*

*Котить. **У землю** врізає./ (чи то місто, дорога, чи луг),/ **у землю плуг.**/ **А на
землі люди, звірі й сади, а на землі боги і хмари...** (П. Тичина);*

*«А вставляйте, – каже, – люди, Сонце вам усміхається/ **Вашого плуга земля
дожидається**» (П. Тичина);*

*Іще **землі й не снились лемеші** (Л. Костенко);*

*батько вийшов за повітку/ Та й **ввігнав у землю заступа** (Б. Олійник);*

*Лопату взявши, відкопаю/ у **стеновій землі твердій**/ те, що ніколи не
минає/ і не мине в **душі моїй** (Є. Гуцало);*

*Де слід чобіт і тягачів,/ Ромашки сяйво рядом, –/ Сухеньку **грудочку землі,**
Обпалену снарядом (А. Малишко);*

*Бо у мене стукотить у грудях/ **Грудочка** любимої землі (В. Симоненко);*

***Грудка землі б'ється** у грудях./ Торкніться пальцями жилки на скроні – /
Почуєте пульс батьківщини (Є. Гуцало);*

*Уперся в дощові стовпи,/ струснув:/ **пий, земле, пий!** (П. Тичина);*

*Ти мене з дитинства підіймала,/ Хліб дала з піснями солов'я,/ Відвела доріг
мені немало,/ **Земле, зореноснице моя!** (А. Малишко);*

***Земле,**/ з тебе я пішов і в тебе вернусь (Б. Олійник);*

*Прости мені, **земле,** коли не такий,/ Як треба сиnam твоїм бути
(В. Симоненко);*

*Прости мені, **земле**, дурість мою (В. Симоненко);*

*О **земле!** Чорна **мати** мила (Є. Маланюк);*

***Земля** гула, **м'яка й суха** (Д. Павличко);*

*Відмикає всю землю – **й земля постає чудотворна**,/ бо ключами її відмика чудотворна весна, - / ісміється, **й зітхає земля**, наче жінка – валторна,/ і радіє, і плаче, неначе валтона вона (Є. Гуцало);*

***землі** пращорне **обличчя** (Є. Маланюк);*

*мудре **обличчя** моєї **землі** (Є. Маланюк);*

*Линуть глибокі копальні/ в **серце** залізне **землі** (В. Сосюра);*

***серце Землі**/ Ще й донині шукають –/ У центрі Європи (М. Руденко);*

*І моляться йому/ з розірваних **грудей землі**/ сухими молитвами вітру/ білі кості (Б. Бойчук);*

*Тяжко гупають в древні **груди землі** (Є. Маланюк);*

***перса** чорні **землі** (Є. Маланюк);*

*чорний беркут з крилами наопашки/ **хребет землі** до сонця поверта (Л. Костенко);*

*Ми залишимо тут клунки втоми,/ біля цих відкритих **жил землі** (Б. Бойчук);
нашої **землі**,/ вознесена над падолям сліз (І. Калинець);*

*вас не будять пальці дощу/ на натягнутій **шкірі землі** (Ю. Тарнавський);*

***землі** чорне **тіло** (Є. Маланюк); солодке чорне **тіло землі** (Є. Маланюк);*

***Земля тим оком з глибини дивилась**, і циклопічна магія його / таку непереборну мала силу, / неначе спопеляючий вогонь (Є. Гуцало);*

***Гула земля**. Сусідський плакав хлопчик./ Хрестилась баба, і кінчався хліб (Л. Костенко);*

*Цвіли вони на всіх моїх могилах,/ На всіх зелених, з вітром в чубі, схилах,/ Де все моє родинне вічне древо/ **Гуло в землі** крилато, коренево (І. Драч);*

***Стугонить земля**. Ідуть великі юрми (Л. Костенко);*

*За обрієм гуляє листопад,/ **Земля рипить**, морозами окута (А. Малишко);
тепер **дзвенить землі** нова година (В. Вовк);*

Валторни вітру сяють у полях,/ гойдаються разом з озиминою./ Валторни сяють –грою неземною/ заслухалась удосвіта земля (Є. Гуцало);

Голосить в Голосієві земля (Д. Павличко);

Зоряного ранку припади вухом до землі (П. Тичина);

І я, приклавши вухо до землі/ Відчув виття вовків і плач дитячий (В. Вовк);
Спасибі, що Сонечко на весну повернуло,/ А то б земля була навек схолонула,/ заснула (П. Тичина);

Земля зітхнула душно, тяжко,/ мов теж розстріляна була (В. Сосюра);

Ліси виносять виточені жолуді,/ Земля живе і вимага пісень
 (А. Малишко);

Земля вдихне глибинно і жагучо (Л. Костенко);

Відтак здалося, що земля .../ Зашепотіла із-під наших ніг (М. Руденко);

Гарячка дня спалила спекотою землю,/ яка лежить ... і тяжко дихає
 (Б. Бойчук);

Спить під снігом земля,/ Сплять і діти, і зорі (І. Гнатюк);

І земля – наречена в молочнім цвіту.../ Мліє солодко в сонячно-яснім меду
 (Є. Маланюк);

І землю, як мале дівчисько,/ В обійми сонця поведу (М. Руденко);

Земля, світаючи всміхалась, неначе жінка (Є. Гуцало);

Прилетіли твої фото у вирій –/ не за тридев'ять земель, а за тридев'ять років (Л. Костенко);

Люто вилетів на греблю,/ Вдарив тугою об землю –/ Обірвались струни у музик (Б. Олійник);

Сивий мій друже.../ Ах, сивий мій друг,/ Лихом об землю, як шапкою, вдаримо (Б. Олійник);

Вдар об землю лихом, не тужи,/ Та й шукай собі до пари іншу (Б. Олійник);

Мились росами десь під тучею,/ В землю падали в добрім літі,/ І ставала земля пахучою,/ Ніби яблуко на орбіті (А. Малишко);

І пахоці землі мережились димами (А. Малишко)

Родючих піль напруга і потуга/ Дає мені відраду у житті/ І пахощі землі в рахманнім полі (А. Малишко);

земля була повна запаху чорного хліба (В. Вовк);

*Вже в душу спомини – і ті/ **Вросли**, мов камені у землю (І. Гнатюк);*

***Загруз** я по серце/ **У землю** в'язко./ Вона мене цупко трима (В. Симоненко);*

*Танки лунуть, вкриває бою мла/ **Землю** ту, що потом перемита (А. Малишко);*

пройдуть віки/ і земля наповниться білими кістями людей (Ю. Тарнавський);

Ступив на траву не відомої досі землі (Л. Костенко);

***Шматок землі, ти зवेशся Україною./** Ти був до нас. Ти будеш після нас (Л. Костенко);*

*тісно буде нам на **клаптику землі** (Л. Костенко);*

***Земля Вітчизни**, квітни і живи (Л. Костенко);*

*Поезія? Народ? Це видумали люди./ **Це в'яже до землі./** А ми – кочівники (Л. Костенко);*

*Ми вмирили на землях **Європи**,/ Щоб нащадкам вже більш не вмирать (А. Малишко);*

*мільйони рідних рук працюють день і ніч/ в підземній глибині, возводять вежі й брами/ на **звільненій землі**, для щастя всіх сторіч (В. Сосюра);*

*Нам щастя випало: трудівнику й бійцю/ В труді й вогні **любити землю** цю (А. Малишко);*

*В теплий вирій летять восени журавлі,/ В теплий вирій летять, а весною вертають./ **Та любов зостається на рідній землі**,/ Та любов зостається/ І нас зігриває! (Є. Гуцало);*

*Ой люди, люди, божя подобизно,/ до чого ж ви **цю землю довели?! (Л. Костенко);***

*мені так тяжко **без землі**,/ завислому у вертикальній трумні (В. Стус);*

***земля** молодими містами/ рясніє, шумить і цвіте (В. Сосюра);*

СТЕП

*Я люблю тебе степом, Дніпром і Тарасом,/ Орлім небом в барвистості
хмарних споруд (М. Вінграновський);*

Болить Дніпро. Степи і ниви голі/ болять (М. Руденко);

Серед степу, де горить калина, могила (В. Стус);

Замглиє степ козацькими могилами (Л. Костенко);

Стоять в степу брати мої кургани (Л. Костенко);

Ти, скіфська баба, кам'яна незграба, стоїш в степах... (Л. Костенко);

*Під регіт і бурю, під грім од повстань/ од всіх своїх нервів у степ посилаю –/
поете, устань! (П. Тичина);*

Потяг промерзлий відбув у забуті степи (Б. Олійник);

Там, у степу, схрестилися дороги,/ немов у герці дикому мечі (В. Симоненко);

*Ти, коню, ще послужиши козакові,/ Іще зустрінеш у степу зорю
(М. Руденко);*

*В степу вже літо розмовляло з вереснем/ і всі віки жили вже без адрес
(Л. Костенко);*

*І гайворонням, ніби чорним листом,/ із неба облітала на степи
(Л. Костенко);*

Напав я на тебе раптом/ На стежці посеред степу (Д. Павличко);

Та вітер зі степу несе у лиман/ Осіннє насіння акцій (М. Вінграновський);

*Папуша тютюну розкурена, та й годі./ Розвіялось в степах, такий
солодкий дим (Л. Костенко);*

*Змарнілий небосхил роздерли нагло труби/ де ластівки кричать про сонце
та степи (В. Сосюра);*

Де рідне сонце славу в вишніх/ Співа полишеним степам (Є. Маланюк);

*І тільки степ, і тільки спека, спека,/ і озерявин проблиски скупі
(Л. Костенко);*

Холоне степ, і невкипілі зорі/ рогатий жук виймає рогачем (Л. Костенко);

Ходить степ. Замислений степ. А на ньому синій жупан (В. Сосюра);

Душа – бездомний степ (І. Калинець);

*а степам/ будуть груди пекти ті залишені в полі гранати,/ те покиддя
війни на грузьких слідах череди* (Л. Костенко);

Котиться спів у степи,/ йде від села до села (П. Тичина);

Я бриню, як струни/ Степу, хмар та вітру (П. Тичина);

Розсипається/ Степ синім дзвоном (В. Сосюра);

*В тишині твоїй зацікавилій/ правкраїнське радіо степу/ не дає ні вітру ні
хвилі* (Є. Маланюк);

Протяжний звук із прастепу (І. Калинець);

*І в пуга тяжкі клинописні закована з давніх-давен, в степу оживає пісня
давно зацікавлених племен* (Л. Костенко);

А чий навіжений голос/ вештається серед степу? (В. Стус);

Шумів травою степ шовковий,/ Сміявся день, пісні лились (О. Олесь);

Думу тяжку степ мій шумить (В. Вовк);

Гули степи. Воли жували жито. (Л. Костенко);

Пахне степом сизий деревій (Л. Костенко);

Пахне степ чумаками, волами, возницями (М. Вінграновський);

Спи./ Ми самотні в безмежжі. Хай нам сняться степи. (Л. Костенко);

Я нагодую очі твої степом (Л. Костенко);

*Напитись неба, губи вітром втерти,/ Сп'яніти степом, сонцем
захлинутись* (І. Драч);

Степ підвівся і втілювався в древній хаос (Є. Маланюк);

Степи мороку і зла (Є. Маланюк).

ЛУГ

О ридай же, молись:/ ходить осінь у лузі (П. Тичина);

З раннього квітня шепоче до осені/ В лузі дібровному тиха полощиця
(А. Малишко);

Підведи мої вії зелені/ - Просить дерево в лузі (Д. Павличко);

*Вечори над полем, вечори імлісті,/ **На лугах калина** мріє весен двісті*
(А. Малишко);

Аби у лузі зацвіла калина (М. Руденко);

в разках калинових луг горить давно (І. Драч);

*Питайте її у лузі,/ **В калини** у краснім лоні* (Д. Павличко);

*Йшли та й зупинились **три тополі в лузі/ В головах братів своїх***
(Б. Олійник);

*Мабуть, хтось їм загодя повідав,/ **Що верба у лузі зацвіла*** (І. Гнатюк);

*Зелена гілка **в лузі на вербі/ від доторку твого** зів'яне* (Д. Павличко);

верби у лузі шикуються строем (І. Драч);

смарагдова травиця оживає в лузі де-не-де (М. Руденко);

*Уже й **ромашка** забіліла в лузі* (М. Руденко);

*Спустила хмарка **на луги/ Мережані** подолки* (П. Тичина);

*День стоїть, наповнений ... тишею, що стигне **на лугу*** (І. Гнатюк);

*Плаває **понад лугами** сизий вербовий пушок* (М. Руденко);

*не бачив ні дива, ні казки/ **Отам, де над лугом** шуліка злетів*
(М. Руденко);

*Любив? – **Давно. Цвіли луги*** (П. Тичина);

*Да не шуми, **луже, зелений байраче,/ Не плач, не журися, молодий козаче***
(Балади: Родинно–побутові стосунки);

*І вбачаю раннім часом **луг, і поле, й сіножать*** (Д. Павличко);

*Ой зацвіла калиночка **в лузі,–/ Чогось моє серденько в тузі*** (Балади:
Родинно–побутові стосунки);

*Як полетів сокіл **із туги та в луги,/ Да й сів же сокіл на зеленім дубі:/ Як***
заспіває, то й луг розлягає,/ А як заплаче, то й луг потонає (Балади.
Народна творчість);

*Вороний коню, грай ти підо мною,/ **Та розбий ти тугу мою./ Розбий, розбий***
*тугу по темному лугу/ **Козакові молодому*** (Перлини української народної
пісні. Пісенник);

Твої, брате, дітки/ Полинули в луги,/ Полинули в луги/ З великої туги
(Перлини української народної пісні. Пісенник);

Сіла-м на галузку, та й зачала-м кувати/ Аж ся яли з жалю всі луги
розлягати; Ой у лузі на галузі/ Там соківка гніздо вила,/ Гніздо вила та й
говорила: / – Та й нащо мені та й гнізда того,/ Та коли нема сокола мого.
(Балади. Народна творчість);

Ой, кряче, кряче та чорненький ворон –/ Та й у лузі над водою; Ой плаче,
плаче козак молоденький/ На конику вороному. (Балади. Народна творчість);

Плеще в лузі світла Бистровиця,/ Наче сік берез, не каламуть
(А. Малишко);

До джерела ми припадали в лузі (А. Малишко);

Ми його поставили в лузі,/ біля Стугни, тихої ріки (Д. Павличко);

Залило водою луки. Залило (В. Сосюра);

Для мене ти – це Буг серед лугів,/ Що, захмелівши, вийшов з берегів
(М. Руденко);

А чогось так сичі/ Розридалися в лузі (П. Тичина);

А як лід по ріках сколеться,/ То лугами повесні/ На майдани і околці понесу
свої пісні (А. Малишко);

Останнє літо йде лугами/ Із дзвоном мідяної тронки (Д. Павличко);

Закрутили, загули, заграли,/ Чистим лугом серце повели/ Вишукані голубі
хорали (І. Драч);

ПОЛЕ

Ми з тобою одні. Ми у полі одні./ Ти стоїш перед мене, як вечір
(В. Сосюра);

Іду в полях. Нікого і ніде. Півнеба захід – золото червоне (Л. Костенко);

Сам-один – у полі ні душі. І душа співає про високе (І. Гнатюк);

В них відіб'ється ... / Тиха вулиця й синє поле (В. Симоненко);

наш коник шаблю відридав/ край вороного поля (І. Калинець);

Бодай же ти, дівчинонько, тогди віддаласи,/ Як у полі на камені ружа розцвіласи (Пісні Явдохи Зуїхи у записі Гната Танцюри);

Ой у полі за горою/ Стоїть камінь мармуровий./ Стоїть, стоїть, ані рушиш,/ Ти в чужині жити мусиш (Українські народні пісні в записах Осипа та Федора Бодянських);

Чи знаєш ти світання в полі ... коли од щастя мимоволі/ сіяють сльози на очах (В. Сосюра);

Мати моя, мати дорога,/ осінь горить в полях (А. Малишко);

Райдуга стала в полі/ І ти увійшла під синє/ Склепіння небес, як сонце (Д. Павличко);

птахи клюють недолю на калині,/ голодний звір у полі почорнів (Б. Бойчук);

Біля вогнища в полі/ Дід сідає поволі (Д. Павличко);

Так пращури молилися у полі,/ Коліна прихиливши на стерню; Вийшовши в поле, молюсь, як завжди,/ Силі, що землю в долонях тримає; І часом вийдеш в поле на світанку,/ щоб помолитись на живу зорю. (М. Руденко);

У полі привидам неначе/ десь бродить місяць по стерні (В. Сосюра);

Місяць у полі бродить/ в траві лице вмочив (В. Сосюра);

В полі вітер регоче і лине (В. Сосюра);

Лиш вітер у полі гуляє,/ Жене золотого коня (В. Сосюра);

у полі темний вітер стих/ і ранок дарував ясну годину (М. Руденко);

Через ліс-переліс, через море навскіс/ Новий рік для людей подарунки ніс:/ ... кому три снопи вітру в полі (І. Драч);

Хай би куди не хилила мене течія, / Суцим у плоті чи вітром нечутним у полі, –/ Все ж повертатимусь, яко на круги своя (Б. Олійник);

Трактор владною ходою/ у полі чорну ріже путь (В. Сосюра);

А вчую я в своїм дворі,/ Як поле косять косарі (А. Малишко);

На пожарищі, за димами,/ За милим маревом моїм,/ Переорем поля плугами/ І возведемо отчий дім (А. Малишко);

засівають поле кладовиць/ зерном доспілих тіл (Б. Бойчук);

Ой полечко-поле, туманом повито, а на тому полі два козаки вбито; Ти біжи, коню мій, скажи неньці моїй, що я лежу у полі убитий (Балади. Народна творчість);

Бійця не ховали – / На землю поклали;/ Під білим місяцем,/ Під небом голим. / І стали груди у нього полем (А. Малишко);

Лишайтеся щасливі, і стала замисленим полем/ На цілу планету, на всі покоління й віки (Б. Олійник);

Матусям, пташкам сивочолим,/ Щоб білий цей світ не погас,/ То в полі самі стали полем / І дихають хлібом до нас (І. Драч);

Де ви, верби і тополі, вечори примарні в полі (В. Сосюра);

ай би куди не хилила мене течія, / Суцим у плоті чи вітром нечутним у полі, –/ Все ж повертатимусь [ ]/ до таємниці, запеченій в серці тополі (Б. Олійник);

В поле, де тополя мріє одинока (В. Симоненко);

Полюють в полі на три тополі (Л. Костенко);

І стоїть тополя, повна сонця й болю, / вітами-привітами кланяється полю (В. Симоненко);

Респектабельні пілігрими ... Вербують верби у монографії./ Вивчають біо- і гео-графію./ Полюють в полі на три тополі (Л. Костенко);

Струїли все./ пора на карантин і вам, поля, й тобі соснова кроно (Л. Костенко);

Ой що там у полі, що то за гук – / татари, турки, гунни? (П. Тичина);

Як дихать легко й радісно у полі/ і слухать шум і шепіт колосків (В. Сосюра);

Свищать дудочки червонії,/ Грають кобзики в полях (А. Малишко);

Свищать дудочки червонії,/ Грають кобзики в полях (А. Малишко);

Так тихо, так любо, так ніжно у полі (П. Тичина);

За кроком крок навпотемки у полі стелилась тиша (І. Гнатюк);

ПІСОК

Налетіли гуси з броду,/ Сколотили з піском воду.(Балади. Народна творчість);

*Узяв милий милу за білії боки/ Та й укинув милу у Дунай глибокий./ – **Пливи, пливи, мила, на білий пісочок,** / Подай, подай, мила, тихий голосочок.* (Балади. Народна творчість);

*Як спустили Бондарівну у глибокі доли/ **Засипали піском очі,** не гляне ніколи; Мамцю ж наша старенькая, ми вже поженені:/ **Піском очі засипали,** глинов пригорнені.* (Балади. Народна творчість);

*Уже твоя миленькая/ Да й за трьома замочками./ За одним замочком –/ За зеленим моріжечком/ А за другим замочком –/ Та й за **жовтим пісочком,** / А за третім замочком – / За дубовим гвіздочком.* (Балади. Народна творчість);

*Озьми, сестро, **піску** в жменю,/ **Розсій його по каменю,** / Коли ж отой **пісок** зійде,/ Тоді брат твій з війни прийде; Возьми, мамо, **піску** в жменю,/ **Посій його по каменю.** / Як той **пісок** житом зійде,/ Тоді твій син з війни прийде./ **Не є піску, не ісходить,** / **Не є хлопця, не приходить.*** (Балади. Народна творчість);

*Та як буду, білявино, іти на войночку,/ Я зашлю ти, білявино, із моря пісочку./ Ой візьми, білявино, той пісок у жменю,/ Та посій го, білявино, в саді на каменю./ Коли буде тот пісочок у саді сходити,/ Тоді буде твій миленький з війни приходити./ Вийшла в садок білявина – **пісочок ісходить:** / Мамко моя солоденька, **любко з війни в'ходить.***(Балади. Народна творчість);

*я вигрібаю **сірий пісок*** (П. Килина);

*велике місто/ рожевих пірамід/ **на синіх пісках** неба* (Ю. Тарнавський)

по піску тягнувся дівочий шлейф,/ білий, як крило упавшої чайки (П.Килина);
*ницьма заплющився в землю –/ **пісок заскрипів** на зубах і в зіницях* (І. Римарук);

І хрустять на грудях сіллю та піском/ сім разів прочитані зібгані листи
(Ю. Андрухович);

а із жмені навання пересушеним піском/ тікає життя (Ю. Коломиєць);
людина має дні, але і хмари висихають;/ одного дня людина/ обернеться в
пісок без води (Ю. Тарнавський);

Час цідить пісок з долоні в/ долоню (В. Вовк);

Сиплеш мені/ на очі/ м'який пісок долонь (Ю. Тарнавський);

в мене розсипався спрагнений дощів/ і свіжих зустрічей/ пісок душі
(Б. Бойчук);

своїм терпінням підіймаєш/ блаженське тіло зроблене з піску/ із голосу і тіні
(К. Москалець);

може ілюзії – це міста які будуються для того/ щоби їх руйнувати/ або
щоби їх засипав пісок життєвого досвіду/ й утоми? (В. Махно);

А в світах – тільки сонми тривог/ замети зі снігу й піску (М. Савка);

повертайся туди, ... де на пісках виростають водорості/ і солодкий
тютюн (С. Жадан);

Розквітле ти море застав/ і на теплих пісках/ перележав не визріле світло
(І. Римарук);

ПОКАЖЧИК ПОРІВНЯНЬ

ЗЕМЛЯ

Як Антей землі сирій,/ Торкнися посивілих стін (І. Драч);

І чую силу небувалу,/ Як чув міфічний той Антей,/ Припавши до землі сирій (І. Драч);

Кожна мова,/ немов земля, родити може; Ти зрікся мови рідної. Тобі/ Твоя земля родити перестане.(Д. Павличко);

Відмикає всю землю – й земля постає чудотворна,/ бо ключами її відмика чудотворна весна, - / ісміється, й зітхає земля, наче жінка – валторна,/ і радіє, і плаче, неначе валтона вона (Є. Гуцало);

Без неї [блискавки – Н. К.] ця земля така німа,/ Як зморена душа без язика (М. Руденко);

Відтак здалося, що земля убога (М. Руденко);

Земля – як панцир черепах,/ лежить, не змита і грозою (Л. Костенко);

Земля укрилась панциром, немов/ стара, давно оглухла черепаха (В. Стус)

Земля... м'яка, як медівник (Д. Павличко);

Земля роздольним левом/ Ген за бульдозер поповзом повзе (І. Драч);

Земля, мов Діоген у бочці,/ Себе загойдує давно (М. Руденко);

Так ходили, мабуть, Святогори,/ Де земля – як волошковий клин (А. Малишко);

Перейду яри опадисті/ По землі, як по саду (А. Малишко);

Так тепло – земля як рута (І. Гнатюк); Світає, господи, світає.../ Земля у росах, як в парчі (Л. Костенко); Земля – мов казка (В. Симоненко);

Жду твоєї ласки хоч малої,/ Як земля у спеку жде дощу (В. Симоненко);

Земле-веснородниця (Д. Павличко);

земле, зореносице моя (А. Малишко);

Земля ридає. Матінко, ридай! (Б. Рубчак);

Земля – страдалиця, вдова, ... Скільки убито і розп'ято, –/ Знає земля, як стара вдова (А. Малишко);

Кирпатий мій! Дивлюся я крізь тебе/ У завтрашнє страдалиці Землі (В. Симоненко);

Руїни... мов земля в крові вся,/ огнем розорана до дна (В. Сосюра);

дудніла в ранах земля/ котився стогін степами (В. Вовк);

Де вся земля – неначе рана/ і сонце раною – вгорі (В. Сосюра);

Земля внизу – кривава рана (М. Руденко);

То проступає із землі моєї/ Розхлюпана в тисячоліттях кров (М. Руденко);

Земле розорана,/ Болю криниця (В. Вовк);

І ми поглухли, бо Земля стогнала (І. Драч);

земле зойку/ тебе засівали / зерном і потом (В. Вовк);

Сибір – то край неволі, де від крові/ І сліз земля скипається (І. Гнатюк);

Моя земля з рахманною журбою (В. Стус);

СТЕП

Мов пустеля неоглядна,/ Степ пожовклий восени (О. Олесь);

Жили як степ, обличчям до небес (Л. Костенко);

І пахнеш ти, як синій степ (І. Калинець);

ЛУГ

Немов у лузі та калина (В. Сосюра);

По голубих лугах, мов голуб,/ кошлатих сонць шугає птах (В. Стус);

ПОЛЕ

У цьому полі синьому, як льон (В. Стус);

Смуток нащадків – як танець бджоли,/ танець бджоли до **безсмертного поля** (Л. Костенко);

Душа моя живе, неначе вітер в полі –/ крилатим немовлям шугає по світах (М. Руденко);

До ночі **працюватимем/ в полі**, як у храмі (П. Тичина);

Та й виросла / Ганна кароока,/ Як **тополя серед поля**/ Гнучка та висока; По діброві вітер виє,/ Гуляє **по полю**, Край дороги гне **тополю** до самого долу (Т. Шевченко).